ИЗВЕСТИЯ

на Съюза на учените – Варна

Културното наследство на Варна ‘2017

UNION
OF SCIENTISTS
VARNA

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ
проф. д-р Виолета Йотова, д.м.н.
проф. д-р Зоя Младенова
проф. д-р Златислав Стоянов, д.м.н.
проф. д-р Цвета Зафирова
проф. д-р Маргарита Бъчварова
д-р инж. Йордан Бояджиев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ НА БРОЯ
проф. д.т.н. Руси Русев
доц. д-р Траян Траянов
д-р инж. Йордан Бояджиев
докт. Полина Иванова
Авторите носят солидарна отговорност за своите материали с редакционната колегия.

СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ – ВАРНА
Пощенски адрес:
гр. Варна 9026
ул. "Васил Друмев" № 73
Съюз на учените - Варна
тел: 052 / 978-576

Координатор на СУ-Варна:
докт. Полина Иванова
e-mail: polina_ivanova1983@abv.bg

Научна конференция
„Културното наследство на Варна”
29.09.2017 г.
гр. Варна

И З В Е С Т И Я
на Съюза на учените – Варна

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

	стр.
Димитър Чанев Още за името Варна. И защо канас/княз, а не хан е първобългарската титулатура	3
Цветан Димитров Черноморското плаване на Св. Св. Кирил и Методий с дромон и тяхното гостуване в Созопол, Поморие, Несебър и Варна	13
Светлозар Попов Морски търговски и културни връзки между халколитните центрове Варна и Хвалинск (по средното Поволжие)	20
Марина Персенг Литургичната практика, отразена в образната символика от мозаичното изкуство в Одесос през IV-V век	30
Румен Чардаклиев Морската градина на Варна – перлата на Черноморието	36
София Богословова Руската следа във Варна-култура, просвета, наука, професори-научни работници за периода 1920 год - 1942 год.	46
Невян Митев, Милен Димов Писма на Кириак от Анкона до Янош Хуняди и кардинал Джулиано Чазарини относно дипломатическата обстановка в навечерието на Варненския кръстоносен поход от есента на 1444 г.	53
Илия Топчиев Песните на ваяците	60
Масис Хаджолян Началото на българското образование в гр. Варна през 19 век	68
Рафаел Рафаелян Приносът на проф. Цани Каляджиев в културата на Варна	73
Марияна Николова Летописната книга на с. Суворово от свещ. Христо Савов – един малко известен източник на информация	74
Живка Минева Библиотеката на НЧ „Просвета 1927” кв. Аспарухово гр. Варна - активен участник в обществения живот на местната общност. Нови форми на обслужване на потребителя в читалищната библиотека	82
Николай Савов Един надгробен камък във Варна от обсадата на града по време на Руско-турската война през 1828-1829 г.	88
Светослав Аджемлерски За старите имена на някои квартали и курортни комплекси в Община Варна	96

Станчо Веков
Културата на прехода през призмата на архитектурата 104
Ивелина Димитрова, Валентина Александрова, Димитър Ставрев
Приносът на варненските лекари за развитие на морелечението в България 116
Ирена Димитрова
„Книгата на седемте“ като творчески манифест на „Групата на седемте“ 122
Кольо Хубенов
Поднос с благодарствен текст, адресиран до княз Александър Дондуков-Корсаков (23.10.1878 - 03.03.1879 г.) 132
Димитър Маринов
За движението на някои етнически групи сред населението в Северното Причерноморие (Варненско и Добричко). Езиковоархеологически прочит 141
Трифон Трифонов
Топоними от битката край Варна от 1444 година 148

ОЩЕ ЗА ИМЕТО ВАРНА; КАКВО ЗНАЧИ СКЛАВИН-И. И ЗАЩО КАНАС/КНЯЗ, А НЕ ХАН Е ПЪРВОБЪЛГАРСКАТА ТИТУЛАТУРА

Димитър Г. Чанев

Резюме: *Руският автор И. Пьянков отнася прилагателното име „хваена“ – „светло“, „ярко“ към една твърде отдалечена от нас протоиндоиранска епоха. С него са свързани съществителните имена хварена/ хварна, с по-точно значение „слънчева светлина, яркост“, поради древноегипетския слънчев префикс `х`. Без префикса следва, че свързаното с архаичното минало име Варна означава светлина/Светлана. Фактите са за названия `князе` в ИМЕННИКА и `канас/княз убиги` в ПЪРВОБЪЛГАРСКИТЕ НАДПИСИ.*

Ключови думи: *КАНАСУБИГИ, княз, езикова археология, хварна, Варна, склавини.*

Тази разработка е своеобразно продължение на предходното мое изследване, озаглавено **СВЕТЛИНА ВЪРХУ ИМЕНАТА ВАРНА, КАВАРНА, КАБАКУМ, АСПАРУХ, ВЪЗГЛАСА УРА И ТИТЛАТА КАНАСУБИГИ**, публикувано в ИЗВЕСТИЯ на СУ-ВАРНА, Културното наследство на Варна` 2015. В посочената публикация, ретроспективно, бяха изяснени значенията на думите `ар/ер` – същество, човек; `ис/из` - небесна звезда, `ас/аз` - наземна звезда, най-личен; `ка` - жизнена сила(шумер), втори(египет); `хвар` - слънце(в античен Иран), `хварна` и `варну` - слънчева светлина/Светлана – поради слънчевите символи Х и У съответно в архаичните Египет и Шумер; `Варна` - светлина/Светлана; КАНАСУБИГИ – княз слънце – дивно, прекрасно, недостижимо; `ан` – небе, управител, `кхан` - огнен управител, `кан` - светъл, силен, северен управител, `хан` - горещ, южен управител. Бе предположено, че божественото понятие `хВарна` е бил един от победните възгласи в челните отряди на аспаруховите българи, звучали по различните места, до които те са достигнали. Хипотетично, но логично поради това не само на византийските хронисти не им е било известно какво изразява това понятие, в миналото и сега – дали урбоним, дали топоним или хидроним, в различните случаи на отъждествяване…

ЗА ИМЕТО ВАРНА

В своята разработка ВАРНА – ИСТОРИЯ, ИМЕ И ОБЕКТИ – Паметта на българите.html, авторът Борислав Петров, в подкрепа на казаното за неясностите относно названието на черноморската ни столица, пише: „*Няма единно мнение за произхода и значението на името „Варна“. К. Иречек изказва предположението, че то може да бъде славянско и тъждествено на „врана“, вран, черен. За сравнение се посочват сродни славянски думи, произлизащи от старославянската дума* ***uarna****, „гарван“ – vrana, wrona, ворона.*“[1, ИМЕ]

Отхвърленото не само от мен, в начално посочената ми публикация, но и от филолога д-р П. Голийски становище на акад. Андрейчин, официализирано в Български етимологичен речник, е идентично с това на К. Иречек. Метисизацията – размяна местата на съседни звуци/символи, използвана за обяснение от Л. Андрейчин, е недопустима поради това, че с размяната на фонемите `р` и `а` от морфемата `ра`, с широко известното си значение „бог“, налична в лексемата „врана“ се преминава към морфемата `ар`, със значение „същество“, налична в лексемата „варна“. А съществуването на живите същества е свързано със светлината – не случайно в

средновековието е било прекратено затварянето на хора в тъмница, понеже и най-здравите индивиди след 1 – 1,5 г. престой без светлина са умирали. Тази връзка на живите същества със светлината осмисля наличието на морфемата `ар` в лексемата „варна“ с нейното значение светлина/Светлана. Докато божественото, невидимото, асоциирано с мрака, с мрачното небе и свързано с морфемата `ра` обяснява защо тази морфема е налична в лексемата „врана“, обуславяща черното.

Нашето понятие „вис“ е обяснимо като `в(ъв) ис`, т.е. сред звездите, в звездността. Аналогично – „вра“ следва да се разбира като „в божественото“, т.е. в неизвестното, мрачното, неживото. И затова съществителното име „врана“ се асоциира с черния цвят, като забрадките на вдовиците, показващ че съпрузите им вече не са живи. Докато – „вар“ следва да се осмисля като „в съществуването“, в живото, в светлото“, поради което съществителното име „варна“ е естествено да бъде асоциирано със светлината.

Казаното обуславя несъстоятелността на наивната и повърхностна, макар и чистосърдечна, славяно-обвързана художествена инвенция на К. Иречек. Налагана впоследствие и на академично ниво, тя няма нищо общо с обективната истина.

В ГИБИ, III, към с. 263, бележка 3е отбелязано: „*Иречек, Пътувания, II, стр. 818, приема, че Варна е име на местността на югозапад от Одесос, заедно с Провадийска река и Девненското езеро. – Дуйчев, Проучвания, стр. 163-165, е склонен да изтълкува това име като Врана река, сиреч река Варна.*“ Видно е, че уклона Варна – „врана“ на К. Иречек, популяризиран от акад. Андрейчин, не е подминал и акад. Иван Дуйчев.

В подкрепа значението Светлана на името Варна е написаното от доц. Цв. Степанов в труда му СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БЪЛГАРИ:

„*Според И. Пьянков ayah възхожда към протоиндоиранската епоха и в началото е било значение на „мед“, „бронз“. В някои авестийски текстове, и то в по-ранните, включително в Гатите (Ys. 32:7), то било съпроводено с определението xvaena, „светло”, „ярко”... но за нас в случая е по-важна релацията метал – небе, или редът мед/желязо – светът (ярък) – елмаз/небе, характерен за една твърде отдалечена от нас древност. Изглежда тук се срещаме с наистина интересни символно-мисловни операции и преходи, които не са учудващи предвид „обучеността” на предмодерния човек в образно и символно мислене.*“[2, с. 119]

„*В науката се допуска, че иранските производни на hvarena/hvarnah са оказали влияние и при оформянето на сходни понятия и у други етноси (срв. ст. тюр. qul или слав. *slava). Във вярванията на иранците Hvarena била във връзка с идеята за излъчваната под формата на кръг светлина, източник на мощ, победоносна сила и добра съдба…*“[2, с. 194]

Лесно се забелязва, че съществителното име „хварена/хварна” – „слънчева светлина” е образувано от цитираното твърде древно прилагателно „хваена” – „слънчево светло” с вмъкване на „-ар”-ската морфема като интерфикс за образуване на съществително име. А символно-мисловния преход от божественото понятие „хварна” към името Варна/Светлана е резултат от асоциативното мислене и на средновековните българи.

Наред със становището на К. Иречек, Борислав Петров е публикувал и предположението на Кръстю Мирски, че името идва от вар, варовик, имайки предвид обстоятелството, че „*в Варна и околността ѝ земята и камъните са варовити…*“[1, ИМЕ] То не е лишено от основание защото варовикът е бял, светъл

минерал и това му качество е в съзвучие с отстояваното значение Светлана.

В следващия раздел на своята публикация Б. Петров е отбелязал с подробности наличието на места по света с името Варна: в България, Сърбия, Русия, Азърбайджан, Италия, САЩ – в щатите Вашингтон, Илинойс, Ню-Йорк; Канада, Парк Варна – Австралия; Залив Варна на о-в Тасмания – Австралия; Полуостров Варна в Антарктида.[1, ОБЕКТИ]

Наличието на разглежданото име в толкова разноезични, включително славяноезични страни, показва изключително древния му индо/ирано европейски произход и интернационално цененото му значение, изразило се в порядъчно разпространение. Като вариант, освен несъществуващия вече град Варну/(Светлана слънчева), интерес представлява и името на относително южния шведски храд Хускварна, с известната фирма, носеща името му. В началото на името са видни вече посочените слънчеви символи `х` и `у`, после е видна морфемата `ск`, която не е трудно да бъде свързана с египетския символ и английска дума „скай“, значещи небе и накрая лексемата `варна`, означаваща „светлина“. Следва, че в цялост името Хускварна означава „слънчева небесна светлина“. Значение, състоящо се от три напълно съвместими лексеми. В конкретния случай значението „черна“ от „врана“ за финалната лексема е напълно неуместно.

Морфемата „ск“ дава възможност да бъде „осветено“ значението и на оригиналното название `склавин`. То е съществено различно от станалото популярно впоследствие `славян`, `slave`, което не позволява коректното разчитане значението на коментираното понятие – често интерпретирано с думата „роб“. Ясно е, че оригиналното `склавин` е някакъв, свързан с небето(ск-ай) субект, но кой?

От д-р по история Николай Панайотов ми е известно, че дъщерята на основателя на Персия – Кир Велики и съпруга на Дарий I – Атоса Всесилната е била известна с прозвището **Джиляджил** – Дракон. От съобщеното ми от него значение „голям“ на лексемата `джа`, следва че `джи` означава „голям на високо“, т.е. извисен, високо стоящ, в случая `дракон`, поради свързания със сочещата нагоре в положителна посока декартова И-магинерна ос, вокал `и`. В българския език съществителното име чал/джал означава „връх“, което е видно от имената Мечи чал, Юмрук чал – на планински върхове. А лексемата `джил`, с и-магинерния вокал `и`, също означава връх, но по-скоро въображаем, свързан с държавността, т.е. „високочество“. Единственото, което може да даде връзка на прозвището Джиляджил с разглеждания високо стоящ, астрологичен субект – Дракон, е морфемата `ля/ла`. Показателно е, че тази морфема е смислово определяща българската дума „ламя“. Това митологично, крадящо златни ябълки, същество от приказките е свързано със земята – видно от морфемата `ма`(номад – нямащ земя) в лексемата „ламя“. В лексемата „склавин“, чиято консонанта `в` е логичен белег за родителен падеж, указващ принадлежност към небесния дракон (скла), небесността е пояснена и с постфикса `ин`. Този постфикс `ин` е най-вероятен резултат от заместване с вокала `и` на вокала `а` в морфемата `ан` – небе, управител в Шумер; с цел подчертаване не на реалния, а на имагинерния характер, внасян от тази морфема – постфикс в названието „склавин“. И ако в Китай, чийто зодиакален календар е шумеро-вавилонско наследство, смятат че са произлезли от дракона, то наречените и наричащи се „склавин“-и са били също свързани по название с огнедишащия, разпръскващ светлина зодиакален дракон. Може би поради това, че като северен етнос спрямо населението от южните цивилизационни огнища – са се

отличавали със сравнително по-светлата си пигментация.

Като аналогия на китайската версия за произхода на хората от драконите е и лингвистичната връзка люд-е/и при българи и руси и люг-е при сърбите, т.е. хора, от една страна и склавин-и – дракон-и от друга. Абстрахираме ли се от окончанията за множествено число, то консонантите `д` в люд и `г` в люг указват принадлежност, свързаност с морфемата `лю`, т.е. явяват се белег за родителен падеж. Самата морфема `лю` най-вероятно изразява „ослънчавен“ – „ю“ дракон(ла), т.е. `ла`+`у/ю`=`лю` и нейната, макар и вариантна, общност в названията люде, люди, люге и склавин-и ги обвързва в единство.

Като подкрепа за изведеното значение на названието „склавин“, ще посоча, че общата основа `скла` е налична и в думата „скла-д“, в която за суфикса `д` вече бе отбелязано, че указва принадлежност, свързаност – в случая с основата, имаща значението „небесен Дракон“. И доколкото знакът на Дракона е свързван с плодородието и обусловеното от него избавление от глад и беди, става пределно ясно защо помещенията за съхранение на продуктите са били наречени обвързано с този знак.

Пишейки за шумеро-акадската цивилизация в „Преоткриването на прабългарския календар“ Петър Добрев е пояснил значенията У – слънце и Ур – Дракон.[5, с. 66, 68] От слепването У(слънце)+АР(същество)=УР – Дракон е видно идентифицирането на Дракон-а като „слънчево същество“.

За Дракона, П. Добрев пише, че той „*също има свой древнобългарски аналог – ВЕР.*“[5, с. 68] Но ВЕР е по-мека, характерна за югозападните български говори форма на ВАР, със същото значение. Древноиранското название `хВАР` - слънце(sic) също илюстрира лексикално единение със зодиакалния ВАР – Дракон, независимо от съществената диференцираност между носителите на тези две понятия.

Видно е, че още в най-стари времена хората са свързвали в мислите си понятията за въображаемия Дракон и реалното Слънце, вероятно най-вече заради огнения им характер. Точно такова сливане, единение е налично и за морфемата `лю` в думите люде, люди, люге.

Това название склавин – имагинерен, въображаем дракон, казано на съвременен език, не бива да буди учудване поради изключителната популярност на този астрологичен символ през античността и ранното средновековие. Този зодиакален знак е известен като неизменен атрибут върху носовете на викингските кораби. С драконче в ръка е изобразена и Атоса от д-р Н. Панайотов в онлайн проекта му ВЕЧНИТЕ ПОСЛАНИЦИ с портретите на 100-те „велики двойки“ от миналото.

ЗАЩО КАНАС/КНЯЗ, А НЕ ХАН

Проф. д-р К. Иречек от университета в Прага, в своята „История на българите“(1875 г.), раздел „Идване на българите“, пише за владетелите на нашите предци, че „*Князът се наричал Хан*“; че „*руският летописец Нестор също тъй не причислява българите към славяните, но ги поставя наред с хазари, маджари и обри*“; че „*според Шафарик, кореният български ... принадлежали към уралското, чудското или финското племе*“.[3]

Завършилият университета в Петербург проф. В. Златарски в „История на българската държава през средните векове“, т.1, ч.1, в Предговор-а, а и повсеместно нарича владетелите на дуалистично визираните „славяни и българи“ „хан“-ове.[4]

Гледано от север, от Прага, от Петербург е естествено българските владетели да бъдат наричани „хан“-ове като южни такива. Но това принципно

название не отговаря на историческа истина.

По въпроса хан-ове или кан-ове са били българските владетели? – може да се отговори въз основа на макар и оскъдните исторически сведения, най-ранните от които са в открития в три броя в Русия препис, известен като ИМЕННИК. В него е написано, че първите „*пет князе държаха княжеството от онази страна на Дунава с остригани глави 515 години. А след това дойде от тази страна на Дунава Исперих княз... КОРМИСОШЪ 17 години. А родът му Вокил... Този княз измени Дуловия род.[5, с. 10]"*

„Държаха" пише в ИМЕННИКА за петте князе, а то се отнася и за всички техни приемници впоследствие. Следователно става дума за независима държава, макар и с характера на многоплеменен съюз, защото съществителното име „държава" и глаголът „държа" са взаимносвързани. При това не дуалистична държава, а полиетностна – сиреч – имперска. Освен „*славяните, които сега се наричат българи[3]*" и вече цитираните хазари, угрофини/маджари, обри, К. Иречек е посочил и останки от бастарни, готи, херули, гепиди и др. Разчитането на надписи от Плиска и Мурфатлар чрез езика на осетинците – потомци на древните алани – е белег за наличието на значителен алански контингент, особено в източната южнодунавска част на Империята България на Аспарух – наследник на кубратовата Болгария [1]. Безпадежното ираноезичие на аланите обяснява и защо въпреки основно антско – склавино – венетската словестност в съвременния български език, той е безпадежен. По-обстойно по този словесно-граматически въпрос е писал изтъкнатият езиковед Иван Желязков[2].

В ИМЕННИКА не се среща друго титулуване освен КНЯЗ, което е в съответствие, според редица автори, с известното оригинално титулуване КАНАС (+ неговата хиперболизация УБИГИ) при владетелите Маламир и Омуртаг.

За буквения комплекс КАНАСУБИГИ В. Бешевлиев пише, че е очевидно първобългарски израз, означаващ домашната титла на двамата владетели Омуртаг и Маламир, която W. Tomachek разделил на `канас убиги`. При това разделяне първата част била обявена негласно за грецизирана форма със завършек –ас на добре известната тюркска владетелска титла `кан`... [7, с. 65]

Докато морфемата `ар` пояснява престолонаследника `канар текин` като „същество, човек", то българският завършек –ас в титлата КАНАС УБИГИ означава, че това е първия, най-личния, интронизирания владетел.

И не само уважаемият професор, систематизирал и публикувал ПЪРВОБЪЛГАРСКИ НАДПИСИ, но и не ми е известно някой друг негов български или чуждестранен колега да е забелязал назад през хилядолетията базовата титла КХАН в прозвището на фараона АКХАНАТОН / ЕХНАТОН(в руско произношение). Независимо че титлата `кан` се среща и при тюркют, то определянето ѝ като собствено тюркска е нелепо.

Като първи КНЯЗ е известен Борис I, но не защото приемайки християнството е станал княз, както е писал проф. Й. Андреев в некоректно озаглавения си труд БЪЛГАРСКИТЕ ХАНОВЕ И ЦАРЕ VII – XIV ВЕК, където с лека ръка всички владетели от Аспарух до Прасиян [3] са титулувани `хан`. А

[1] Виж su-varna.org ИЗВЕСТИЯ, Серия „Технически науки" – 1`2015, Димитър Г. Чанев, ЗА НЯКОИ СРОДНИ ПЛЕМЕНА В ИМПЕРИЯТА ДУНАВСКА БЪЛГАРИЯ ОТ КАВКАЗ ДО ОДЕСОС. МИТЪТ ЗА КОНЧИНАТА НА АСПАРУХ

[2] Виж pamettanabulgarite.com Българският език и произходът на българите

[3] Защо ли е трябвало да бъде „анимализиран" като Прасиян княз Персиян от надписа му №14 по В.

защото фактически титулуването на българските владетели, винаги е било княжеско. От изначалните прото бол/български князе, та до княз Симеон - първи удостоен с титлата ЦАР.

Петте князе, които според ИМЕННИКА са държали княжеството със стригани глави, са го държали не толкова от онази страна на Дунав, а преобладаващо от северната страна на Днепър, Черно и Азовско море.

В учебното пособие – Христоматия по история на България, Том 1, по-късно академично удостоеният Васил Гюзелев поголовно, най-вероятно по безотговорно унаследена преподавателска традиционалност, титулува канас/княз-ете – „хан“-ове. Според заглаваията на неговите преводи, в „Надгробни надписи” 10 пъти за хан(?) Омуртаг и веднъж за хан(?) Маламир – титлата в самите надписи е `кан`; в „Надпис върху златна плочка с изображението на хан(?) Омуртаг” – титлата е `кан` и въпреки това, с някаква зла упоритост, в заглавието е изписано „хан Омуртаг”; същото е в „Чаталарски надпис” и в „Търновски надпис” на „хан Омуртаг” – по озаглавяване – докато в надписите титлата е `кан`. Единствено в „Мадарски надпис на хан Омуртаг” и „Шуменски надпис на хан Маламир” – титлата и в надписите е `хан`.[6, с. 131-133] Но се оказа, че в ПЪРВОБЪЛГАРСКИ НАДПИСИ на В. Бешевлиев оригиналната титулатура и на последните два – Мадарски и Шуменски надписи, в изписания с гръцки букви оригинал, титлите са `кан` и така те са интерпретирани от авторът. Следват двойките преводи на коментираните историци за съпоставка:

Мадарски надпис на хан Омуртаг

В. Гюзелев: „*От бога поставеният владетел **хан** ювиги Омуртаг ... беше ... и направи жертвоприношения на бога Тангра ... ичиргу боила ... злато и ...*”[6, с. 133]

В. Бешевлиев: „6. ***Кан** сюбиги Омуртаг от бога владетел ... беше ... и направи жертвоприношения на бога Тангра ... ичиргу (колобър?) ...*”, със следната бележка: „*Таггра е гръцка транскрипция на висшия бог у тюркските народи tangra или tangri, чието първоначално значение е „небе”, вж. Gabain. Glossar 340; Айдаров 364; и т.н. Според един турски ръкопис върховният бог на българите се наричал tangry, вж. R. Roesler, Romanische Studien, Leipzig 1871, 251, заб. 4*” Горна част от мраморна колона... Намерена при разкопки в развалините на една малка църква под скалите при Мадара, гдето е служила за олтарен камък. Сега в Археологическия музей в София.[7, с. 123]

Шуменски надпис на хан Маламир

В. Гюзелев: ”*От бога поставеният владетел **хан** ювиги Маламир [казва]. Неговият стар боила кавханът Исбул направи водопровода и го предаде на владетеля. А владетелят даде много пъти на българите да ядат и да пият, а на боилите и багаините даде големи дарения. Нека бог да даде на от бога поставения владетел да живее сто години заедно с кавхан Исбул.*”[6, с. 133]

В. Бешевлиев: 58. Мраморна колона с надписи от 21 реда, сега загубена. Колоната е била видяна и надписът преписан от Blaknenburg в Шумен през 1831 г. Превод: „***Кан** сюбиги Маламир, от бога архонт; неговият стар боила, кавханът Исбул направи този водоскок и го даде на архонта. А архонтът даде на българите много пъти ядене и пиене, а на боилите и багаините даде големи подаръци. Нека бог удостои от бога архонта да проживее заедно с капхана Исбул сто години.*”[7, с. 209]

Най-напред – за кои и какви „българи” става въпрос в цитирания

Бешевлиев[6, с. 66]. Това име – копие от името Персия – най-вероятно показва аланска връзка – реална, или само като симпатия, в тогавашния владетелски род. Независимо дали е било по мъжка или по женска линия...

турски ръкопис? За християните българи, преди турската инвазия в България в края на XIV век, чийто бог е бил на „седмото небе", или за някакви „волжски бурджан", според арабското назоваване?... Върховенството на небето, по-точно на слънцето, луната и видимите с невъоръжено око планети, е било почитано още от времената на Шумер и Вавилон, изразено в ЗВЕЗДАТА НА МАГИТЕ / РОЗЕТАТА ОТ ПЛИСКА. Така че няма нищо чудно в това на този върховен бог българският княз Омуртаг да му е направил жертвопритошения, съпроводено с възпоминателен надпис в негова чест – на бога наречен Тангра. Този бог, посочен от В. Бешевлиев като висш за тюркските народи, не е собствено техен. Показателно за това е наличната от архаични исторически времена морфема `ра` като постфикс, поясняващ божествения характер на названието, при това най-малко от времето на първия фараон Ра-мзес. Значението на морфемата `ан` като „небе" в Шумер също е от най-древни времена. А началната морфема `та` е начална и в такива „връхни" понятия като таван(тур.), тапа(ит) [4] и поради това самата тя определя смисъла върховен за небесния(ан) бог(ра) – Тангра. Слепването на морфемите `та` и `ан` е довело до отпадането на единия от двата съседни вокала `а` в названието на бога Тангра.

В подкрепа на посоченото значение на морфемата `та` е и заглавието ТАЙ-ПАН на романа с автор Джеймс Клавел, за което в първата глава е посочено, че е китайската дума за „върховен господар". Не е трудно лексемата `тай` да бъде асоциирана с израза `най-та`, т.е. най-високопоставен, най-високостоящ, сиреч – върховен. За морфемата `та` в лексемата „талисман"(гръцки, арабски, френски) може да се каже, че тя сочи като `висша` неговата суеверна сила, която „*предпазва от беди и носи щастие[11]*". А подлексемата `лис` нима не е резултат от слепването на вече поясняваните морфеми `ла`+`ис` със значение „Дракон звезден"? Произхода и значението на понятието „талисман" показват колко силна и колко широко, сред колко много народи, е била разпространена вярата на хората от древността в Дракона – закрилник.

От слепването на морфемите `та` – върховно и `ар` – същество в лексемата `тар` със значение върховно същество, следва че първобългарската титла `таркан` означава „върховен кан", т.е. самостоятелен кан – на локален обект, но не и `ас` - не и № 1 в държавата.

Защо ли В. Гюзелев преминава от представяната като тюркска титла `кан`, според В. Бешевлиев, към традиционната турска титла `хан`(примерно Сюлейман султан хан)? Защо ли му е било нужно това ненаучно „достижение" на В. Гюзелев? – може би за да изрази своето високомерно отношение към непонятните му, дълго време считани за тюрки, първобългари от позицията на някаква „криворазбрана славянизация"! За всеобщо бол/бъл-гарско съжаление не са ни известни точните етноси на родовете на първобългарските канас/княз-е. Но това не ги прави по-малко българи – народностното, надплеменно название, мултиетнонима, който те – българските владетели, както и всички свои сънародници, са носили!

Процесът на болгаризиране на анти, склавини, хун-гари, алани, хазари, останки от остготи и всякакви други етноси още при Кубрат, се е развил в българизиране, със сливане в единна общност на по-късен етап. Може би точно такава особеност е налична в надписа върху откъслек от мраморна колона, намерен близо до днешното село Върбяне, Новопазарско, в превод на В. Бешевлиев:

[4] Турският и италианският произход на думите таван и тапа са според Л. Андрейчин, Български тълковен речник[10]

„*Кан сюбиги Омуртаг: Славнас багатур багаинът беше мой храненик и като се разболя, умря.*”[7, с. 219, 220]

Славнас – славният ас, багатур багаин, чиято божествена `бага` – титулатура със слънчево ар, сиреч ур-ски в първата лексема и из-висено ан – ин-ски във втората лексема постфикси, са няколко хилядолетно шумерско и египетско наследство в ранносредновековния български език. С название, свързано с почестната дума „слава” от анто-склавино-венетската лексика. Много малка е вероятността така изписаното с гръцки букви име, от разглеждания надпис, да е резултат от пропуски при изписване на името „Склавинас”, като белег за произход и принадлежност към склавините, понеже в името липсват фонемите `к`, `и`. Също така не става въпрос за титла `жупан` - старейшина, вожд на панове и паненки, а за `багатур багаин`; известна е титлата `жупан таркан`, но тя не се отнася за конкретния случай... Не е изключено да става въпрос за „майчина” склавинска заемка по отношение на името, което от по-сложното за изговаряне Склавинас да е било опростено до Славнас – като първи записан „славински” вариант на оригиналното „склавини”.

Показателен за „славянските” увлечения, в очевидно деформиране на историческите сведения, е следният превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова в ГИБИ (Гръцки извори за българската история), III, с. 272, от *Theophanes*: „*[764 г.]... А императорът, като изпратил тайно хора в България, заловил княза на северите Славун...*”[6, с. 89, 92]

Но не Славун, а **Склавун** е записаното от Теофан в ГИБИ оригинално, с гръцки букви, име на княза на северите, чиято смислова интерпретация е нещо съвсем различно...[9, с. 272] Това е било добре известно на „адаптиралия“ името проф. Бешевлиев, който е отбелязал към предходно цитирания каменен надпис, че личното име Славнас напомняло името Склавунас, вожд на славянското племе севери... и Слав в апокрифния български летопис (б.а. от по-късния 11 век, след последвалото развитие на езика чрез книжнината).

Императорът книжовник Константин Багрянородни в X век продължава да изписва названието „склавини” в оригинала; „славяни“ е интерпретацията в превода. (вж. ГИБИ, V, с. 199-2203, К. Багрянородни, II За управлението на държавата, 3. За русите, които пристигат с еднодръвки от Русия в Цариград; и др.).

Относно невъзможността за допускане на грешки, В. Бешевлиев подкрепя с редица примери становището на К. Иречек, че: „*Гръцкият език на тези колони е, разбира се, във фонетика и морфология съвършено правилен… Съставителите на надписите са били гръцки християни или военнопленници, или дезертьори, каквито наистина във времето на Крум се споменават изрично.[7, с. 45]*“ И отбелязва, че: „*В гръцкия език на надписите не се забелязват никакви неправилности и в синтаксата. Така например употребата на члена и глаголните видове, които издават обикновено чужденеца, е безупречна.[7, с. 46]*“

В последните години не един и двама автора са изразили своето негативно становище към обвързването езика на първобългарите с тюркските езици. В този аспект ст.н.с. д-р по история Пл. Цветков е написал следното:

„*Всъщност до XII в. българите са говорили на „прабългарски”, който все още се смята от редица учени за тюркски език. Още през 1921 г. обаче френският филолог Ж. Дьони с право изразява съмненията си за тюркския характер на прабългарския език: ... „На моменти дори се питаме дали не става дума за някакъв неизвестен език,*

изпъстрен с тюркски технически термини"[5] "[8, с. 89]

Не някакъв неизвестен език, а съвкупност от езици на сродните племена от първобългарския племенен съюз, ще да са говорили нашите предци, с технически термини и титли, които освен монголоидно са имали и евразийско лингвистично наследство, възприето и от самите тюркют, и мултиплицирано повече или по-малко сред етносите в каспийско-черноморския регион.

Освен нас, българите, се оказва че и кюрдите (съобщено по БНТ) употребяват израза „аз съм" в 1 л. ед. ч.[6] От кой ли древен етнос този израз е преминал и е бил съхранен в езиците на съвременните български, кюрдски, че и „македонски" – макар и в диалектна форма, народи?!

Не `хан`, а `**кан**` е лексемата, която е видна в редица други първобългарски държавно-административни титли като `**кан**а боила коловър`, `зера тар**кан**`, `бори тар**кан**`, `оглу[7] тар**кан**`, `**кан**а калу тар**кан**`, `жупан тар**кан**` - публикувани в академичната История на БЪЛГАРИЯ[10, с. 175].

Видна е и консонантата `к` в лексемите „коло(б/в)ър" и „калу" като индикация за северно асоцииран характер на съответните титли. Характер, който е бил унаследяван, съхраняван и пренасян от поколенията на българите. По особено стои титлата КАВХАН, КАВКАН (според В. Бешевлиев – КАПХАН[8]) на втория след КАНАС-а. Дали тя не е някакво диалектно изменение, деформация във времето или неизвестна форма, от възможното и разбираемо древноегипетско КАКХАН? В смисъл КА/Втори след КХАН-а – като първична титулатура.

Така че историческите факти са красноречиви! Няма ХАН-ски титулатури, а КАНАС/КНЯЖЕС-ки – в каменното епистолярно наследство на първобългарите. Възможно е, а е и най-вероятно вторият след канас/княз-а да е бил наричан кавхан когато са му били делегирани управленски права върху южната половина на страната, а кавкан – при делегирани управленски права върху северната ѝ половина.

И в български тълковен[11] и в съветски енциклопедичан[12] речници пише едно и също: хан(тюрк) – владетел у тюркски и монголски народи. От това, че древните протобългари са били за кратко в тюркския каганат, а и от това, че в техния състав е имало и хун-гарски, с монголоидни индивиди, племена, следва ли тази титла механично да им бъде присвоявана? При това без да бъде отчетено титулното наследство от античните Шумер, Египет, Асиро-Вавилония в Азия и Евразия, включително в Сарматия и Скития, респективно в бол/бъл-гарските държави, чрез институциите на жреци, колобри, влъхви. Аварите, които успяват да избягат на запад от тюркют и не попадат изобщо под тяхната доминация, и те ли, но на

[5] Цит. По В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. София, Издателство на БАН, 1979, с. 189

[6] Диалектният на „аз съм" израз „яз сум" употребяват и братята ни, наричащи се сега `македонци`.

[7] Интерпретацията на филмовото заглавие „Кьороглу" е „Слепецът (Кьор) – издигнал се от низините (оглу)". Следователно `оглу таркан` означава не по наследство, а „издигнал се по заслуги, от низините, таркан". Вероятно същото се отнася и за формата `олгу` в Първобългарски надписи.

[8] В. Бешевлиев е отбелязал, че покрай формите `кавханос` и `кавканос` се явява и формата `копханос`... Тези форми отговаряли точно на аварската титла capcanus, с преход на неударено *а* в *о* в старобългарски. Този преход показвал, че въпросната форма славянското население на България е заело доста рано от първобългарите. (ДЧ – по-точно от болгарите, вкл. анти и др.)... Следователно титлата е гласяла капхан, е не кавхан, според В. Бешевлиев. Той пояснява: „*Върховната власт е била споделяна между същинския владетел – кана, и боил капхана. Във времето на Крум войската е била разпределена между самия Крум като върховен началник на войската, неговия брат, боил капхана Иратаис и ичиргу боила.*"[7, с. 61, 62, 67]

какво основание, са ползвали тюркски титли? Нито capcanus, нито ка(п/в)(к/х)ан, а и др. сходни с тюркските титли и термини следва безпрекословно да се приемат като абсолютно наследство от тюркют. Самите ранносредновековни тюркют са взаимствали от античните цивилизации в лингвистичен и терминологичен план – каган, хаган, хан от египетското кхан; бага – с древноперсийски корени и т.н.

В ранносредновековния тюркски каганат броят на титлите хаган и каган се очертава като приблизително равен, по хронологизирането им в докторската дисертация на Л. Гумильов – ДРЕВНИТЕ ТЮРКИ. И най-вероятно вида на титлата се е определял от географското разположение в каганата на персоналния бейлик/престолнина на конкретния хронологичен владетел.

Макар и завоювали южни, спрямо р. Дунав територии, българските първи мъже са продължили да се наричат северни, поради наличието на консонантата „к", – КАНАС/КНЯЗ – владетели, имали са самосъзнанието и са носили традиционалността, че са такива – дошли от север, а и като правило базирани в северната част на южнодунавската си държава. По-нататъшното назоваване на българските владетели с титлата „хан" е деформация на фактите, неуместна проява – недопустима за преподаване в българските учебни заведения, а и за медийно осведомяване.

В ПЪРВОБЪЛГАРСКИ НАДПИСИ на В. Бешевлиев не е фиксиран, не съществува запис ХАН. Употребата на ХАН, вместо КАНАС/КНЯЗ е препратка към по-южните, свързани с мюсюлманството етноси, а такова незасвидетелствано титулуване е проява на неуважение и към предците и към самите нас!

Литература:

1. Страници на Николай Увалиев – pamettanabulgarite.com – Борислав Петров, ВАРНА – ИСТОРИЯ, ИМЕ И ОБЕКТИ
2. Цветелин Степанов, СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БЪЛГАРИ, ТАНГРА ТанНакРа ИК, София, 2000, стр. 119, 194
3. istoria.bg/books/konstantin-irechek-istoria-na-balgarite, Идване на българите
4. istoria.bg/books/tom-1-parvo-balgarsko-carstvo, Предговор.
5. Петър Добрев, Преоткриването на прабългарския календар, ИКК „Славика-РМ", София, 1994, стр. 10, 66, 68
6. П. Петров, В. Гюзелев, Христоматия по история на България, Т. 1, НАУКА И ИЗКУСТВО, София, 1978, стр. 89, 92, 133
7. Веселин Бешевлиев, ПЪРВОБЪЛГАРСКИ НАДПИСИ, БАН, София, 1979, стр. 45, 46, 65, 123, 209, 219, 220
8. Пламен С. Цветков, СЛАВЯНИ ЛИ СА БЪЛГАРИТЕ, ТАНГРА ТанНакРа, София, 1998, стр.89
9. ГРЪЦКИ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ, т. II, БАН, София, 1960, стр. 272
10. Димитър Ангелов, ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ, Т. II, БАН, София, 1981, стр. 175
11. Л. Андрейчин, Български тълковен речник, НИ, София, 1977
12. А. М. Прохоров, Советский енциклопедический словарь, „Советская энциклопедия", Москва, 1987

За контакти:
инж. Димитър Г. Чанев
GSM: 0889194480
E-mail: d.chanev@abv.bg

ЧЕРНОМОРСКОТО ПЛАВАНЕ НА СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ С ДРОМОН И ТЯХНОТО ГОСТУВАНЕ В СОЗОПОЛ, ПОМОРИЕ, НЕСЕБЪР И ВАРНА

Цветан Димитров

Единадесети май е денят, в който нашата православна църква чества равноапостолните Кирил и Методий, като просветители славянобългарски и затова отново ще отворим тяхното житие за да потърсим отговор на въпросите:

Кога и къде св. братя са стъпвали на днешната българска земя?

В тяхното житие на стр. 280 се казва, че византийският император Михаил III повикал Константин Философ през късната есен на 860г. в двореца в Константинопол.

Византийските кораби на кея пред императорския дворец в Константинопол.

Императорът заповядал на Константин Филисоф да се потготви за мисия при хазарите в Крим, на които да им се разясни учението за Света тройца, тъй като „никой друг не може да извърши това както трябва.“

Константин рече:

-Щом заповядваш, господарю, аз с радост ще отида за тази работа-пеш и бос, без всичко онова, което Бог е казал на учениците Си да носят.

А царят му възрази:

-Ако ти би искал да направиш това от свое име, добре говориш, но като имаш предвид царската ми власт и достойнство, иди със съответните почести и с царска помощ.

Константин веднага тръгна на път.“ Следващото изречение на житието веднага ни пренася в Херсонес Таврически, византийска колония на Крим: „Като стигна в Херсон, той (Константин) изучи еврейския език...“

Тук възникват допълнително въпросите:

Каква е царската помощ?

Как е стигнал Константин до Крим, по суша или по море?

Св.св. Кирил и Методий в Крим.

Отговорът намираме на следващата страница 281:

„Той убеди архиепископа и като се качиха на кораба заедно с целия клир и с благочестивите граждани, отидоха на мястото“ (Севастопол, където намират мощите на св. Климент папа Римски, вижте подробно в „Мисията на Константин Философ-Кирил в Крим“). По нататък четем:

„Като се качи на кораб, Константин пое пътя към Хазарската земя, между Меотийското езеро (Азовско море) и Каспийската врата на Кавказките планини (аланите)..“

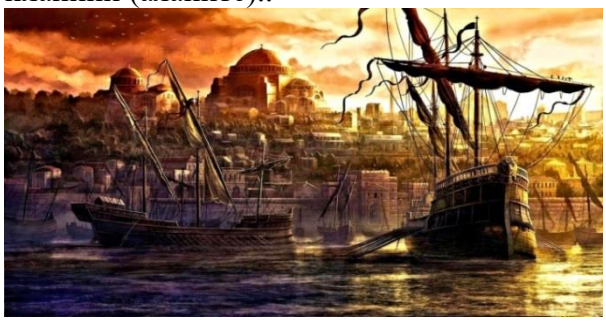

Вероятно императорът е дал на светите братя голям бърз и представителен кораб „бегач“ (дромон), с който те да плават в Черно море при тази официална дипломатическа мисия. Какви са другите варианти?

Вторият вариант: Каляска за делегацията и ескорт от конна гвардия, с която да прекоси територията на България (с която преди 5 години е водил война) е опасен, бавен и затова неприемлив.

Третият вариант: Константин Философ да тръгне веднага с малко корабче и после в Херсонес да наеме по-голям кораб е също немислим, защото това ще унижи неговото царско достойнство. Византия вече си е върнала отново своите морски бази –колонии по западното черноморско крайбрежие като Анхиало и Месембрия и там трябва да се демонстрира постоянно значителна военно-морска мощ и присъствие.

Хазарският хаганат е отбелязан в червено.

Четвъртият вариант: Константин Философ да тръгне с кораб обратно на часовниковата стрелка покрай източното черноморско крайбрежие покрай Грузия спокойно можем да отхвърлим защото:

Константин плава в друга посока с кораб към Хазарската земя между Азовско море и Кавказ и след това продължава към Констатинопол, т.е. той се е връща от Грузия по часовниковата стрелка покрай източния черноморски бряг.

Залезът над Понт Ексвинос (Черно море).

Предполагаме, че дромона с посланниците е избрал по-гостоприемния и по-безопасен път покрай западния бряг

на Понт Ексвинос, като са преминали през Аполония (Созопол), Анхиало (Поморие), Одесос (Варна), Томис

(Констанца) до Херсонес (Севастопол) с цел почивка на екипажа и зареждане на вода и храна.

Този маршрут почти съвпадаше с този на маршрута ни във ветроходната ни Черноморската регата Tall Ships 2016: Варна- Констанца- Новоросийск-Сочи-Варна.

Предполагаме, че византийските пратеници са направили една пълна обиколка на Черно море по часовниковата стрелка като нас!

Понт Ексвинос е бил изключителна византийска собственост, контролирана от имперския флот и черноморските бази за периода от основаването на Източната Римска империя до превземането на Константинопол от кръстоносците в 1204г.

За да потвърдим маршрута на плаването на св. Кирил и Методий ние ще разгледаме някои специфични особености на византийската навигация в Черно море.

Климатът и технологията са двата важни фактори определящи навигацията в Черно море. Мореплаването обичайно е ограничено от хубавото време, т.е. всички месеци между април и октомври. Обичайното „mare clausum" т.е. забраната за мореплаване участиците в регатта през 2016 решиха да смело да пренабрегнат, като я насрочиха от 8 септември до 4 октомври 2016 г.

След внезапния щорм по време на втората гонка, руският ветроход „Надежда", не загуби надежда след счупването на фок мачта и отново изду останалите здрави и закърпени платна и продължи успешното си участие в регатата.

Рядко се случва Черно море да е затворено за навигация поради климатични аномалии, като замръзването на морето през октомври 763г. Преобладаващите северни ветрове и течения улесняват плаването от север на юг, но поставят тежка задача на капитаните при плаването от юг на север. Това бе наблюдавано и по време на първата гонка от Томис (Констанца) до Крим. Северния вятър и течението заличиха добрия старт и на сутринта установихме, че въпреки усилията на целия екипаж ние бяхме направили много малък напредък към целта Крим. Вярното решение беше да не плаваме през ноща, а да хвърлим котва и да изчакаме да се смени вятъра. След настъпилото безветрие гонката бе прекъсната и запалихме двигателя. Опитните византийски мореплаватели не са разчитали много на новите латински платна, а са наблягали повече на веслата по време на безветрие!

Макет на византийският дромон с който най-вероятно са плавали св. Кирил и Методий в Черно море.

Предполага се се византийския дромон е бил подобен по размери на нашия „Royal Helena"'с три мачти и с еднакво газене. Вероятно е бил от класа бирема т.е с два реда гребци по 20 човека един под палубата и втори над палубата. В носа на кораба имало дълга стрела (перониум), с която чупели веслата на вражеския кораб, който губел маневреност и ставал лесна жертва на гръцкия огън или абордажна атака.

Останките от византийския кораб на дъното на Черно море, показват новаторската оребрена (шпангоутна) носеща конструкция на корпуса.

Понякога северните ветрове (бореи) водят до тежки последици за византийския флот като корабокрушението на целия имперски флот край западния черно морски бряг при Анхиало (Поморие) през 766г и край Месембрия през 775 г. Дори успешният десант на 2000 конника и пехота край Варна в 773г. на Константин V Погонат с 2000 кораба и последвалият десант в 774 г. край Несебър с 2500 кораба и 30 000 конника и пехота не донасят победата на императора иконоборец след деветте похода срещу Дунавска България.

Морската буря през нощта от Айвазовски.

Сякаш Богородица взима под своят покров (омофор) България и изпраща катастрофалните бури срещу византийския иконоборчески флот!

Византийският дромон атакува викингските дракари.

През юни 860 г. византийските дромони с пирона пробиват, повдигат и дори обръщат и потапят леките дракари на „русите“ викинги обсаждащи Константинопол. Затова предполагаме, че императорът е предоставил на братята този маневрен и мощен дромон доказал се успешно в морските сражения.

Основен наръчник на всеки византийски капитан е периплой.

„Periplous Efxeinou Pontou“ или „Плаването в Черно море“ е наръчник съставен не по-рано от първата половина на VI век и е най-популярният. Това е компилация от три древни географски текста. Всъщност това е първият и последният известен пример за един византийски източник, отнасящ се изключително до навигацията в Черно море. Ограниченият брой навигационни ръководства може да се обясни с морските и военните трактати (naumachika и taktika), които разкриват, че византийската морска философия се основава предимно на опитен пилот, а не на специални по-модерни устройства, като компас и астролабия.

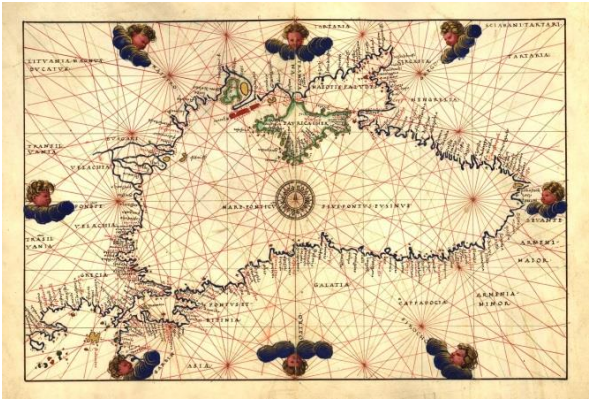

Италианска карта на Черно море от 1544г.

Едва след падането на Констатинопол в 1204г започва навигацията през зимния период и пресичането на Черно море директно от Константинопол до Крим от генуезките кораби.

Няма съмнение, че в 860г. опитният византийски капитан на дромона –кентарх е разполагал с такав наръчник периплой и е взел мъдрото решение да плава покрай западния черноморски бряг към Крим като са гребели през деня, а не е взел авантюристичния курс напреко към Крим. Вечерта мореплавателите са търсили убежище във византийските военноморски бази Аполония, Анхиало, Одесос и Томис, където екипажа си е почивал след дневния преход.

Ето един съвременен пример:

След успешно изпитание след ремонт на гръцки танкер във Варненския залив внезапно се разрази буря и стана опасно сдатъчната команда да слезе по трапа и прехвърли на малкия пилотски катер, който се мяташе от вълните нагоре надолу. Наложи се танкерът да потърси убежище във тихото Варненското езеро, където тази операция стана безопасна.

Византийските капитани са знаели, къде е устието на река Варна, което води до безопасното убежище в езерото.

Първата част на мисията на св. св. Кирил и Методий , плаването покрай западния черноморски бряг до Херсонес успешно приключва преди да настъпи зимата на 860-861г. т.е преди морето да се затвори за мореплаване.

Но защо това не е отбелязано в отчета на Константин Философ за обретение (намиране) мощите на св. Климент?

Ами защото това не е било толкова важно от византийска гледна точка. Нищо изключително не се е случило при плаването покрай западния (нашия)

черноморски бряг. Няма срещи с български представители, бури и корабокрушения, а само молитви и нощувки в родните византийски тихи пристанища. Слава Богу, по важни са били молитвите към Бог на светите братя да бъдат чути, отколкото нощувките да бъдат описани.

За съжаление не са открити артефакти, като доказателство за посещението на светите братя в нашите черноморски градове Созопол, Поморие и Варна, бивши византийски колонии, които са на един дневен гребен преход разстояние по между си.

Досега не са ми известни факти или обстоятелства, които да противоречат на хипотезата ни за черноморското плаване с дромон на св.св. Кирил и Методий покрай нашият бряг.

След хазарската мисия идва ред на българската мисия, когато св. Кирил и Методий покръстват цар Борис I в град Равен на река Брегалница във Вардарска Македония. Българската мисия обаче прекъсва защото трябва да се постигне каноничното признаване на азбуката.

Днес ние притежаваме отчета на Константин Философ за обретение мощите на св. Климент папа Римски. Тези свети мощи изиграват решаваща роля за каноничното утвърждаване на нашата азбука в Рим като средство за разпространение на Божието слово или благовестието.

Освен равноапостолните св. братя по нашите земи е бил и Апостол Андрей. Ако се запитаме къде е проповядвал?

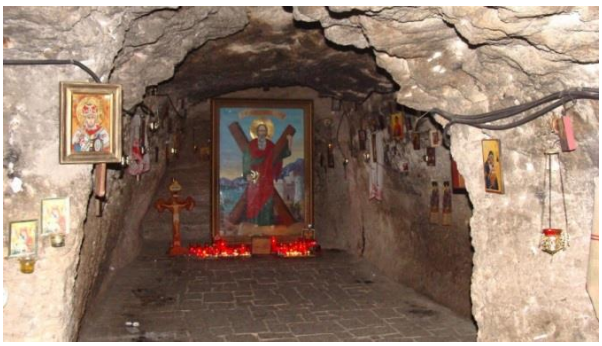

Нашите православни съседи румънци ще ни посочат с вяра без научни доказателства пещерата на апостол Андрей в Добруджа на 5км от нашата граница.

Ако попитаме вярващите православни у нас:

Къде в кой храм на черноморския ни бряг братята Кирил и Методий са могли да се помолят за успеха на мисията си?

Вярвам, че мнозина българи ще могат да ни доведат до този стар

митрополитски византийски храм в Несебър!

Боже пази България и кирилицата!

Писа грешният кап. инж. корабостроител Цветан Димитров, Денят на славянската писменост, 2017

Снимки: Цветан Димитров и Printest

Литература:

1. Житие на равноапостолните Кирил и Методий, просветители славянобългарски, издание на Зографския манастир.
2. Byzantine navigation and sea routes in Black sea, Encyclopedia of the Hellenic world.

МОРСКИ ТЪРГОВСКИ И КУЛТУРНИ ВРЪЗКИ МЕЖДУ ПРАИСТОРИЧЕСКИТЕ ЦЕНТРОВЕ ВАРНА И ХВАЛИНСК (ПО СРЕДНОТО ПОВОЛЖИЕ)

Светлозар Попов

Резюме: *Проучването на халколитния некропол Хвалинск II по Средна Волга намери археолозите неподготвени за богатата му колекция погребален инвентар, неприсъщ за района. Откриването на истинско обилие от медни изделия и украшения от егейските миди спондилус бе истинско предизвикателство към учените. Още по-голямо е то за нас предвид установения импортен характер на медните артефакти с установен „варненски“ произход на използваната мед. Този удивителен факт, допълнен с откриването и на други медни находки в Поволжието от епохата също с импортен характер, повдига въпроса за неподозирани досега търговски отношения между центъра Варна и района на Средното Поволжие.*

Засега учените нямат обяснение за начина и пътя на проникване на находките на толкова далечно разстояние. Единствена засега правдоподобна хипотеза се оказва ползването на морски транспорт. Днес подобна възможност е изключена, но някога по времето на балканския неолит и халколит, съществувалият тогава воден канал Манич, свързвал Черно с Каспийско море, прави хипотезата напълно приемлива, особено след откриването на петроглифите с праисторически кораби по каспийското крайбрежие. Нещо повече, тя се подкрепя и от проучването върху разпространението на първите некрополи, използвали маршрута на медните и спондилусови находки.

Темата за морските търговски и културни контакти между халколитните култури от Западното Черноморие и Прикаспието не ми е чужда и е основна тема в книгата „Халколитната цивилизация Варна“ (2014). Разглеждал съм я и в статията си „Молдова – контактна зона в епохата на късния халколит“ (2016). В този смисъл настоящата статия представлява едно очаквано продължение по темата с нови и необсъждани досега аргументи. Във всеки случай, посочените данни свидетелстват за дълбоки и трайни, търговски и културни връзки и влияние на цивилизация Варна далече на североизток в степните и лесостепни райони на Източна Европа, станали възможни и реализирани по морски път.

Откриването и изучаването на халколитна култура Варна е изцяло заслуга на българската наука. Затова имената на Хенриета Тодорова, Иван Иванов, Ара Маргос, Васил Николов, Тодор Димов и редица още археолози винаги ще бъдат нареждани до първото злато в света. Две малко познати и коментирани у нас находки от Прикаспието обаче, като че ли дават нов тласък в нейното изучаване, представяйки я в нова светлина и придавайки й нови мащаби и нови хоризонти. Говоря за *некропола Хвалинск* II *на Волга с многобройни медни и спондилусови изделия с произход от Варна*, намиращ се между Саратов и Куйбишев – старата Самара и *петроглифите от резервата Гобустан на Каспийското крайбрежие в Азербайджан*.

Няма да е пресилено ако кажем, че откритите в хвалинския халколитен некропол медни изделия повдигат поредната загадка на културата Варна пред археологията. Това е един, колкото интересен, толкова и провокативен въпрос, защото откриването на „варненска“ мед на хиляди километри от металургичния център Варна – чак в Поволжието си е истинска загадка. Трудно ни е да си представим и още повече – да обясним подобно „чудо“

през каменно-медната епоха. Тъй като хвалинските находки означават транспортирането на медта или медните изделия на огромно разстояние, още преди човекът да е изобретил първите транспортни средства, преди да е опитомил коня и магарето, да е открил колелото и измайсторил каруцата.

Въпросът ме заинтигува още когато се запознах със знаменитата статия „Най-ранните търговски контакти на Северозападното Причерноморие“ (1993 г.) на голямата ни археоложка Хенриета Тодорова и се постарах да потърся решението му в книгата си „Халколитната цивилизация Варна“ (2014 г.) Позовах се на възможната морска връзка между Черно и старото Хвалинско (Арало-Каспийско) море посредством канала Манич, съществувал до към 4000-та г.пр.Хр. Понастоящем пресъхнал, днес остатъците му можем да открием на всяка географска карта в Прикавказието под името Кумо-Маничка падина. Някога той е служил за оттичане на водите,насъбрани от големите северни реки в сладководното Черноморско езеро към Хвалинско море. В този смисъл е играл особено значение за водния баланс в Югоизточна Европа, което е загубил с отварянето на Босфорския пролив и свързването на Черно със Средиземно море и световния океан.

Тук няма да се връщам на този въпрос, само ще кажа, че натрупаните в последно време материали относно водната връзка, както и откриването на петроглифите с праисторически кораби в Хвалинско море, датирани за VI-V хил.пр.Хр. ме правят все по-уверен в изказаната хипотеза. За да бъда ясен обаче няма как да не отбележа следните две решаващи обстоятелства, останали вън от вниманието на археолозите. Първото касае, наличието на плавателна водна връзка между Черно и Каспийско морета. Второто се отнася до, наличието на значителни по размери и водоизместимост плавателни съдове (кораби), позволяващи морски транспорт. Защото корабчета с по 30-35 гребци на борд или общо с по над 60 гребци, както личи от петроглифите от Каспийско море, съвсем съвсем не са толкова малки. А това означава, че са налице необходимите условия, за да говорим за търговски контакти на големи разстояния в онази отдалечена епоха, когато единствен транспорт е бил водният, а единственото транспортно средство – лодката или корабчето. Важното е, че тези условия са били налице. Такива са фактите и в настоящата статия на този въпрос няма повече да се връщаме.

Споменах, че като отправна точка на хипотезата си ползвах откритите медни изделия от „варненска“ мед в некропола Хвалинск II. В действителност нещата се оказват значително по-сериозни, тъй като днес археолозите освен за двата хвалински некропола I и II говорят и за *хвалинска археологическа култура*, обхващаща халколита по Средното Поволжие, датирана през V хил.пр.Хр. при всичките разминавания между различните изследвания. Самият хвалински некропол е датиран по метода на радиоактивния въглерод, след въвеждане на съответните корекции, за 4400-4300 г.пр.Хр. И веднага следва да отбележим удивителния синхрон между това датиране и датирането на културата Варна.

Хвалинската халколитна култура заема полупустинните, степните и лесостепните територии на Поволжието, но са известни и някои по-северни стоянки. Тя е представена от стоянки, грунтови некрополи и курганни погребения. Любопитна подробност е

отсъствието на локални варианти на културата. Като цяло тя се определя освен по своите географски и хронографски параметри, но също и от белези като вида и характера на керамиката, на медните и каменните изделия, по своите палеоантропологични и археозоологични особености. Някои съвременни изследователи като И.Василев говорят за съществуването през средния халколит на една *хвалинско-средностоговска културно-историческа област*, възникнала на основата на раннохалколитните култури от мариуполския кръг – самарската, прикаспийската и долнодонската. Хвалинската култура е относима към средния халколит и се синхронизира частично с предходните мариуполски паметници. Други като Е.Черних, позовавайки се на данни от анализа с радиоактивен въглерод, я датират през ранния халколит – началото на V хил.пр.Хр., но също и по керамиката от хвалинските стоянки по Северното Прикаспие; от керамиката на халколитните стоянки на Самарското Поволжие и по човешки кости от некропола Хвалинск II. Не са малко и авторите, които без да отричат получените ранни дати в началото на V хил.пр.Хр. приемат,че хвалинската култура е продължила да съществува и през втората половина на хилядолетието. Като за целта те се позовават на широко представените в хвалинския некропол медни изделия с произход от балкано-карпатския металургичен център, функционирал до към 3800-3700 г.пр.Хр. Знаем добре, че металургията на Балканите достига върха си при културата Варна. Както и това, че по време тя почти съвпада и дори предхожда с век-два времето на Хвалинския некропол – обстоятелство, даващо обяснение за срещата на изобилието медни изделия, за които се приема, че са с „варненска“ мед. Дори са изказани мнения, които свързват края на богатия с медни изделия хвалински некропол с края на културата Варна /1/.

Няколко са за нас любопитните особености в така нарисуваната картина и на първо място, както вече казах, това са откритите медни изделия, защото намирането им в район, беден на медни руди, без развита добивна и металургична дейност, е наистина нещо любопитно. В същото време откриването им в изобилие ясно свидетелства, че тук и дума не може да става за нещо случайно. Някои руски и съветски автори предпочитат да ги определят като „импортни“, т.е.„вносни“ и по този начин волно или неволно да завоалират с общи думи, т.е. да премълчават истинския им произход. Но е истина също така, че повечето изследователи, включително и водещият руски палеометалург Евгени Черних не се притесняват да ги свързват с т.нар. от него „балкано-карпатска металургична провинция“. Нещо повече, той обвързва развитието на халколитната епоха в лесостепните и степните области на Източна Европа, включително и по Поволжието с влиянието, оказвано от Балканите /2/.

Най-конкретна по въпроса за медните изделия, открити в един широк периметър на Югоизточна Европа е ХенриетаТодорова, която обръща внимание, че „дори такива бедни на мед територии като Молдова, Южна Украйна, Южна Русия и Добруджа (а защо не и самата Варна – б.а.) са успявали да се снабдяват с малахит и мед дори още от края на късния неолит.“ И търсейки начина и пътищата за снабдяването им отбелязва: „За системна търговия с мед обаче може да се говори едва към края на V хил.пр.Хр.“ А след като е отбелязала, че

срещата с медни изделия в посочените страни е въпрос на търговия, тя уточнява че тази търговия „се разгръща в североизточна посока от Варна и Добруджа.“ Следва подробно обяснение: „Варненският лиман е най-вероятният изходен пункт за търговията на мед. Възниква въпросът за начина на транспорт. При изясняването на този проблем е необходимо да не се забравя, че Дунавската делта тогава не е съществувала в сегашния й вид, а нивото на Черно море е било с 5 до 10 м. по-ниско от днешното. Реката е течала на юг и нейната делта е била разположена в района на днешния шелф. Следователно плаването на север от Варна е могло да бъде каботажно до навлизане срещу течението в древната делта на река Дунав. Проникването в територията на културния комплекс Кукутени-Триполие е било осъществявано чрез прареките Дунав, Прут-Сирет, Буг и Днестър. Най-древните метални находки са концентрирани в южната част на зоната на разпространение на този комплекс именно по протежение на тези реки. Предмет на търговия са били очевидно както тежки оръдия на труда (брадви, брадви-чукове, длета), така и слитъци от метал. Интересно е да се отбележи, че медни слитъци не са познати от вътрешността на Балканския полуостров, а само от крайните точки на разпространение на медта. Един такъв слитък е известен от съкровището от Карбуна, друг е намерен в областта на гръдния кош на мъжки скелет от некропола Хвалинск II при Саратов. В края на V хил.пр.Хр. балканската мед е достигнала дори до този обект, разположен на Средна Волга. Това е могло да стане само чрез чуждо посредничество или в резултат на грабеж, защото, както е известно, Волга се влива в Каспийско море и няма данни търговските пътища да са достигали до там. ... Търговията с метал е дала дълбоко отражение върху социалните структури на енеолитните общности. Варна дължи своето богатство на износа на мед, благодарение на която тя достига прага на цивилизацията още в края на V хил.пр.Хр. ... Широкообхватната интеграция на късноенеолитните култури на Югоизточна Европа през втората половина на V хил.пр.Хр., която води до възникването на комплексите КГК VI, КСБ, Кукутени-Триполие, Полгар и др. би била трудно обяснима без данните за интензивен търговски обмен с метал. Самото възникване на тези комплекси от своя страна се явява косвено доказателство за функционирането на една постоянна търговска мрежа, осигуряваща системни търговски контакти в рамките на огромни за времето си територии. Що се отнася до транспортните средства, то най-реално е да се предположи корабоплаване и то със солидни кораби, построени здраво, със скелети и обшивки. ... Сложните условия за корабоплаване в северната част на Черно море и особено честити и жестоки щормове поставят високи изисквания спрямо корабите, които трябва да плават в тази зона на морето. Редица уникални медни инструменти, познати ни от енеолитния некропол Варна I и интерпретирани като „копия“ и други подобни биха могли да се свържат с корабостроенето. Заедно с медните клинове и длета те се концентрират в района на Варна. Ветрилата, заместени при сложни ситуации от гребци, биха обрисували картината на един енеолитен кораб, отправящ се в северна посока с товар от мед, кремък и спондилус.“ /3/.

Спрях се толкова обстойно на статията на голямата ни палеоархеоложка Х.Тодорова, защото

тя, като че ли има програмен характер по изследваната тема в частта й с търговските връзки между културните центрове Варна и Хвалинск от времето на халколита. На първо място авторката определя поименно произхода на медта в погребалния инвентар от Хвалинския некропол. И тя не се притеснява да твърди открито, че металът идва от Варна, спестявайки си недомлъвки като „импортен“ и неопределености от рода на „балкано-карпатска металургична провинция“, които с нищо не помагат, а напротив - подценяват научния характер на съобщението. На второ място, когато обсъжда търговските връзки на далечни разстояния, както е в случая с Хвалинск, Х.Тодорова е уверена, че при липсата на друг транспорт за епохата, единствен възможен транспорт е водният, респективно – морският. Нещо повече, тя рисува една твърде конкретна картина на този морски транспорт като обръща внимание на корабоплаването по Северното Черноморие и то говори за корабоплаване с кораби – гребно-ветроходни, а не с малки лодки и не за каботажно плаване. Именно с морската търговия с медни изделия обяснява богатството на центъра Варна и респективно на некропола Варна I, който благодарение на износа на мед достига прага на цивилизацията и води до възникването на културните комплекси КГК VI, КСБ, Кукутени-Триполие, Полгар и пр., а защо не и на халколитната Хвалинска култура?

Разбира се, именитата ни археоложка не е имала представа за канала Манич и морската връзка между Черно и Арало-Каспийско (Хвалинско) море. Поради това е разбираемо защо тя търси обяснението в чуждото посредничество или в грабежа, за да оправдае появата на „варненска“ мед толкова надалече, чак по Средна Волга. Но това с нищо не умаловажава всичко останало казано за морската търговия на големи разстояния с изходен пункт Варна. Включително и за плаването с истински кораби, и посоката на ориентацията й на север. Защото последното, както изглежда има отношение към редица известни археологически факти като възникването на културата Болград-Алдени, появата на медни изделия в Мариуполския некропол и възникването на т.нар. мариуполски тип грунтови некрополи в Приазовието през халколита, които факти обаче биват разглеждани изолирано един от друг, без някой да е търсил или посочил тяхната обвързаност в единство. Досега никой не е търсил причината за появата на „варненска“ мед в Хвалинск, а и в самата хвалинска култура. А както показват по-новите данни, медни изделия в Поволжието са открити не само в некропола Хвалинск, а и в редица други стоянки тук, ако и откритите предмети като цяло да са нещо рядко.

Редно е да кажем, че колкото и чужда да е за нашите археолози повдигнатата тема за морската търговия през халколита, тези възгледи на нашата топ-археоложка намират прием зад граница и поради това не бива да се учудваме, когато автори като Харалд Хаарман не се притесняват да говорят за търговия по море, в която водещата роля се пада точно на Варна. По този повод изследователят отбелязва: „Търговията, развиваща се през региона на Варна в Източна България се разгръща бързо през медната епоха. Варна е възлова точка по търговския маршрут – на юг региона Карановo, а на север региона Триполие. По тази северно-южна магистрала много стоки намират път до най-далечните селища на Стара Европа и също до степите на

номадите-пастири: „ ... цветни и блестящи предмети от злато и мед, големи кремъчни остриета, изработени от внесени от Егея миди пръстени и перли, огърлици с перли от зъби на елени и малки полирани каменни брадви“ (Chapman 2009: 79)“ Като по-надолу продължава: „Търговията с метал разцъфтява най-вече в източния регион на Дунавската цивилизация. От България тръгва търговски маршрут, стигащ до селищата на хората от Триполие в Украйна. По този маршрут има важни търговски центрове, където разменната търговия процъфтява не само сред староевропейците, а също така с купувачи от степите. Артефакти от метал (и спондилус) достигат до говедовъдите-номади при Волга (Anthony 2009a: 38 f.).“ /4/.

Още по-интересно разглеждат ситуацията някои съвременни изследователи, които отиват и още по-надалече. Така например А.Хреков и В.Биков, проучвайки неизвестна доскоро *праисторическа стоянка на р.Хопер* (приток на р. Дон), разположена северозападно от Хвалинск, близо до границата на Саратовска с Тамбовска област в близост до с.Червен полуостров не само, че я отнасят към културата Хвалинск, но същевременно я включват и към ареала на т.нар. Балкано-Карпатската металургична провинция. По този повод двамата автори отбелязват: „По такъв начин *като отчитаме керамиката от мариуполския кръг и комплекса медни предмени, открити в Караулката* недалеко от с.Червен полуостров (бившето Завялово) *следва да я отнесем* (*стоянката*) *към ранноенеолитно време* (без уточняването на конкретна дата) *и в предварителен план да я включим към ареала на Балкано-Карпатската металургична провинция*.“ /5/.

Или с други думи, двамата автори представят халколитната хвалинска култура, заедно с паметниците от мариуполския кръг в Приазовието като най-източните части на балканската халколитна култура, наречена от Мария Гимбутас Стара Европа, а от Харалд Хаарман - Долнодунавска култура. Това може да ни намира неподготвени за една толкова силна (и крайна) теза. Струва си да се замислим по-внимателно върху изказаното становище и да не прибързваме да го отхвърляме. Тъй или иначе, днес никой не отрича генетичната връзка между „класическите“ балкански халколитни култури (Караново и Винча) и разпространилите се на запад и север от Балканите, към Среден Дунав (до Будапеща и Братислава) култури като Петрещи, Лебьо-Сакалхат, т.нар. културата на линеарната керамика през ранния халколит и на достигналите до Виена късно халколитни култури Ленгиел и Тисаполгар. По същия начин на изток по времето на ранния халколит възниква културата Прекукутени-Триполие, а през късния се появява и нейния източен съсед – Среден Стог. Днес вече не са малко онези руски археолози, които говорят за връзки между двете култури, а ето, че има и такива като И.Василев и А.Синюк, които намират връзки и между културите Среден Стог и Хвалинск като дори разпознават съществуването на хвалинско-средностоговска културно-историческа област /6/.

Естествено в случая аргументите съвсем не се изчерпват единствено с появата на медни изделия в Поволжието. Тези данни се потвърждават от керамиката в Северното Прикаспие и Самарското Поволжие, орнамента от вълнисто начертани линии, специфичния

комплекс украшения, големите и малки каменни тесли и длета. Ако се върнем обаче към казаното за малкото на брой и обикновено дребни медни изделия открити в някои халколитни стоянки и некрополи в степните, лесостепните и полупустинните територии на Поволжието следва да кажем, че те без изключения са внесени от Балканите. Но колкото и да са малко, срещата им на една значителна по площ територия, а също и на територията на съседната им култура Среден Стог, включително и в Приазовието показва, че този внос не е бил нещо инцидентно. Че той е резултат от регулярна търговска дейност, включвала износа на скъпоценния метал от центъра Варна далече на изток към Северното Черноморие, Приазовието, Прикаспието и Поволжието.

Това потвърждават находките от некрополите при Варна, Карбуна (на р.Днестър), Николск (на р.Днепър), Мариупол (на северния бряг на Азовско море) и Хвалинск (на Средна Волга) /7/. Защото те са твърде сходни по съдържанието си на предмети на престижа и високия социален статус като включват освен скъпоценните медни предмети, но и типологично и хронологично близки и не по-малко ценни изделия от злато, егейските миди спондилус, от животински зъби и кости. А това ни позволява дори и само ограничавайки се върху изброените некрополи, да проследим тяхното разпространение към Азовско и Хвалинско море, и далече на север от него, по Волга. Така тръгвайки от Варна, пътят върви към с.Карбуна на р.Днестър, от там – към Азовското крайбрежие и достига Средното Поволжие. И навсякъде тези находки, дори и по-ограничените и единичните биват откривани в крайбрежни зони, било на морета, езера или реки. Именно това последно наблюдение иде да ни увери, че разпространението им е било по воден път и, че за целта е бил ползван воден, т.е. морски транспорт. Но твърде убедително илюстрира и търговските контакти на културата Варна с културите Среден Стог и Хвалинск. Защото некрополът Варна I принадлежи към археологическата култура Варна. Съкровището от с.Карбуна се свързва с културата Болград-Алдени (дъщерна на културата Варна), Николският и Мариуполският некрополи спадат към Среден Стог II, а този от Хвалинск – към едноименната култура. Излишно е да повтарям, че всички изброени култури са халколитни и, че трябва да са синхронни на културата Варна.

Въпросът с некрополите има и една съвсем друга и още по-интересна страна. Проучването ни върху ранните некрополи, показа, че идеята за първите в света „градове на мъртвите“ и самите те се появяват през късния балкански неолит и са дело на носителите на културата Хаманджия. Особено интересни бяха резултатите от опита ни да проследим разпространението на този погребален обряд от центъра на първоначалното му зараждане в Добруджа. Така установихме, че става въпрос за крайно инертен процес като единствен неолитен некропол извън културата Хаманджия е този при с.Черника, край Букурещ. На практика той попада на територията на културата Боян – съседна на Хаманджия и като такава – носител на определени елементи от последната. А казаното означава, че няма защо да се чудим на появата на некропола точно тук.

През следващото хилядолетие некрополи се появяват в съседните на Добруджа територии от Североизточна България и Мунтения. Този процес на разпространение прекъсва вероятно с преждевременния край на халколита.

Справката сочи, че некрополи не се откриват при съседните на Варна култури Кукутени-Триполие и Болград-Алдени, колкото и да са географско близки, а втората и сродна на културата Варна. Но се появяват на територията на Среден Стог II и Хвалинск.

Явно, в конкретния случай погребалният обряд в некрополи не е бил предаден по съседство, защото той не се открива на територията на Кукутени-Триполие. Обяснението ни дава самото географско разположение на некрополите, открити в крайморски или крайречни центрове като Николск, Мариуполск и Хвалинск. А по Волга се откриват и други, общо шест халколитни некропола. Прави впечатление и обстоятелството, че в тези некрополи са намерени находки на медни изделия от „варненска“ мед и на спондилусови изделия. Тогава казаното свидетелства, че разпространението на погребалния обряд, свързан с погребенията в некрополи, върви успоредно с разпространението на медни и мидени изделия. А за него знаем, че е ставало по морски път. Затова и некрополите, и съпровождащите ги медни находки като по правило откриваме край големи водоеми. Но знаем и това, че и едните, вторите водят корените си от водещия морски, търговски, транспортен, производствен, духовен и културен център край Варна. Тъкмо поради това, наред с медните изделия се откриват и изделия от скъпоценните егейски миди спондилус и денталиум. И няма да сгрешим, ако приемем, че казаното за разпространението на находките на престижа и високия социален статус (изделията от мед, мидени черупки и пр.) и на некрополите рисува картината на един спрегнат процес на културно влияние, тръгнал от Варненския лиман, минал през Азовско и Каспийско морета и достигнал Поволжието.

Накрая и още един аргумент в подкрепа на тезата за морските търговски и културни контакти мужду центъра Варна и Поволжието. Вече казах, че изследователите са единодушни, когато говорят за произхода на медта при находките от територията на културата Хвалинск. Днес всички приемат, че става въпрос за вносна медна суровина, дошла от Варна. Проучванията посочиха аналогично положение и с разпространението на погребенията в некрополи. Местните археолози твърдят, че „На цялата територия на разпространение културата се представя като едно цяло, без каквито и да са локални варианти.“ /8/. Казаното свидетелства за липсата на естествения перпиод на съзряване на културата Хвалинск. Това убедително показва, че културата Хвалинск има импортен характер. А специфичните й особености я свързват с къснохалколитната култура Варна. И защо ли не, след като в развитието си точно тя достига и приема вида на първата цивилизация?

Но има и още нещо интересно, което тепърва следва да бъде уточнено. Разпространението на ранните некрополи като с лакмус бележи наличието на определени културни области, за които може да се обсъжда далечно културно родство. Така некрополите Варна, Дуранкулак, Мариупол, Николск и Хвалинск, чертаят пътя на разпространение на една по-стара и непозната засега култура. За тази тенденция вече писах, обсъждайки откритите изображения на итифалични антропоморфни фигурки по скалите на Гобустан, върху глинен съд от Трушешти (Молдова) и стените на нашата пещера Магурата /9/. Те също свидетелстваха за културно влияние,

само че в обратната посока – от Каспийско към Черно море.

По всичко личи, че некрополите заедно с хранилищата на ценности в Карбуна, Хабашещи, Городница и Завялово разкриват непознати и неподозирани връзки на търговски и културен обмен на далечни разстояние през халколита. Най-интересното в случая е това, че става въпрос за морски връзки – връзки между културите от Варна и поредица морски и речни центрове от района на Северното Черноморие, Приазовието и в Поволжието – хранилища на ценности и некрополи. Всичко това придава един нов и по-пълен вид на културата Варна, чертаейки по-пълно върху географската карта нейното влияние в посока на североизток. Доскоро археолозите коментираха влиявието й върху съседните кукутенски-триполски племена от Прикарпатието в Румъния, Молдова и Южна Украйна. Сега се поставя въпроса за влияния и върху културите Среден Стог II и Хвалинск от степите и лесостепите в Югоизточна Европа. И това дава нов и непознат досега поглед върху културата Варна. Днес се е наложило клишето да бъде определяна като „несъстояла се цивилизация“, позонанайки се на внушението, че тя е изчезнала безследно, без да остави след себе си и най-малката следа. Ето, че сега тази нихилистична доктрина се оказва псевдонаучна и несъстоятелна. Проучването на морските търговски и културни връзки разкрива съвсем нова, много по-достоверна и ведра картина. Същевременно бележи нови перспективи за бъдещи изследвания пред далечното ни непознато минало. Като за пореден път представя културата Варна в качеството й на начало на човешката цивилизация.

И така, нека обобщим. 1) Богатите ценни находки – символи на престижа и високия социален статус (мед и изделия от мед, спондилус и висококачествен кремък) с произход от културата Варна, открити в халколитни хранилища (трезори) в Карбуна, Хабашещи, Городница и Завялово (на р.Дон) и некрополите в Мариупол, Николск и Хвалинск убедително доказват наличието на оживени контакти и далечни търговски връзки на центъра Варна с изброените поселения. 2) Разположението на изброените седянки по бреговете на реки, езера и морета може да се разглежда като указание, че търговските контакти са били поддържани по морски и морско-речен път, начевал от центъра Варна и водил към изброените поселения по бреговете на Прут, Днестър, Днепър, Дон и Волга, на Азовско и Каспийско морета. Това по същество представлява косвено свидетелство за наличието на морско търговско корабоплаване между изброените речни и морски центрове през халколита. 3) Откритите грунтови некрополи в Мариупол, Николски и Хвалинск представляват сериозен аргумент за наличието на културно влияние на културата Варна далече в степните и лесостепни района на Северното Черноморие, Приазовието и Поволжието. 4) Сходствата в погребалните обяди на населението носител на културата Варна и културите Среден Стог и Хвалинск може да се разглежда като косвен белег за родството на това население в далечни времена. 5) Доколко културата Хвалинск представлява най-източния дял на т.нар. „Балкано-Карпатска металургична провинция“ тепърва археолозите ще доказват или опровергават. Неопровержимите данни за културни импулси в материалната и духовната сфера на културата Варна

далече на североизток, в най-източните покрайнини на Европа опровергава приказките за т.нар. „несъстояла се цивилизация“ като дълбоко погрешни, несъстоятелни и ги определя като жалки и недоброжелателни. Защото следите, оставила културата Варна във времето и пространството за пореден път я определят за началото на цивилиизацията, такава, каквато а познаваме днес. 6) Следва да сме наясно, че всичките тези данни, свидетелстващи за оживени морски търговски връзки представляват сигурни свидетелства за наличието на корабоплаване между Черно и Хвалинско море през каменно-медната епоха.

Л И Т Е Р А Т У Р А:

1. Юдин, А. Поздний энеолит степей Нижнего Поволжья. – В: Археологическое наследие Саратовского края. Выпуск 10, Саратов, 2012, с.15-16,21.

2. Черных, Е. Н. Металлургические провинции и периодизация эпохи раннего металла на территории СССР. – В: СА, № 4. 1978, с.53-83; Черных, Е.Н., Авилова, Л.И., Орловская, Л.Б. Металлургические провинции и радиоуглеродная хронология, Москва, 2000, с.21.

3. Тодорова, Хенриета. Най-ранните търговски контакти на Северозападното Причерноморие. – В: Добруджа (10), 1993, с.15,18.

4. Хаарман, Харалд. Загадката на Дунавската цивилизация. София, 2015. с.58, 86.

5. Хреков, А.А., Быков, В.Ю. Новые материалы раннего энеолита лесостепного Прихоперья: Завьяловский клад. – В: Археологическое наследие Саратовского края, Выпуск 10, Саратов, 2012, с.8.

6. Юдин, А.И. ... с.15.

7. Хреков, А.А., Быков, В.Ю. ... с.6.

8. Юдин, А.И. ... с.15.

9. Стойчев, Тодор. Халколитни изображения от пещарата Магура, България. – В: Годишник на Департамент Археология, НБУ, Т.I, 1994, с.307-319; Попов, Светлозар. Халколитната цивилизация Варна. Варна, 2014, с.216-219.

За контакти:

Д-р Светлозар Попов

Тел. 0886187176

sv_popov@abv.bg

Раннохристиянската литургична практика отразена в подовите мозайки от Епископската базилика в Одесос (IV -V век)

Марина Персенг

Abstract: *The mosaic decoration from the Episcopal basilica in Odessos is connected with the establishment of the Early Christianity's image system, as well as understanding those symbolic images that are attached with Christian teaching and for their explanation it is needed to follow the history of their origin and development. The mosaic composition of the central nave of the sanctuary has an Eucharistic character and presents a scene of the "Source of life", dated from the first half of V century. Studying of the spiritual code of every symbol reveals the multilayers of those signs, which are hidden in it and connects different concepts, connected with each other in one basic idea and complication of their inside thoughts is being found in direct connection with the historical period, in which they are made.*

This is the reason for me to analyze the Early Christian mosaics in parallel with the surroundings for which they are made, precisely the Christian sanctuary which is a sacred place for the Holy Liturgy. Incessant part of this ritual is and the whole internal space of the Early Christian sanctuary, which is called liturgical space. In its aggregation of separate elements - furniture, mosaics, frescoes, reliefs, architecture ansambles and others, it transmits spiritual messages of the Christian teaching.

Key words: *Early Christianity, Liturgy, Eucharist, Christian art, Odessos, mosaics, symbolism*

Ранната образна система в християнството е свързана с разбирането на онези символични изображения, които са споени с християнското учение, а за ясното им тълкуване е необходимо да се проследи историята на техния произход и развитие. Изучаването на мисловния код на всеки символ разкрива многопластовостта на знаците, които са скрити в него и са го обогатили, следствие на времето. Всеки образ обединява в себе си различни понятия, свързани помежду си с една основна идея, а усложняването на вътрешният им смисъл се намира в пряка връзка с историческия период, през който са създадени.

Началото на ранната образна система е обвързано с възникването на християнската църква и със състоянието на християнското общество. Гоненията, извършвани през първите четири века срещу християните, оказват съществена роля върху формирането на Литургичната практика, Доктрината за Тайнствата и символните образи свързани с тях[1]. Основите на символния език са обусловени от евангелски притчи, старозаветни и новозаветни книги от Свещеното Писание, а мистичните и алегорични тълкувания го обогатяват до небивали висоти, превръщайки го за бъдещите му тълкуватели в необозрим свят на скрити внушения.

Този език има два способа за изразяване на теологичните понятия. Единият е свързан с използването на условни думи, имена и кратки названия, които са напълно ясни за християнина, който е посветен във всички тайни на християнското учение, но които остават напълно неясни за останалите[2]. Вторият способ се осъществява, чрез употребата

[1] Дмитриевский, И. (1897). *Историческое, догматическое и таинственное изъяснение божественной Литургии*

[2] Дамаскин, Йоан. (1996). *Точно изложение на православната вяра*

на условни знаци или изображения, които в самото начало наподобяват египетски йероглифи и служат като своеобразен писмен код на Свещения език.

Вторият способ пряко рефлектира върху християнското мозаечно изкуство. Използването на символите като образен език е в пряка връзка с литургичната практика, а тяхното значение се предава прецизно и точно на посветените в християнското учение. Изключителното внимание, което християнските апологети отдават на тайнствата и на тяхното съхранение, определя натовареността на символните групи достигнали до нас, особено, имайки предвид изключително кратките, в повечето случаи, почти неразбираеми писмени данни [3] . Този способ на прикрито изразяване се прехвърля върху образната система и се превръща в тайнствен, мистериален в своята същност, символен език.

Изследването на мозаечните композиции от Епископската базилика в Одесос е свързано с възникването и развитието на ранната образна система в християнството по днешните български земи, както и с изясняване на характера и посланията на символичните изображения, втъкани в сюжетите, които са единосъщна част от християнското учение. За да е обосновано семантичното тълкуване на образите, то е необходимо да се проследи историята на тяхното възникване, еволюция и развитие.

Произходът на думата „евхаристия" е от гръцки и означава благодарност[4]. Богослужението, на което се извършва тайнството Евхаристия, се нарича Литургия, като в основата си това е умилостивителна жертва на Бога за спасение на всички хора. Този обред се изпълнява непрекъснато в продължение на цялата християнска история и е най-важното свещенодействие в Църквата. С него са свързани множество чудеса, които църковната история грижливо пази.

Строгостта на обреда и неговата значимост се потвърждават от деветото Апостолско правило и второто правило на Антиохийския събор, които заповядват да се отлъчат от църковно общение християните, които без уважителна причина си тръгват преди края на Литургията, а също така и онези, които макар и да дочакват края на богослужението, не се причастяват[5]. По-късно в осемдесето правило на VI Вселенски събор и единайсето правило на Сердикийския събор се постановява, че всеки християнин, който без уважителна причина отсъства от възкресни Литургии в продължение на три седмици, трябва да бъде отлъчен от Църквата. В потвърждение на това, Теофан Затворник, казва: *„Делото на Светото Причастие е дело на живота"* [6] , защото *„ако не ядете плътта на Сина Човечески и не пиете кръвта Му, не ще имате в себе си живот." (Йоан 6:53)*

По време на извършване на Светата Литургия, хлябът и виното се преосъществяват в Тяло и Кръв Христови, като това е най-важният момент от богослужението. След освещаването на Светите Дарове, видът на хляба и виното не се променя, но веществото им променя своята природа. На престола във вид на хляб и вино се намират истинското Тяло и истинската Кръв на Иисус. За този акт Св. Йоан Дамаскин, казва: *"Както Бог е сътворил всичко с действията на Светия Дух, така и тук с действието на Светия Дух се извършва това, което превишава естеството и което може да се*

[3] Eusebius, R. (2009). *Church History.* X

[4] Архим. Киприан (Керн). (1977). *Евхаристия*

[5] Бурмова, Л. (2015). *Евхаристията в древнохристиянския литургичен паметник „Завет на нашия Господ Иисус Христос"*

[6] Светител Теофан Затворник (2009). *Творения II*

постигне само с вяра. Светият Дух слиза и извършва това, което надхвърля словата и разума"[7].

Често думите „литургия" и „евхаристия" се покриват по смисъл, но те се различават по своето значение. Така с думата „евхаристия" се означава самото тайнство в неговата сакрална същност, докато с думата „литургия" се означава външната, обредна страна на това тайнство, а в по-широк смисъл – цялото богослужение. През ранното християнство Св. Евхаристия е център на църковния живот, чрез нея се изявяват различни аспекти на Църквата – богослужебен, вероучителен, нравоучителен, административен, социално-благотворителен, за което свидетелстват съчиненията от края на IV век - Завет на нашия Господ Иисус Христос (II 14; 16) и Апостолски постановления (II 25; 27-28; VII 29; VIII 30-31).

Неотменна част от литургичния обред е и цялото вътрешно пространство на раннохристиянския храм, което се нарича литургично пространство. В неговата съвкупност от отделни елементи – мебели, утвар, мозайки, фрески, релефи, архитектурни ансамбли и др., то предава духовните послания на християнското учение.

Това е причината да разглеждам раннохристиянските мозайки от Одесос успоредно със средата, за която са създавани, а именно християнския храм. В него е съсредоточен животът на цялото общество и това го превръща в средище на духовни и материални ценности. Това е мястото, в което земното и небесното се пресичат и създават кулминацията на духовното съзидание. Като обединяващ фактор на двете съзидателни сили, християнския храм отправя към изкуството посланието, освен естетически внушения, да носи просветителски и богословски идеи.

Подовата мозаечна украса като част от литургичното пространство е натоварена с духовни послания, в следствие на което в декоративните и схеми присъстват изображения на литургични предмети (църковна утвар).

Църковната утвар са съдове и принадлежности, без които е невъзможно извършването на християнското богослужение (фиг.1). В олтара върху Св. Престол (Св. Трапеза) се съхраняват свещените престолни тъкани (срачица, индитион, илитон), Св. Антиминс, дарохранителница, Св. Евангелие, напрестолен кръст, седмосвещник (дванадесетосвещник). В проскомидийната (жертвената) ниша на олтара: потир, дискос, звездица, копие, лъжичка, гръцка гъбка, три покрова и теплота. В диаконикона: свещените одежди (стихар, орар, наръкавници, епитрахил, пояс, фелон, полица, сакос, омофор, архиерейска митра, жезъл и др.); плащеница, кадилници, дикири и трикири, съд за светена вода, купел, брачните венци, рипидите, хоругвените кръстове и пр. Има и утвар, която е неизменна част от храмовото пространство или е неподвижно поставена в него: завесата за царските двери, големите свещници и различните видове светилници (кандила, полиелеи), мощехранителници, ставротеки и др.

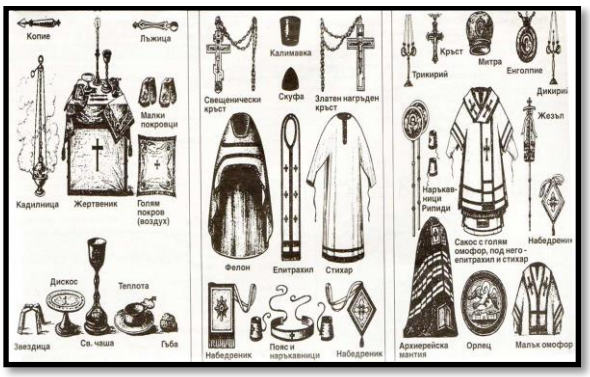

Фиг.1. Църковна утвар
(по архиерей Иван Делчев)

[7] Св. Йоан Дамаскин (2014). *Извор на знанието I*

Като елемент от литургичния разказ, мозаечната украса от Епископската базилика в Одесос съдържа в композиционната си схема мотиви, които изобразяват части от литургичното пространство и църковна утвар.

В централния неф на Епископската базилика, пред олтара, е представен сюжет с Евхаристийно послание, изобразяващ сцена „Извор на живота".

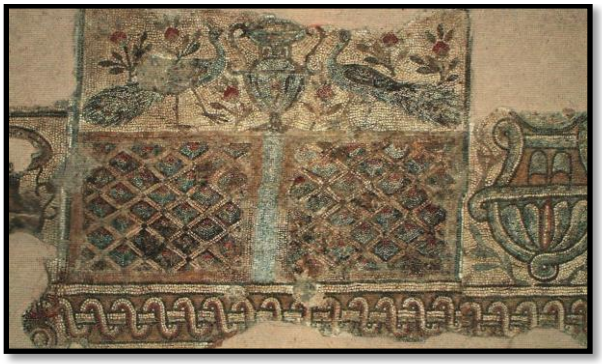

Фиг.2. Одесос, Епископска базилика, мозайка - олтар
(снимка: А. Минчев)

В него присъства изображение на потир, който е и най-често срещания литургичен предмет в мозаечните композиции. Потирът е чаша за причастие, която символизира чашата, в която Иисус Христос е поднесъл на учениците си своята Божествена кръв на Тайната вечеря (фиг.3). Представлява широка и дълбока чаша, издигаща се на високо столче с кръгла поставка. По нея се гравират образи и сцени, свързани със Св. Евхаристия и Страстите Христови. Като елемент от мозаечната декорация участва в различни сюжетни сцени. В сцена „Извор на живота", потирът често е централна фигура, но се среща и като елемент в други мозаечни композиции. Освен в Одесос, присъства в декорациите от базиликите в Никополис ад Нестум (Базилика №1), Августа Траяна, Филипопол (Епископска базилика), Сердика (ранни мозайки), Акрини, Едеса, Стоби (двореца на Полихарм). Украсен е с елипсовидни канелюри.

Напрестолният кръст е един от основните символи на християнството, стои отдясно на Св. Евангелие като символ на спасението и е изобразен в много мозаечни пана – Одесос (Епископска базилика), Пауталия, Никополис ад Нестум (Базилика №2), Одесос, Марцианопол, Стоби, Лихнидос, Тесалоники (фиг.4). Можем да приемем, че повечето кръстни форми, използвани в композициите, са прозводни на образа на Напрестолния кръст и като такива, носят неговите духовни внушения

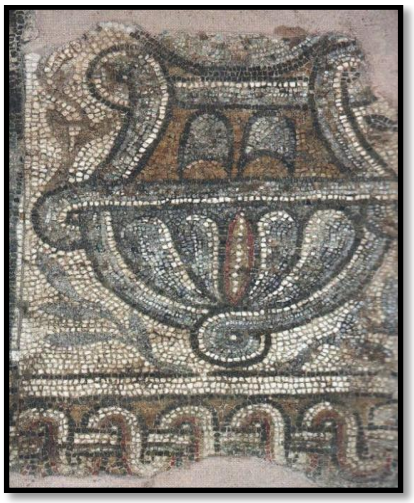

Фиг.3. Одесос, Епископска базилика, мозайка – фрагменти, потир
(снимка: М. Персенг)

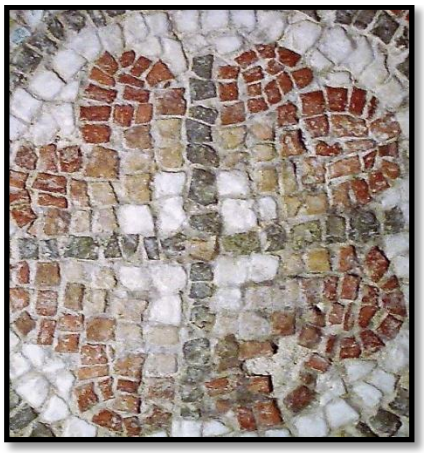

Фиг.4. Одесос, Епископска базилика, мозайка – фрагмент, кръст (снимка: М. Персенг)

Заедно с Потира, Дискосът участва в извършването на свещения ритуал, като върху него се раздробява и освещава Св. Агнец (Просфората) и символизира тялото Христово в тайнството Св. Евхаристия, поради това се гравира със сюжети, свързани с Поклонение на жертвения Агнец и със Св. Причастие. Представлява кръгло блюдо върху ниска поставка и считам, че видовете розети, представляват двуизмерен образ именно на този литургичен предмет (фиг.5). По този начин присъства в мозаечната декорацията на храма в Одесос, както и в базиликите в Тесалоники, Лихнидос, Августа Траяна, Амфиполис, Юстиниана Прима, Партикополис, Сердика, Пауталия, Никополис ад Нестум.

Фиг.5. Одесос, Епископска базилика, мозайка – фрагмент, дискос (снимка: М. Персенг)

Елементи от храмовото пространство също са изобразени в подовата мозайка от Епископската базилика в Одесос (фиг.6). Олтарните врати като алюзия на „райските двери" са част от комозицията и са олицетворения на имагинерната представа на християните за Небесния град като новия Йерусалим. Те се срещат и в мозайки от базиликите в Хераклея Линкестис (Манастирски комплекс), Пауталия (Базилика №7), Никополис ад Нестум (Базилика № 7).

Фиг.6. Одесос, Епископска базилика, мозайка – фрагмент, олтарна преграда (снимка: М. Персенг)

Проследимостта на свещените предмети участващи в Евхаристийната литургия, в изображения от подови мозаечни композиции, недвусмислено потвърждава значимостта на художествената украса в храмовете. Естетическите характеристики на мозайките са само стилов атрибут към основната им функция, а нейната същност е духовното просвещение. По този начин богослужение, архитектура и декоративна украса се вплитат в едно и изграждат видимия образ на християнското учение.

Можем със сигурност да твърдим, че символния език на ранното християнство с неговата условна форма

се пренася и върху изображенията, образната група, които са форма на самия език, с цялата негова алегоричност и мистериалност. Анализирайки богословските текстове за символа и образа можем да изведем заключението, че символът е своеобразен път към познанието, обозначение на духовната същност, начин на експониране на света на свръхбитието на нивото на битието[8]. Раннохристиянската образна система не е аналогия на декоративната храмова украса в нейната формална роля, а трябва да се разглежда като неделима цялост от християнското учение и богословска мисъл, като част от еклесиологично-есхатологичния характер на ранната Църква.

Библиография

Аврелий, Августин Блажени (2001). За истинната религия – В: *Малки трактати.* София: ЛИК

Архим. Киприан (Керн). (1977). *Евхаристия*. Москва: YMCA-Press

Божилов, И. (2008). *Византийският свят.* София: Анубис

Библия (1998). София: Св. Синод

Бурмова, Л. (2015). Евхаристията в древнохристиянския литургичен паметник „Завет на нашия Господ Иисус Христос“. В: *Научни трудове на СУБ-Пловдив. Серия А. Обществени науки, изкуство и култура*. II. Пловдив, с. 28-33

Геров, Б. (1959). *Проучвания върху западнотракийските земи през римско време III*. София: ГСУ ФФ

Дамаскин, Йоан. (1996). *Точно изложение на православната вяра*. София

Дмитриевский, И. (1897). *Историческое, догматическое и таинственное изъяснение божественной Литургии*. Москва: СПб

Минчев, Ал. (1986). *Ранното християнство в Одесос и околностите му.* Известия на нар. музей Варна – кн.22. Варна

Поснов, М. (1937). *История христианской Церкви (до разделения Церквей в 1054 г.).* София

Християнската идея в историята на културата на Европа (2001). сборник под редакцията на проф. Дим. Овчаров. София

Belting H. (1994). *Likeness and presence: a hrstory of the image before the era of art*. Chicago

Bugnini, A. (1990). *The Reform of the Liturgy (1948-1975).* Collegeville. MN

Eusebius, R. (2009). *Church History.* X. Translated by Arthur Cushman McGiffert. The Internet Classics Archive. Published 26 Oct. 2009

B*ibliothek Der Symbole Und Glaubensre ge ln Der Alten Kirche*. Breslau

Hall, J. (1974). *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*. London

Pillinger, R.J. Lirsch, A. Popova, V. (2016). *Corpus Der Spatantiken und Frruhchristlichen mosaiken Bulgariens*. Osterreichische Academie der Wissenschaften. Wien

Richard Rothe (1841). *De Disciplinae Arcani, quae dicitur, in Ecclesia Christ*. Origine. Heidelbert

Runciman, Steven (1975). *Byzantine style and civilization.* Penguin

Twining, L. (2002). *Symbols of the Christian Faith*. Grand Rapids

За контакти:
Марина Персенг
изкуствовед
тел.: +359 887 877797
e-mail: perseng@abv.bg

[8] Dionysius the Areopagite (2004). *The Collected Works Of Dionysius The Areopagite*

МОРСКАТА ГРАДИНА НА ВАРНА – ПЕРЛАТА НА ЧЕРНОМОРИЕТО

Румен Чардаклиев

Резюме: *Морската градина е един от най-емблематичните символи на Варна, обявена за произведение на парковото изкуство, сътворено от талантливия чешки ландшафтен архитект Антон Новак – управител на градските паркове на Варна в продължение на 42 г. – 1895 -1937 г.*
Делото на живота му обаче е Морската градина, която се превръща в негов паметник, предвид на факта – уникалността на Градината, кацнала като „живописен планински хребет над стръмния бряг", е породена от нейното естествено продължение към плажа и морето и сътвореното в продължение на четири десетилетия от таланта на Новак – плавно преливане на парковия с морския ландшафт на брегова ивица.
За правилна преценка на тази „Уникалност" на Морската градина, допринася „предисторията" на това четири десетилетно гениално творение на Новак.
Ключови думи:"Възраждане на Варна", Морската градина, първообраз, кмет, освобождение, Новак.

За да се говори и пише за вековното „Културно наследство на Варна" и з**а да оценим правилно - *„епохалната уникалност"* на Морската градина, като фундаментална културна предпоставка, за представянето на това *„Културно наследство"***, следва да се проследи хронологически: **процеса на възникване и развитие културното** *„Възраждане на Варна"* - преди и след Освобождението й от османската власт на 27 юли 1878 г. – допринесъл за преодоляване от малцинственото българско население **- наложилото се турско-гръцко езиково и културно обществено господство и съответно -** ***ориенталският вид на града.***

Съобразно това, дори и в началото на XX в. - **е**зикът на обществените места като пазар, държавни институции, пристанище и прочие е турски и гръцки, поради което от ново заселилите се българи не може да се упражнява каквато и да е дейност, ако не владеят един от тези два езика, според мемоаристиката за този период. Именно поради този факт, кметът Иван Церов, още в началото на своя мандат – *„използването на турски език при продажбата на разни стоки и съестни продукти из улиците на града и пазара".*

Ето защо, ако Паисиевата „*История славянобългарска"* от 1762 г. поставя началото на българското *„Възраждане",* като част от общия *Европейски ренесансов културен и обществен процес в периода*

след XV в. **- началото на този** *„Възрожденски процес"* **за Варна е поставено на 12 март 1860 г**., когато е отслужена църковна служба за пръв път на български език, десет години преди създаването на българската екзархия **и утвърдено с проведената през 1861 г. - първа организирана музикална проява в града - от** *„Музикално дружество с оркестър",* създадено и ръководено от поляка Боахински. **На 24 май 1862 г. -** за първи път във Варна са почетени Св.Св. Кирил и Методий**, а на 25 юли е отворило врати и първото създадено българско училище в града**

(ул.”27 юли” №9), **което приютява** през 1865 г. на преустроения си I етаж и църквата *"Св.Архангел Михаил*" - **първата в която се служи на български език. През 1870 г. - в нея е приютено и открито първото градско читалище и седалището на българската Община, с което сградата се превръща в** „*Център на българския духовно-културен и обществено политически живот”* - **до Освобождението на града на 27 юли 1878 г.**

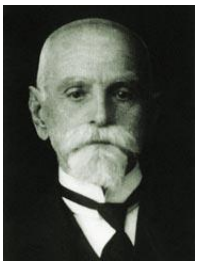

Фиг. 1. Иван Церов */1857 – 1938/*

Тези събития са фундамента на зараждащото се *„интелектуално и обществено културно развитие на варненци”,* **подсилвано от бързото навлизане на европейската музика и култура в тяхното ежедневие.** Това е породено под влияние на трайно заселващите се в града чужди европейски граждани, предимно музиканти, както и от все по-често гостуващите в града до 1883 г. европейски инструментални и хорови състави, а в **периода 1883 г. - 1897 г. –** с последвалото гостуване на професионални чешки оркестри и гастроли на оперетни и оперни трупи от Атина, Австрия и Италия с цялостни оперни спектакли от европейската класика.

В контекста на този фундаментален *„Ренесанс”* на Варна, следва да се разглежда и *„Първообразът”* на Морската градина, като - „*градска Морска градина за обществено ползване”*, **възникнал** по идея и инициатива на българските занаятчии и търговци, през пролетта на 1862 г.

Местността от пристанището до централния вход на Морската градина, до 1860 г. - се наричала *„Кале бою"* поради крепостната стена, която минавала край него. Около сегашния вход на градината бил поставен фенер, подобен на малък фар, който осветявал района, а малко пред него, на самия стръмен бряг - **било градското сметище, т.е.** - *сметта от града се изхвърляла по морския бряг.*

Районът на Морската градина извън крепостните очертания на града е бил *голо поле*, с няколко *„кавака”* - дървета от „*бяла топола, трепетлика или явор”*, под които „*пладнувал”* махленският добитък. Само в района на днешния Военноморски музей, именуващ се тогава укреплението „*Ени кале табия”* – имало лозя и малка градина *(Канлъ бахча)* –- наречена „*кървавата*”, защото там бил убит един градинар. Наблизо се намирали кланиците на града, а под *Пантеона* имало френски гробища, където били погребани умрелите от холерата през 1854 г. френски войници, в съседство на старите *градски гробища*.

Първообразът на „*градска Морска градина за обществено ползване”*, **възникнал през пролетта**

на 1862 г. по идея и инициатива на българските занаятчии и търговци. Тъй като вероятността – *да се отделят по онова време средства от общинската хазна за такава цел била изключена*, ***Хафъз Еюб бей*** - председател на местния търговски съвет, използвайки материалните възможности на търговското съсловие, подкрепил това полезно за града начинание.

За тази цел, той бил подкрепен и от кмета / *мюлиазима/* на града ***Халил ефенди, който през*** 1862 г., със съгласието и на турския комендант на града ***Саид паша*** – **прогонва овчарите от свлачищния варненски бряг, за да даде** -*„интифа на Хафъз Еюб бей: патрон на търговията и еснафа, щото в името на Аллах да обгради десетина декара с плет*". По този начин Варна се сдобива със **заградена с плет от храсти на 10 декара за общинска градина** - „*Белидие бахчеси",* т.е. „обществена градина" (Ц. Калянджиев, 1880 г.)

Тези европейски имитации помагат за размножаването на консулите на европейски държави с дузини в този затънтен кът на Балканите. Няколко години преди това *(през 1856 г.)* един военен кореспондент на лондонския вестник **„Таймс"** – *„някой си Чарлз Дикенс, остава възхитен от варненския климат*". Този необичаен за Портата гост е *сладкодумен*, а *„пашалъка*" - /град или област, управлявани от паша-комендант/ - умее да се заслушва в чужди думи. (Д. Тодоров, 1976 г.). Империята на Падишаха е започнала козметични промени, които след края на Кримската война (*1854 - 1855 г.),* завършила с Парижки мирен договор от 1856 г., достигат и до Варна.

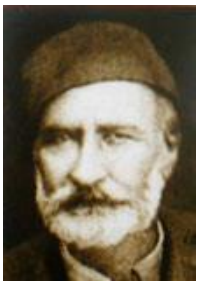

Фиг.2. Мюлиазим Халил ефенди

Фиг. 3. *Гравюра отпечатана в брой 689 от 24 юни1854 г. на „Illustrated London News" с изглед на обществената чешма в центъра на Варна.*

Фиг. 4. *Двуезичен пощенски печат на Варна, 12 август 1862 г.*

Градината се създава край морския бряг за - *почивка на гражданите*. Отначало това е зеленчукова и паркова градина с овощни дръвчета на мястото между сегашните: „*Вход с колонадите”*, ресторант „*Морско казино*" и Обсерваторията. След няколко години площта се увеличава, засаждат се нови овощни дръвчета, липи и диви кестени. Построява се така наречения "*Саллаш*" (кафене-бюфет) на колове, покрит със слама.

В юбилейният сборник, *издаден през 1880 г. по случай 50-годишнината на Варненската мъжка гимназия,* са включени и спомените на проф. Цани Каляджиев, в които той пише: *"В тогавашната морска градина свиреха чешки арфонистки. Тя представляваше малко пространство с трънлив плет. В тая градина се продаваше бира на руските офицери, които бяха постоянни посетители."*

Кметът Михаил Колони, **с** два мандата - май *1881 г. - май 1885 г.;1890 г. - 10.1.1893 г.* - още при първия си мандат през 1881 г., поставя въпроса за създаването на градска градина (*зад Театъра*) и превръщането на Морската градина *„от зеленчукова, в съвременен Приморски парк”*. Общинският съвет на града, приема идеята на кмета - „*като нещо не толкова нужно и не толкова належащо”* и гласува съвсем *„символична*” сума за нейната реализация. Но настойчивостта на Кмета и обкръжението му надделяват и за бъдещия *Приморски парк* е обособена територия от около 26 декара. През мандата му се построяват и две малки скели (пристани) на пристанището.

Фиг. 5. Михаил Колони */1817 – 1893/*

В този хронологически порядък - от 1862 до 1888 г.- е бил създаден „*първият кът от днешната красива Приморска градина”*. По сведение от 1888 г. на Александър Дякович - *бивш съдия и адвокат*, в статията *"Недавното минало на Варна",* печатана във *"Варненски вестник на вестниците" о*т 1846 г. - **той пише**: *"Цялата градина тогава се състоеше от сбутана в един кът, без план насадена, с малка барака (на мястото на стария бюфет), служеща за бюфет и пред него насаден чемшир, по средата шадраванче, бликащо из купчина сталактити. По пътеката около шадраванчето имаше малки масички и сламени столчета, гдето мъже и жени идваха и дишаха чист морски въздух".*

Кметът Харалан Ангелов – *20.5.1885-16.4.1888,* продължава политиката на Михаил Колони за модернизиране на града в европейски дух, в това число и на Морската градина. В протокола от 15.4.1885 г. на Общинския съвет се установява, че извън създадената вече градина*, „има засадени бостани и зарзаватчийски бахчи (зеленчукови градини), които са отдадени от общината под наем за 900*

лв за времето от 5.5.188б г. до 1.4.1889 г.”. В заседание от 15.2.1887 г. съветът решава -*„свинската салхана (кланица), която се намира в дола (днешният алпинеум), да се премести.”.* За съжаление, това решение е изпълнено много по-късно.

Фиг. 6. Харалан Ангелов /*1845 – 1904/*

През първия мандат на кмета Кръстьо Мирски – с два мандата - *17.4.1888 – 1890 г. и 17.9. 1905 – 1906 г.* – се изготвя първият план за разширение на Морската градина, който е одобрен на първи август 1888 г., с което общата площ на градината става 26 хиляди квадратни метра. Още същата година са засадени 130 дръвчета. На 21.2.1889 г. е решено – „*да се построят първите модерни морски бани върху железни траверси”,* което допринася за - „*авторитета на Варна като морско летовище*”. На 10.5.1890 г. е взето решение –„*мястото между приморската градина и гробищата (сегашните пантеон и природонаучен музей) да се запази само за обучение на войници и разходки, като се забранява пасането на добитък*.”. **В тази връзка, на 21 април 1891 г., кметството възлага на френския инженер Х. Мартинис** - *направил общия план на дворцовия парк при Сандрово – Евксиноград,* **да проектира общия план на градината.**

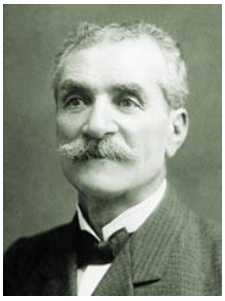

Фиг.7. Кръстю Мирски /*1852 – 1920*/

От изнесените данни се вижда, че почти всички кметове и общински съвети в първите години след Освобождението, кой по малко, кой повече неотклонно *настъпват* върху терена на днешната *първа част* от Приморската градина, разширяват я и изграждат с любов и усърдие, въпреки оскъдните по това време общински средства.

На 10.4.1892 г., по време на втория мандат на кмета Колони - *1890 - 10.1.1893,* е изслушан доклад от назначената *„Комисия за подобряване на Приморската градина”,* **според който** „*трябвало да се събори съществуващия бюфет, като се построи нов (зад него) и да се заседят цветя”.* На заседание от 1 юни е решено –*„посяването на цветя и по спешност да се построи бюфет с чамови дъски по доброволно спазаряване, като необходим за препоръчване (преуспяване) на града.”.*

Един от *сратниците* на кмета Колони, *за подобряване на градината* - е известният археолог ***Карел Шкорпил***, който през 1894 г. - заедно с брат си Херман, живее вече във Варна и двамата преподават в мъжката и девическата гимназии. **Колони почива внезапно от инфаркт на 10.1.1893 г.**

Наследникът му Руси Матеев – *януари 1893 - май 1894 г.* **и** *януари 1901 - юли 1902 г.* - продължава да реализира съвременните *въжделения* на Колони - „*градът да стане лятна столица”.* Още по време на първия си мандат - той като цяло продължава благоустройствената политика на – „*застилане улиците с каменна настилка, определяне места за площадите, изграждане на чешми в Морската градина и новите квартали, подобряване на водоснабдяването, засаждане на дръвчета по централните улици и др*.”. **През този период Варна вече осезателно е променена.**

Особено внимание Руси Матеев обръща на устройството на Морската градина и през втория си мандат. В доклад на общинския съветник - д-р Басанович „*За развитието на Варна”*, изнесен пред общинските съветници на 12 март 1902 г. - се предлага – „*да се култивират всички празни места в приморската градина, като се разшири до Евксиновградското шосе/сегашния Детски кът/ и се образуват по-вече сенчести алеи за разходка, като се увеличат дърветата и се поставят повече пейки, да се построи хубав павильон за музика, да се определи място за тенис и се построи голямо казино с всички удобства”.*

В тази връзка – **било взето *кардинално* решение** - да се поиска мнението на А. Новак и под негово ръководство да се пристъпи към реализиране на подобренията - „*за разширяване на градината, построяване на павилион за музика, отреждане на терен за тенис и др.*”.

Талантливият чешки ландшафтен архитект Антон Новак – *1860 – 1945 г.* - поставя началото на модерното паркостроене на България за края на 19 век – първоначално през 1893 г. във Велико Търново, а от 1895 г. и във Варна. Добива уважение и широка известност на талантлив ландшафтен архитект, с оригиналното проектиране и озеленяване на дворците *Шьонбрун* и *Белведере* във Виена, по време на три годишната си специализация там - до 1891 г.

От 1892 г. е на служба в парковете на Пилзен, като си кореспондира оживено с живеещите по това време в България братя Шкорпил.

През 1892 г. - по препоръка на Карел Шкорпил, тогава гимназиален учител във Велико Търново и на В.Стрибърни, учител в земеделското училище в Садово - **Новак** е поканен за градинар-декоратор при Велико-Търновската община със задача – „*да създаде общински градини и разсадници за залесяване на стръмните и скалисти склонове около града във връзка със сватбата на цар Фердинанд, която щяла да се състои в старопрестолния град”.*

Новак приема назначението във В.Търново, където през 1893 г. създава разсадник и реализира проектирания парк. За това успешно изпълнение на задачата е награден с *"Народен орден за гражданска заслуга"* - 4-та степен.

През 1894 г , преподаващия вече във Варна Карел Шкорпил, отново по препоръка на Варненската община, **предлага на Новак** – да бъде назначен за ***управител на Варненските общински градини.***

През 1895 г. кметът Янко Славчев, с два мандата - 1879-*1881; 1895-1896;* -след като Новак приема предложението, подписва с него три годишен договор като „***Управител на градските градини”.***

Фиг. 8. Янко Славчев - *1841 - 1927*

След подписване на договора, Новак още от първата година развива *широка озеленителна дейност.* До неговото назначаване**,** по крайбрежието и стръмните брегове (*в сегашната първа част на градината)* имало само *тук-там върби и храсталак*. **През лятото** - *целият бряг обраствал с тръни и бурени.* **Сметта от града** - *все още се изхвърляла по целия скат.* **В подножието му, по пясъка** - *зеленеели замърсени локви застояла вода.*

С малки поправки, Новак започва да прилага плана на инж. Мартинис - *за превръщане в парк на свободните места зад дерето до гробищата, като най -настоятелно иска- да се махне от дерето кланицата.* **За целта -** картографирал терена на бъдещия крайморски парк на мястото на кланицата и сметището, които в кратко време били преместени, брегът почистен, започнало и облагородяването на мястото зад дерето до гробищата, където се засаждат първите редки растителни видове. Огромна била работата по набавянето на подходящата дървесна растителност. *"По това време, пише той, нямаше на разположение нито общински, нито държавни и други разсадници".*

С каруци, а понякога и *на гръб*, както и с гемии, били пренасяни ценни видове от Варненско, от Лонгоза и Странджа и от Цариград. В началото не били много: *бряст, копривка, липа, конски кестен и ясен.*. Скоро след това, от много области на България и даже от Средиземноморието, се докарват разнообразни дървесни видове и редки цветя. Вода за поливане на *ново посадените дръвчета,* се пренася с бъчви от близки до градината чешми.

Тази едногодишна *изрядна уредба* на Морската градина е впечатлила силно княз Фердинанд, който е направил пред Министър Станчев предложение – „ *да се освободи Антон Новак, за да бъде назначен за управител-градинар в двореца "Евксиноград".* В протокола от специалното заседание на общинския съвет на 11.1X.1896 г., по това искане - ***изрично*** **е записано:** *"Кмета Янко Славчев, имайки предвид длъжността си да паэи интересите на града, които му са не-малко скъпи и мили и да избегне отговорността пред варненци реши да настои най-настоятелно эа оставане на Новак като градски градинар".* **По същия начин е отклонено по-късно и предложението на софийския градски общински съвет.**

Следващия кмет – адвокатът Жеко Жеков – *27.10.1896 – 8.6.1899 г.,* също подкрепя *„идеите и делата на Новак като градски градинар”.* Той е първият кмет роден и израсъл във Варна. По време на Освобождението на града, в къщата им на ул. "27 юли" - отсяда ген. Столипин.

Фиг. 9.

Жеко Жеков - (? - ?)

На 7 март 1897 г. общинският съвет „*решава да се направи резервоар (шадраван) зад бюфета (на мястото на сегашното "Морско казино"), а н*а 25 септември, разглеждайки състоянието на градината, се взема решение *"Да се разработи още неразработената част от градината оттатък дерето, като се продължи до гробищата."* В заседание от 24.1.1898 г. е възложено на Антон Новак да изработи план за засаждане на *"чуждоземни дръвчета",* доставени от Цариград, ведно с *"чимово семе".*

В друго заседание от 16.1.1899 г. - Новак е натоварен да направи ситуационен план, по който - *да се разработи необработената още част от градината. .*

Съгласно изнесения от Новак пред съвета план – „*трябвало да се оставят около 30 декара до самата табия /т.е.укрепление/ за запасна градина, цветарници и овощна градина, да се оставят места за игрища, да се прокара канал за водата, а в останалата свободна част да се направи парк по английски стил, в който да се отмерят пътеки за разходки, както и да се залесят дръвчетата.”.*

Според изказаните последващи впечатления от прилагането на плана - „*на Новак по това решение било необходимо да се оставят около 30 декара за парка, от които - тук ще подреже, другаде ще окастри дръвче или храст; никога не сядаше да почива като другите. Сутрин, когато отивахме на работа, той вече беше там и работеше, вечер го оставяхме да работи,"* .

Много скоро, Морската градина си спечелила славата на най-красивия парк на Балканите.

Ето защо, на 25. I. 1899 г. - след изтичане тригодишния срок на договора на Новак, **общинският съвет решил** – „*да се поднови договора още за три години поради голямата деятелност, която е развил А. Новак за благосъстоянието на гр. Варна.”.*

Построена му е и къща, която може да се види и днес зад сградата на Радио Варна

Постепенно паркът нараствал, като към 1905 г. площта му вече достигнала 90 дка, ограничени от дола (*до обсерваторията*) и старите гробища.

Нов облик придобила и централната алея във втората част на градината, когато през 1906 - 1907 г. - градският инженер Георги Бърнев изработва проект за главната централна алея във втората част на Градината, наречена по-късно *"Алея на Възраждането".* Теренът на алеята е моделиран от Новак и неговият помощник Иван Стойчев, които засаждат два реда копривка от *"Аладжа манастир*" и два реда брястове от *Лонгоза.* Тази алея оформя и допълва още тогава красивата панорама на бързо развиващия се черноморски пристанищен и курортен град.

През 1907 г., 21 млади ентусиасти създали комитет "Българско възраждане", с идеята - във втората част на градината да се обособи „*Алея на българското*

Възраждането". Член втори на Устава сочи, че - *"целта на комитета е да въздигне в Варненската морска градина 22 паметници, от които 20 на български деятели от възраждането насам до освобождението, един паметник на Науката или Възраждането и един на Свободата"*. Средствата били събирани от дарения от обществеността, търговците и общината. **Първият паметник,** на Христо Ботев, бил открит на 27 юли 1911 г. Автор бил скулптора Жеко Спиридонов. Година по-късно, на същата дата бил открит паметник на Левски, но заредилите се войни прекъснали начинанието за няколко години. Едва през октомври 1920 г., по случай честването 70 годишния юбилей на Иван Вазов, *приживе* бил издигнат и неговия паметник. Следват паметниците на Отец Паисий - 24 май 1926 г., Хаджи Димитър и Васил Априлов през 1935 г.

Традицията била продължена и през 1973 г. с паметниците на: Георги Бенковски, Петър Берон, Г.С.Раковски, Любен Каравелов и П.Р.Славейков - **всички дело на варненски скулптори**.

През 1912-1913 г. в първата част били направени няколко чешми, прокарано било и частично електрическо осветление.

След десетина години, когато Варна вече имала самочувствието на курортен град, била осветена и останалата част от градината. Прекарана била и канализация.

В периода 1925 г. - 1935 г., Новак кореспондирал активно с цветарски фирми от Холандия, Германия и Чехословакия, от където получавал интересни и редки видове дръвчета - ***чер бор***, *манастирска хвойна, юка, кедър,* които още могат да се видят в Морската градина.

В началото на 30-те години, от Холандия, Германия и Чехия били донесени нови семена и луковици, а от Франция - дръвчета от нови видове - *кедър, туя, манастирска хвойна, юки, либоцедрус и др.*

Сред създаденото от Новак били и цветните и овощни разсадници в местностите *"Шокъра"* и *"Чайка"*. За улесняване на достъпа, през 1925 г. била разширена и улицата - от *Шишковата градинка* до Морската градина - сега улица *"М.Колони*".

Набавянето на хилядите дръвчета от тия източници и засаждането им продължило повече от 10-15 г. През този период от своята дейност във Варна, Новак създава и първия разсадник от 2,5 декара за декоративни дръвчета в местността *"Гюндюз чешма* "- *Боровец*".

Поради честите политически промени в страната, а оттам и на кметовете на града, средствата за озеленяване са отпускани в зависимост от тяхното по-скоро - *лично отношение към този въпрос.*

Необходими са били много усилия, много труд, енергия и постоянство, за изграждането на голям и хубав парк за обществено ползване, по времето когато - *паркове и градини са засаждани само в дворците и замъците на владетелите.*

В поредица заседания на общинския съвет през 1932 г., било обсъдено и разширяването на Морската градина на юг, с имотите стигащи до сградата на *Асарето* – наречена на името на италианския консул, построена през 1890 г., *днес Военноморски музей*, които били отчуждени още преди шест години, но били включени към плана едва през

1939 г., след изплащане обезщетения на собствениците им.

Фиг.10.

Морската градина през 1935 г.

Внушителният централен вход на Морската градина, оформен с колони - е построен през 1939 г., по проект на тогавашния главен архитект Георги Попов.

През 1950-те парка достигнал днешните си граници до басейна в началото на вълнолома.

Фиг.11.

Вход на Морската градина ок. 1950 г.

Фиг. 12. План на Морската градина

Днес, Морската градина - този красив крайморски парк - е всепризнат национален паметник на градинското и парково изкуство, съперничещо си с европейските дворцови и кралски паркове от края на 19 век.

Простирайки се почти по цялото крайбрежие, **Морската градина** - с красивите и прохладни сенчести алеи и пейки, от които се разкриват панорамни гледки към корабите и морската шир - **е любимо място за разходки на варненци и гостите на града. Впечатлени - те се** наслаждават на внесените и посадени от неуморимия Новак, многобройни и разнообразни видове горска, планинска и дори средиземноморска растителност, придаваща на Парка - *омайваща романтика и лека опияняваща екзотика.*

Всичко това е дело на *магьосника* Антон Новак, който *от ранни зори до късна вечер* е полагал усърдно трудолюбие и всеотдайност в продължение на десетилетия. За него *служебни часове* е нямало, **а само** - денонощен усилен труд, за създаване цветния растителен и дървесен *омай* на Морската и другите градски паркове и градини.

ДЪЛБОК ПОКЛОН И БЛАГОДАРНОСТ НА ТОЗИ ВАРНЕНСКИ ЧАРОДЕЙ!

Литература:

1. Найден Найденов „Из музикалното минало на Варна", София, 30.12.1972 г. - ДИ"Наука и изкуство".

2. Материали от Интернет:

- „Уикипедия" – *„Морска градина /Варна/;*
- „ *Морската градина в миналото";*
- *„Морската градина на Варна";*
- *"Заслугите на Антон Новак"* – Регионална библиотека „Пенчо Славейков";
- *„Предистория на обществен природен парк във Варна – 1862 г.";*
- „*Кметове на Варна*";

За контакти:
Румен Чардаклиев – музикант,
E-mail: rchari@abv.bg

РУСКАТА СЛЕДА В РАЗВИТИЕТО НА ДУХОВНОСТТА, КУЛТУРАТА, ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА ВЪВ ВАРНА

София Богословова

1917/1921 години - период на голям поврат в историята на Европа - Русия. Един управляващ строй изчезва, друг се появява. Изчезва една империя, един народ се бори да запази своята култура, духовност, вяра, идеи, постижения. Други се борят да установят нов строй със свои идеи. С корабите на великите сили и най-вече на Франция, руските бежанци през Черно Море се отправят към лагерите Галиполи и Лемнос, които са заредени от Франция с палатки и всякакво оборудване за преживяване. Те не могат никъде другаде да се преместят из Европа, защото са ничии граждани, без собствена държава. Те са интелигенцията на Русия - духовници, професори, лекари, добри специалисти, агрономи, педагози, икономисти, генерали, филолози, музиканти и много други.

Тогава един мъдър норвежки изследовател, дипломат и общественик Фритьоф Нансен /1861-1931/ надига глас пред великите сили, за да спаси един поруган народ, да запази неговото самочувствие, вяра и морал. Той дава предложение да се осигури на руските бежанци паспорт с правото на пребиваване в целия свят по-късно наречен „Нансинов паспорт“. Неговото предложение пред великите сили бива прието и бежанците получават съответните документи. Имайки в ръце този документ, те имат право да напуснат лагерите. Щабът на лагера на бежанците, под ръководството на генерал Петър Врангел и генерал Кутепов, след съгласуването с българското правителство, изпращайки им триста хиляди златни рубли, с руски, френски, английски кораби бежанците последователно се отправят към брегoвете на България-Бургас-Варна. Във Варна бежанците са посрещнати от Варненския и Преславския митрополит Симеон на Аспаруховия вал, където брега е по-удобен за акустиране. Бежанците се настаняват за определен карантинен период в дървени, изолационни бараки - един/два месеца. След медицинска проверка и дезинфекция, се отправят към самия град. Общият брой на пристигналите руски бежанци надхвърля 20 000 души.

Този период на пристигането им съвпада с напускането на гръцкото население от град Варна, което не е пожелало да приеме българско гражданство. В този момент се освобождават църкви, домове, земи-лозя. Освободените сгради и магазини постепенно се наемат от руски граждани. Те никога не са искали материална помощ от българското правителство. Помощ са получавали от задграничният “Руски червен кръст“.

По-голямата част от тях са били с професии. Едни са узаконявали професиите си, чрез търговска индустриална камера (ТИК). Други, чрез лекарския съюз и други държавни учреждения. Руската общественост създават комитет за определяне знанията на младежите, в който са присъствали специалисти от бежанците, а от българска страна инспектор на Народното образование, за създаване на руска емигрантска гимназия.

За по-малките деца се открива детска градина и начално училище от

първи до седми клас. Децата постъпвали в детската градина от три годишна възраст. Преподавателите в трите вида училища са били руски бежанци, с преподавателска правоспособност.

В училищата са преподавани всички предмети на руски език по програма на задграничното руско училище. Българският език се е преподавал на български.

В началното училище, покрай всички други предмети, по време на обедната почивка много сериозно се преподаваше балет под ръководството на госпожа Амон. Всички деца назоваваха госпожата Мадам Амон. Тя беше стройна, висока, елегантна, много любеобвилна и никога не повишаваше тон. Тя правеше постановки на различни пиеси и балети. По-късните години тя създаде балетна школа с български и руски деца, които толкова се усъвършенстваха и, когато се създаде варненската опера през четиридесетте години, първите балерини и балетисти на операта бяха нейните възпитаници. Тя беше и преподавател по пиано.

Така също голяма група от църковните хористи бяха назначени в оперния хор. Николай Букасов беше назначен за корепетитор на варненския балет към операта. Той през 20-те години на миналия век,заедно с мадам Янишевска озвучаваха филмите в кината на Варна. Негова беше идеята да създаде оркестри към варненските ресторанти на ул. “Сливница“ и „Траката“. Собствениците на ресторантите бяха много удовлетворени от руската развлекателна музика, а минувачите-български граждани се спираха да я слушат.

Всички младежи до 21-годишна възраст, които са нямали родители, или родителите са живяли в други градове и села, за тях беше организиран интернат, в сградата на гръцката митрополия на улица „Граф Игнатиев“.

Руският свещеник Йоан Слюнин и новосъздаденото църковно настоятелство, след среща с негово високопреосвещенство митрополит Симеон, отправят молба за получаване от него храм за извършване на богосложение и техни треби. В първият етап на отпускане на храм русите трябваше да служат съвместно с български свещеници в храм „Св. Успение Богородично“ (Малката Богородица).

Това не беше много удобно за руснаците. Тогава на помощ идва католическият свещеник, който предоставя на русите католическия параклис „Санта Мишел“, за определен период. След уреждането на дипломатическите отношения на българите с гърците, за освободените имоти, на русите бива предоставен храмът „Св. Атанасий“, но за съжаление храмът бил в окаяно положение. Русите приели с благодарност определения им храм и със собствени сили и средства възстановили храма. Със радост русите започнали богослуженията в храма. Докато едната бригада възстановявала храма, други двама бежанци със висше музикално-църковно образование-педагогът диригент Петер Джинский и Александър Алексеевич Коцар. Първият за малко се задържа във Варна и заминава за Париж, а другият продължава работа. Те подбират из бежанците хора с музикално образование и певчески умения и съставят смесен хор към църквата, когато богослуженията започват, хорът вече е подготвен за тях. Използват се песнопенията на руските композитори “Чайковский, Львов, Римски Корсаков, Бортнянский“.

След известно време варненци: българи и гърци узнават, че в руският храм богослужението е много тържествено, молитвено и придружено с академичен хор. Постепенно те започват да присъстват в богослуженията.

В съзнанието остават да звучат тези незаменими академични песнопения. Всичко в храма се изпълняваше по руски традиционен образец. Проповедите на отец Йоан Слюнин бяха много съдържателни и утешителни за бежанците. Всяка от тях завършваше с пророческите думи: „Братя и сестри верьте, Россия воскреснет“. И тези думи се сбъднаха. Отец Слюнин посещаваше всеки един бежански руски дом. Той заедно със семейството обсъждаха техните проблеми, говореше с тях и ги успокояваше, намираше начин да им помогне да решат своите житейски проблеми.

Той им помагаше да си намерят необходимата работа по професия. В домовете, където имаше бежанци, които създаваха работилници или магазинчета, с определена професия, съветваше ги да вземат на работа специалисти, които можеха да им помагат. Той не беше само свещеник-духовен баща. Той беше и техен психолог. Семейството на отец Слюнин беше много интелигентно, имаше презвитера Мария и две дъщери: Мария и Олга. И двете перфектно владееха Английски и Френски език и във Варна преподаваха частни уроци. До пристигането си във Варна той със семейството си беше представител на руската църква в Америка.

През 1938 г. отец Слюнин почина. На негово място от руският-шипченски манастир „Св. Рождество Христово“ пристига във Варна игумена на манастира–архимандрит Кирил Попов-завършил в Петербург „Историко-филологическия факултет с немски език-син на свещеник от „Казанския събор“, който приема монашество в България, манастир „Св. Спас“-„Бакаджиците“ от митрополит „Св. Серафим Соболев“.

Отец Кирил, както и отец Слюнин служеше много молитвено и тържествено, придружаван от академичния хор, но в храм „Св. Атанасий той служи около една две години. В този период голяма част от руските бежанци заминаха за Белгия и Франция. Енорията намаля и се наложи руският храм от „Св. Атанасий“ да се премести в храм „Св. Параскева“. Храмът също беше в окаяно положение и русите го възстановяват със свои средства и труд. Руският генерал Обух,който имаше хоби да рисува, за храма „Св. Параскева“ нарисува няколко икони: „Св. Олга“, “Св. Владимир“, “Курско-Коренная Божия Матер“, Възкресение Христово“, “Триптих на Св. Троица“, а художникът Птачек нарисува Плащаницата. Хорът от „Св. Атанасий „се премести в храм „Св. Параскева“.

Храмът „Св. Параскева“ се обслужваше още от трима духовници: иеромонах Тихон,и две монахини-сестри: Толя и Слава. Те всички се грижеха за чистотата и поддръжката на храма.

Отец Кирил също посещаваше руските семейства и им помагаше в решаване на техните житейски проблеми. Два пъти седмично той посещаваше руското начално училище и детска градина. С идването му, той провеждаше няколко часова беседа с по-палавите момчета, напътстваше ги за добро поведение. Към единадесет часа преди обяд,той провеждаше за цялото

училище,които бяхме около 40/50 ученика в присъствието на преподавателите православни,достъпни за децата беседи, след това общ обяд,през което време отец Кирил наблюдаваше кой как се държи по време на обяд,как се храни и накрая даваше преценка за поведението им.

Всяка неделя под строй учениците се водеха в храма на Света божествена литургия.

Коледните и Великденските празници бяха голяма радост за децата, защото всеки получаваше немалък подарък. Средствата за тези подаръци се получаваха и се набираха от руски бежанци, които успяха да се интегрират в българската общественост и в структурата на града. Към руското църковно настоятелство беше създаден дом за инвалиди-бежанци и престарели хора. Два пъти в месеца те биваха посещавани от различни културно-просветни групи от училището, и внасяха разнообразие в техния живот. Това разнообразяваше живота на инвалидите.

Пред възрастните хора се изнасяха концерти, пиеси, танци. По време на изпълненията,възрастните си спомняха своята младост и голяма част от тях продължаваха изпълненията на пиано, пееха и си тананикаха и потропваха разни руски танци.

Всичко това създаваше една много приятна атмосфера. Много често тези спектакли се посещаваха от български и гръцки граждани-било съседи на дома или близки на децата.

Постоянни посетители, които обгрижваха възрастните хора са доктор Квятковский и доктор Мишин, които преглеждаха инвалидите, провеждаха лабораторни изследвания и изписваха лекарства. За по-тежки случаи викали специалисти или ги насочвали в болница. В инвалидния дом се живееше спокойно. Съдбата си те приемаха,като изпитание, изпратено им от Бога.

Руската душа е любеобвилна, съдържателна. Те не могат да забравят своите писатели, поети, композитори. Те създават свой клуб, където периодично се събираха. Клубът работеше ежедневно. Помещаваше се в мазата на голямата сграда на Венедикт Попов на ул. Приморски. Той беше оборудван много добре-пиано, балалайки, китари, баян и др.

Имаше табла, шахове, библиотека, бар, карти.

Всеки посетител при посещение можеше да изпие чашка чай с разни сладости. Клубът имаше културно-просветна програма. Изнасяха се доклади за живота и творчеството на различни руски писатели,рецитираха се тяхни произведения,коментираше се тяхното творчество и то със съдействието на добри руски,емигрантски специалисти.

Провеждаха се балове в навечерието на големи празници. В последствие тези балове се изместиха във Варненския-военен клуб на ул. ”Мария Луиза”.

На тези балове русите каниха и свои приятели българи и гърци. Много бързо българите започнаха да създават и свои балове на професионална основа. Тези тържества влязоха в бита на Варна.

Не можем да не споменем, че по стените на клуба висяха картини и портрети, нарисувани от руските художници: Григорий Лебский, Обух, Иван Лазаренко, много талантлив и способен художник, Виктор Заднепровски. Катедралният храм на града “Успение Богородично” е зографисан: детайлите на рамките от сороким, а една част от иконите по

стените от Николай Ростовски и други български художници.

Със своята духовност и подчертана нравственост, руснаците в града бяха сочени за пример и подражание сред тогавашната варненска интелигенция.

Започнаха да се създават много семейства от смесени бракове: руснаци-българи, руснаци-гърци. Те имаха деца, които посещаваха руските училища.

През 1926 г.се издаваше ежедневен вестник във Варна на български и руски език, който беше с много интересна информация.

След освобождението на България, в началото на 20 в., поради нарастване на международните търговски отношения (зърно-износ), във Варна е създадена търговско-икономическа камара (ТИК), която регулира износа на земеделската продукция. Съществуващата търговска гимназия не може достатъчно да осигури търговски чиновници-счетоводители, статисти и др. През 1920 г. новия председател на ТИК възлага на гражданина Цани Каляджиев, току-що завърнал се от Швейцария дипломиран икономист, специалист да организира програма, да намери преподаватели, които са с големи имена в световната икономика и да ги привлече във Варна. Каляджиев приема присърце задачата и е командирован в средноевропейските страни, за да проучи техния опит, планове, структура в областта на висшето образование. Той бива приятно изненадан, когато в тамошните университети среща свои състуденти, вече преподаватели. Повечето от тях в своята техническа област имат вече първи публикации.

Всички от тях са бивши руски граждани.

Това са Владимир Косинкси-редовен професор по политическа икономика и статистика; доцент Фридрих Фон Шейман-бежанец с немски произход, живеещ и работещ в Русия, Федор Бельмер-специалист бежанец, руски гражданин, работещ в Италия, специалист в счетоводството; Владимир Николаевич Кожин-преподавател по немски език; Наум Владимирович Долински-доцент, преподавател теория на политическа и аграрна икономика; доцент Оскар Андерсен-финансови науки, статистика, икономическа география и др.

В това време в Русия вилнее революция и те не могат да се приберат в страната си.

Той им предлага да подадат заявления за постъпване на работа във предстоящо създаване на висше учебно заведение. Те се съгласяват и пристигат в България.

В чужбина Каляджиев подготвя и материалното оборудване за предстоящата сесия на ТИК.

Реферата, подготвен от него единодушно бива приет от комисията на ТИК. За образец в организацията в училището,съветът приема уредбата на търговското училище на Берлин и Лайпциг и първата поръчка за икономическа литература се прави от книжарница „Прагер“ в Берлин и книжарница „Фог“ в Лайпциг. Купуват се химически препарати от Германия, а апарати от „Цайс“ от Йена.

Поръчват се карти, които са необходими за обучението по география.

От всички тези протоколи се вижда как директорът Цани Каляджиев търси за висшето училище ерудирани, добре подготвени, със стаж и научни публикации хора, които да бъдат добри

преподаватели за подготовка на млади български специалисти.

На 02.10.1921 г. в присъствието на цар Борис 3-ти, митрополит Симеон, министри и професори от Софийски Университет, чуждестранни представители на града и варненски граждани присъстват на тържеството.

След отслужване на молебена се обявява първото Варненско Висше училище по икономика-втори след Софийски Университет.

В началото училището е било частно и двугодишно. През 1938 г. с указ на Народното събрание, той става Висш Икономически Институт с четири годишен курс на обучение.

През 1900 г. машинно-техническите групи от Русе се преместват в гр. Варна.

Местните граждани искат да обособят групите в курсове. В началото на 1900 г. техническото училище от Русе се установява във Варна в една част от сградата на ул.“Княжевска“(сега „Княз Батенберг“).

За преподаватели се назначават подготвени офицери и чиновници от флота, а по общообразователни предмети се назначават и външни лица.

Директор е лейтенант Тодор Соларов, полковник Радко Димитриев от генералния щаб на войската и Пенка Генова-първата българска телеграфистка.

На 03.12.1904 г., Народното събрание приема закон с единствен член, “Да се открие машинно училище при флота с права на Техническо учебно заведение“. Акт, с който се учредява първото средно техническо училище в България. Училището бързо укрепва, а популярността и авторитетът му нарастват. За машинното училище е голяма сполука, че е ръководено от изключителния педагог лейтенант, който предава ръководството на капитан-лейтенант Димитър Добрев. Бивш участник в руско-японската война, възпитаник на Кронщадското училище в Русия.

През 1920 г. в България пристигат много руски бежанци-специалисти с висше образование, възпитаници на Кронщадското техническо училище. Това е една струя на високообразовани личности в най-различни области на образованието и културата. Един от тях е Константин Петрович Давидов-преподавател в Морското училище във Варна, роден в Одеса 1889 г, в православно семейство.

Завършил Морското инженерно училище на Николай 1-ви в Кронщад.

На 14.10.1922 г. е назначен за преподавател в морското училище в гр. Варна. В същото време се назначава инженер Александър Александрович Левков, военния лекар Сергей Мишин, капитан първи ранг, инженер Григорий Ксенофонкиевич Кравченко, Сергей Викторович Морщиков, Иван Лазаренко, Бредихин-и тримата преподаватели по руски ез. Всички те оставят трайни спомени в сърцата на техните възпитаници. И тримата руски инженери издават поредица от книги-учебници, които и до днес продължават да ползват студентите от морско училище.

Техни студенти казват “Независимо от тяхната преклонна възраст те бяха по-млади от нас младите“. Към своите студенти те винаги се отнасяли бащински и с чувство на отговорност.

Във Кратце, това е историята на руската емиграция за духовното, културното, научно влияние във Варненския регион. От всичко горе изложено следва, че приноса и към Освободена България е изключително

голям, тъй-като се поставят основите на науката на съвременното-културно развитие на страната и се поставят основите на взаимното сътрудничество и обмен на опит. Тези хора-учени спомогнаха Варна да се гордее с двете си висши учебни заведения още от преди 9.09.1944 година.

ЛИТЕРАТУРА:

1.„Руската следа във Варна“, Издателство МС ООД, Варна, 2011.

2. Варна през през вековете . Половин век,преди да се съмне.Авт. М.Мирчев,т.Йорданов,

Г.Тончева,Й.Марков,Б.Стоянов,Й .Александров. Варна:ДИ,1960.

3. Известия на Варненското археологическо дружество,кн.XIII,1962.

4. Русская колонья въ Варна(1920-1926).//Руски вестник,6 май1926.

5. Букасова,С. Спомени за моите родители.// Енорийски лист към храм „Св. Атанасий“, Бр. 5,2000.

6. Историческа справка на ВИНС .18.12.1958.

7. Годишник на ВММ I.I.2011 .7.11. Тодор Парушев.

За контакти:

Богословова-Букасова,
София Николаева,
Старши учител, Пенционер
Одрин „Кирил и Методий“
GSM:0899197025/052/647485,
e-mail: ebogoslovova@abv.bg

ПИСМА НА КИРИАК ОТ АНКОНА ДО ЯНОШ ХУНЯДИ И КАРДИНАЛ ДЖУЛИАНО ЧАЗАРИНИ ОТНОСНО ДИПЛОМАТИЧЕСКАТА ОБСТАНОВКА В НАВЕЧЕРИЕТО НА ВАРНЕНСКИЯ КРЪСТОНОСЕН ПОХОД ОТ ЕСЕНТА НА 1444 Г.

Невян Митев, Милен Димов

Abstract: *The crusades of Vladislav Varnenchik (1434-1444) and John Hunyadi from 1443-1444 are one of the most significant events in the history of medieval Europe. These military campaigns mark **t**he last attempt of the united Christian world to confront the Ottoman invaders. There are numerous sources of the events - Polish, Hungarian, Italian, Byzantine, Ottoman, etc. The purpose of the present study is to introduce into scientific circulation three new letters from the correspondence of Kiriak of Ancona that will bring more light to the diplomatic situation on the eve of the Varna Crusade from the autumn of 1444.*

Keywords: *Vladislav Varnenchik, Crusades, John Hunyadi, Kiriak of Ankona, Varna*

Походите на Владислав Варненчик (1434-1444) и Янош Хуняди от 1443-1444г. са едни от най-значимите събития в историята на средновековна Европа. Тези моменти бележат последния опит на обединения християнски свят да се противопостави на османските нашественици. Сражението при Варна от 10 ноември 1444г. и гибелта на младия полско-унгарски крал слагат край на надеждите на балканските народи за освобождение и те остават за векове под чужда власт. Разглежданите антиосмански военни кампани са изследвани от редица учени [1]. За конкретните събития съществуват многобройни извори - полски, унгарски, италиански, византийски, османски и др. [2] Информацията, която ни дават те, е твърде противоречива. Писмата на Кириак от Анкона са едни от най-важните извори за походите на Владислав Варненчик и Янош Хуняди от 1443-1444 г. Тези източници са използвани от двамата най-видни специалисти по темата – Бистра Цветкова и Христо Коларов. [3] Към настоящия момент на български език са преведени само две от общо деветте писма на Кириак, които се отнасят за добре известните договорености при Одрин и Сегед. [4] Изследователите по темата обръщат внимание именно на тези два документа, а останалите седем остават встрани от проучванията. Целта на настоящето изследване е да се въведат в научно обръщение нови три писма от кореспонденцията на Кириак от Анкона, които внасят повече светлина върху дипломатическата обстановка в навечерието на Варненския кръстоносен поход от есента на 1444 г. [5]

Първото писмо е фрагмент от документ, който е изпратен на 12 юни от Адрианопол до Янош Хуняди. Този документ се явява допълнение към вече споменатите две писма, в които се упоменава за клаузите на примирието, сключено през лятото на 1444 г. между кръстоносците и османците. В писмото се споменава за преговорите между крал Владислав, Янош Хуняди, сръбският деспот и султан Мурад II. Тук още веднъж се назовава името на пратеника на османците в унгарския двор - Сюлейман бей.

Второто писмо отново е адресирано до Янош Хуняди и е с дата 24 юни 1444 г., изпратено е от Галата/Пера (квартал на Константинопол). В него Кириак пише до великия военачалник, че поради усложнената обстановка в Мала Азия, Мурад оставил на трона сина си Мехмед и с по-голямата част от войската прекосил Хелеспонта, за да се изправи срещу Бейлика Караман. Тази информация се потвърждава от османските хроники.[6] Това обяснява и факта, че 2/3 от османската войска се е намирала именно в този географски ареал. Неспособността на младия владетел да се справи с размириците в Одрин, както и надвисналата опасност, принудили Мурад II отново да оглави своята държава и да поеме към ново военно начинание. Коментираното тук писмо ни дава друга, много ценна информация. В него се упоменава, че при евентуален успех на Мурад срещу Бейлика Караман той ще набере сили и самочувствие, за да потъпче сключения договор и ще нападне Унгария. По този начин той ще отмъсти за поражението по време на „дългата" кампания от зимата на 1443/1444 г. Кириак увещава Хуняди да изпревари султана и сам да събере войска, за да го нападне, а флотът трябвало да заварди Проливите. Тук може да се намери и евентуалният отговор за нарушението на договора от християнска страна. Към настоящия момент в научната литература се тиражира най-вече клетвонарушението на крал Владислав Варненчик. Вековен спор, започнат в началото на 20-тото столетие от двамата най-добри полски изследователи по темата Ян Домбровски и Оскар Халецки [7]. Ако се доверим на сведението на Кириак, че султанът е възнамерявал да наруши договора и обяви отново война на християнския свят, то случилото се на 4 август, само 3 дни след окончателното ратифициране на примирието в Сегед, изглежда логично. Крал Владислав се обявява за организирането на нов кръстоносен поход срещу турците. Под давлението на папата и на неговия легат - Джулиано Чезарини, полско-унгарският владетел отхвърля сключените договорености с османците в Одрин и Сегед и дава началото на нова военна кампания. Като че ли към настоящия момент писмото е убегнало на изследователите по темата, въпреки че е известно. Повечето от проучвателите приемат безусловно клаузите на мирния договор, предадени във вече упоменатите две писма на същия информатор, докато сведението от този документ не е претърпял критичен анализ. Ако се приеме, че информацията, която ни предоставя този източник за дадено събитие е вярна, то е логично (но не задължително) да е същото и за друго

събитие. Според нас, Кириак би трябвало да има вярна информация за обстановката в османската държава и намерението на султана.

Третото писмо, което се обнародва в настоящето проучване, е изпратено до кардинал Джулиано Чезарини и е с две дати – 12 и 19 септември 1444 г., Константинопол. В него Кириак уверява кардинала, че папската флота е завардила така здраво Проливите, че нямало начин турците да преминат. По-нататък авторът упоменава, че в двора на византийския император са пристигнали писма от краля, Хуняди и други владетели от Европа и задоволството на Йоан Палеолог било изключително голямо. Лично Кириак изпратил копия на писмата с кораб, който вече е на път за Сицилия, до крал Алфонс и до други принцове в Кралството или в Италия, с които се опитал да ги убеди с всички сили да не разочароват с отказа си и да участват в тази най-свещена кампания. Кириак уверява кардинала, че византийците ще се включат активно в папския флот с няколко свои галери.

Обобщено информацията, която може да бъде извлечена от трите писма, е следната. Първият документ се явява продължение и потвърждение на вече известните договорености около Одринско-Сегедския мирен договор. Във второто писмо се съдържа изключително ценната информация, която най-вероятно е подтикнала християнските владетели първи да нарушат примирието. Третото писмо е относно подготовката и действието на морската флота, в която заявява своето участие и византийският император. Кириак от Анкона е папски агент, търговец, пътешественик, който няма съмнение, че е имал достоверна информация за случващото се по това време в османската държава. По наше скромно мнение написаното от него трябва да се приеме като достоверно.

Публикуваните в настоящето изследване писма са ценен извор за събитията от лятото на 1444 г. Тяхното въвеждане в научно обръщение позволява да бъдат използвани от българските изследователи. Те дават нови сведения относно събитията по това време.

Част от писмо до? Янош Хуняди, 12 юни, Адрианопол

…След като пътешествахме из Илирия, и отседнахме в самия град Рагуза, мой най-смели, добросърдечни принце[1], ние научихме от многобройни достоверни източници
и в частност от автентичните писма на кардинала-легат, чието прозвище е „ангел”,човек оторизиран с права от самия папа, относно важността и значимостта на постигнатото от Вас и борбата Ви да разширите свещената християнска империя с Вашето непоколебимо мъжество и силата на Вашата изключително ефективна армия, с предвидливост, непоколебимост и благородство на духа.
Тогава осъзнах, че някой трябва да Ви пише и приветства като принц, който явно се отличава с лоялността си, военен лидер, използващ голям набор от стратегии, истински достоен шампион на благочестивите и силно предани християни. Смятам, че заслужавате да очертаете границите на възможностите си като следвате очертанията на океана,

а почестите, броя на победите и славата на името Ви да отговарят на броя на звездите на небосклона.
Поради тази причина аз съм отдал и посветил цялото си сърце, лоялността си, волята си и привързаността си, в действителност цялото си същество на Вашата изключителна смелост и благородство, носителю на множество трофеи.
Но когато отидох в тракийския Адрианопол от Рагуза, величествен и много просперирващ град, но уви, под чуждоземен контрол, и поради множество уважителни причини аз се отдадох на присъствието на гордия крал на Азия, ние станахме свидетели на това, как са дошли видни емисари на краля, на Ваша светлост и на деспот Георги, и ние научихме за техните големи успехи в преговорите със славния принц, както ще Ви стане известно от доклада на Вашия представител и от писмото на самия султан Мурад – бей.
За да потвърди сключения договор с Вас, Мурад изпраща Сюлейман-бей, турчин, лоялен на султана, а също и мъж с гръцки произход.
Всеки трябва да допусне, че всичко това е инициирано, задвижено и проведено, поради вслушване в един добър съвет, произтичащ от голямата прозорливост, мъдрост и опит в това изключително значимо начинание. Следователно, ние се надяваме, че резултатът от всичко това, ще се окаже по-добър и по-успешен за Вас и за свещената и религиозна християнска кампания, която трябва да се поддържа жива.
Надявам се, че сте добре. От Адрианопол, 12 юни, в 14-тата година от управлението на папа Евгени. Кириак от Анкона, предан слуга на Ваще височество.

До Янош Хуняди, 24 юни 1444 г., Галата/Пера

До принца, най-ревностния пазител на християнските ценности, писах това в Адрианопол. Тонът, с уважение към неверниците, бе възможно най-мекия, за да се избегне една жестока и мъчителна смърт. Защото бих желал да споделя повече за ситуацията там и за мира, който турците бяха принудени да приемат, тъй-като ние знаехме за това, изпълнени със страх, както ще научите от Вашите пратеници, те прекарват всеки ден в поправяне на стените, укрепяване на бойните кули с дървен вал, подготвяйки армията си за отстъпление, а не за битка.
В действителност, когато този горд тиранин научи, че на друг фронт в Азия, Караманите са потеглили с войските си срещу самия Мурад и се готвят да опустошат земите и градовете му, султанът в пристъп на ярост срещу него, оставил сина си Челеби в Тракия с везира Халил Паша, и избрал лично да прекоси Хелеспонта с повечето от своите отряди и да оглави тази страховита армия, насочила се към Азия.
Видни християнски принце, ако възнамерявате да спазвате този омразен мир, веднага щом Мурад приключи с Караман и или принуди войските му да напуснат бойното поле в панически бяг, или се споразумеят помежду си, той отново ще прекоси Хелеспонта с още по-висок боен дух и войски,подсилени в Азия и ще се завърне в Тракия с по-силна армия и ще се отправи към Мизия

и Унгария с цялата тази военна мощ като посвети всичките си усилия да отмъсти за нанесените му загуби на бойното поле от Вас неотдавна.
Но, ако той научи, че Вие сте поели по това, което ние възприемаме като най-благоразумния курс на действие и това, от което той сега се страхува, т.е. отхвърляйки изцяло този неизгоден мир и насочвайки Вашите непобедими войски към Тракия, войски калени в бой срещу него; и ако той забележи, че Хелеспонта ще бъде блокиран[6] от нашата флота, може да вземе по-малко срамното решение, а именно да избере да остане в Азия, вместо да рискува да му отрежат пътя в Европа.
Следователно, действайки по този начин видни ми принце, обявявайки война, достойна за християнската религия, дано никога нямате желанието да се отдръпнете от довеждането на тази свещена военна кампания до желаната и развръзка, която вече започна под благоприятно покровителство.
От Пера, близо до Византион, в деня, в който пристигнахме, 24 юни, светлият празник на Предтечата, Йоан Кръстител.

До кардинал Джулиано Чезарини, 12 и 19 септември 1444 г., Константинопол

Кириак от Анкона до същия Джулиано, кардинал на Сант Анжело. Ние Ви писахме преди време от Адрианопол и Византион (новините), които изглеждаха като най-важните, Отче Джулиано. Но няколко дни по-късно, както знаете, Преподобният кардинал вицеканцлер, Вашият виден съратник в тази свещена кампания, пристигна до Хелеспонта и Византион с най-благословената папска флота. Бъдете сигурен, че тази флота държи под строго наблюдение Хелеспонта и Босфора и то толкова ефикасно, че никой турчин не може да премине от единия бряг на другия.
Не след дълго, едно друго щастие бе добавено към нашата радост, моята и на най-непоколебимия император, Йоан. Защото преди няколко дни, на септември, когато бях с него в двора му, ние станахме свидетели на появата на дългоочаквания „ангел" от Ваше превъзходителство. Ние също така прегледахме възторжени писма, както общодостъпни, така и поверителни от краля и от непобедимия принц Янош Хуняди и други именити принцове. Ние, от своя страна, първо ги прочетохме на Негово величество, след като ги преведохме на гръцки, и не мога да изразя лесно в писмена форма радостта, с която тези писма го изпълниха, както и целия му двор, града и колонията Пера на отсрещния бряг.
Що се отнася до мен, аз силно желая всички народи по света, особено християнските принцове, да са информирани за Вашата готовност и достъп до реката, посредством копия на тези писма, и за най-свещения договор; и ние изпратихме многобройни копия на писмата с кораб, който вече е на път за Сицилия, до крал Алфонс и до други принцове в Кралството или в Италия, с които се опитах да ги убедя с всички сили да не ни разочароват с отказа си да участват в тази най-свещена кампания.
Без да навлизам в повече подробности, Ви уверявам, че изтъкнатият император и неговите именити братя, имат за цел да подкрепят плана и да положат всички

усилия да увеличат броя на вече подготвената флота от галери; те вече са се погрижили, не само (кораби) от техния царствен град да вземат участие в състава на флотата, но и кораби от егейските острови Лемнос, Имброс, Скирос, Скиатос и Скопелос, също да участват в състава на флотата.
Желая Ви крепко здраве и още успехи и се надявам да се видим отново по време на най-свещената кампания. 12 септември.

(Послепис) Докато това писмо лежи подпечатано и очакващо (изпращане) към днешна дата 19 септември, няколко генуезки благородници изпратиха вести, чрез надеждни официални писма от Родос, че жителите на острова са нанесли огромно поражение на египетската флота, пленили или убили 9000 мъже в момента, в който те са стъпили на брега и в укрепения град; пленили са обсадните машини на неверниците и цялото им снаряжение; сред най-видните пленници били шестима емири. Видни и най-мъдри отче, вечна слава на нашите деди, ние сме напълно убедени, че разбирате колко полезни ще са тези големи успехи за християните и в какъв ущърб ще са те за друговерците, врага от неверници.
Кириак от Анкона, изцяло предан слуга на най-достопочтения отец.

Литература:

1. По въпроса вж. **Митев, Н.** Походите на Владислав Варненчик от 1443-1444 г. в българската историография. – В: Изследвания в памет на проф. д-р Георги Бакалов (1943-2012). Съставител: акад. Васил Гюзелев. София: изд. Къща „Гутенберг”, София, 2017, с. 394-410.

2. **Коларов, Х.** Антитурските походи от 1443-1444 г. на полско-унгарския крал Владислав III Ягело (Варненчик) (обзор на изворите). – Трудове на Висшия педагогически институт „Братя Кирил и Методий”. Велико Търново, 1968–1969, 6, с. 45–104.

3. **Цветкова, Б.** Паметна битка на народите (Европейският югоизток и османското завоевание – края на XIV и първата половина на XV век). Варна, 1979; **Коларов, Х.** Адрианополският мирен договор (1444 г.). – Трудове на ВТУ "Кирил и Методий", 12/3, 1975, 57–63; **Коларов, Х.** Антитурските походи от 1443-1444 г. на полско-унгарския крал Владислав III Ягело (Варненчик) (обзор на изворите). – Трудове на Висшия педагогически институт „Братя Кирил и Методий”. Велико Търново, 1968–1969, 6, 45–104.

4. **Митев, Н.** Две писма за преговорите през 1444 г. между крал Владислав Варненчик (1434-1444) и султан Мурад II (1421-1451) – Известия на НИМ, т. XXVIII, 2016, с. 423-425; Имбър, К. Кръстоносният поход към Варна 1443-1445. Варна, 2015, с. 178-179.

5. Преводите са направени по изданието: **Cyriac of Ancona**. Later travels. Edited and translated by Edward W. Bodnar with Clive Foss. London 2003. p. 49-51; p. 51 – 53; p. 87 – 91.

6. **Османски извори за походите на Владислав III Ягело и Ян Хуниади (1443-1444).** – Във: Варна 1444,

Сборник от изследвания и документи в чест на 525–та годишнина от битката край Варна. София, 1969, с. 367–531.
7. **Dąbrowski, J.** Wladyslaw I Jagiellonczyk na Wegrzech (1440-1444). Krakow, 1922; **Halecki, O.** The Crusade of Varna. A discussion of controversial. New York, 1943.

Невян Митев – ст. експерт в Национален военноисторически музей, филиал Парк-музей на бойната дружба – 1444 г., Варна. Докторант в катедра „Стара и средновековна история" при Историческия факултет на ВТУ.

Милен Димов – ст. експерт в Национален военноисторически музей, филиал Парк-музей на бойната дружба – 1444 г., Варна.

ПЕСНИТЕ НА ВАЯЦИТЕ

Илия Топчиев

Вояци, Ваяци, Въяци, Вайковци – под такива прозвища са познати балканджиите от селата в Източна Стара планина: Булаир, Голица, Еркеч (Козичино), Доброван, Аврен, Николаевка и Левски. Към тях по историческа съдба стои и Ченге (Аспарухово). И в още десетина села има компактни групи заселени ваяци. В Аспарухово прозвището „ваяци“ сякаш не е популярно, но пък те са запазили българското име Зла скала на скалата, която преграждa река Елешница. В другите села е по-популярна с турското си име Еремас кая. Вояци се наричат героите от романа „Ден последен“ на Стоян Загорчинов. В речника на Найден Геров срещу думата „войн“ е записано – вояк, ратник, солдат. Солдат е под руско влияние, поради честите войни на Русия с Турция. И така Етимологията, като наука, като дял от езикознанието, който изучава произхода и историята на думите, ни отвеждат към вояците. Има и наивно обяснение, че в говора си употребявали често „ва“, „Иване ва, ела ва“. Но в шопските села употребяват „че“, в македонските „ке“, едните се наричат шопи, а другите македонци..

Истината е друга. Истината е в малката рекичка Елешница, която започва от село Булаир и се влива в река Камчия. По нейното поречие има път, има проход, който някога е бил много важен, защото, за да се мине от север, откъм Добруджа, през Балкана и се доближат до Несебър, Поморие и Бургаската област, най е добре да се мине през тоя проход.

При очертаването на границите на България, Аспарух е сложил на тоя проход племето на ваяците. Да са вечно войници, да живеят там, да го бранят по време на война, а в мирно време от разбойниците. Евлия Челиби пише, че с големи тъпани давали сигнал, че пътят е чист. Един от първите, които пише за ваяците е Милетич. Той пише „Еркечани и голичани се отличават от другите балканджии по говора си, по носията си, а донейде и по своята вънкашност. Еркечани и голичани са именно повечето едри, високи, при туй са известни навред и като твърде хитри, упорити, смели и предприемчиви. Мъжете и момците са носели перчан...“

При възможната най-кратка историческа справка, ще се опитаме да отговорим на въпроса – защо избираме за тема „Песните на ваяците“? С какво са интересни те?

Много се пееше в нашите села и много нови песни са направени. Да се „изважда“ нова песен не е било никакъв проблем – имало е жени, които са го умеели. При завладяването на България, турците се разбират с ваяците да продължават да пазят прохода срещу данъчни облекчения. И така до 1828 г., когато генерал Дибич изпраща един десетхиляден корпус и ваяците се отмятат от уговорката, и не воюват с него. След заминаването на русите, селата на ваяците са разсипани. Но от справката разбираме, че от петстотин годишното робство, вояците робуват едва 50 години. В останалото време са относително свободни. Мисълта ми е, че не е прекъсван фатално потокът,

начинът на живот на това население и ако някой иска да намери останки от тоя начин, той може да се намери именно там. Какви могат да бъдат тия останки? Това са вярвания и житейски практики. Нас специално ни интересува „изваждането“, правенето на нова песен. Питам Нейка Коева: „Думите всеки може да ги нареди, но как намираш „гласа“-мелодията?“.. Тя каза: „То не става тъй - намиране. Трябва много да знаеш, всичките песни да знаеш и край тях все има място за още една“. Майка ми също много пееше. Зимно време посреднощ дочувам, че си припява тихо. Питал съм я толкова ли много ти се пееше? Тя каза „Не, но аз съм от друго село, идват момите и питат за нова песен. Думите и да не ги помня съвсем, слагам моя някоя, но гласът се забравя“. Виждаме как се прави нова песен при Нейка и как се усъвършенства при Елена Илиева.

ЗА ИМЕНАТА НА СЕЛИЩАТА

Доброван – старото име е Калгамач. Доброван е сполучливо име, защото от самото село започва гористата местност Дапча. От дъб – Дапча.

Ченге – един музеен деятел извежда името от Ченг, което означавало битка. Там са ставали много кръвопролитни битки, защото Ченге първо се изправяло срещу всички завоеватели.

Булаир – старото име е Белибе. После е кръщавано Бяла река, но всички му казваха Бялово. Сега е Булаир, а такъв град има в Турция. Питал съм, но никой не може да каже. Предполагам, че някога, по време на войните, е имало заповед всички войници от едно село да са в една рота. Целта е била да си помагат, но когато избиели тая рота, избивали мъжете на цялото село и я отменили. Изглежда такава е съдбата на Булаир, защото, още преди да е кръстено Булаир, полчаните казвали на хората от селото булаирци, които вероятно са участвали в тая битка – битката за Булаир.

Козичино – старото име е Еркеч и е много сполучливо, защото само на няколко километра минава Еркесията, крепостната стена. Еркесия е старобългарска дума и означава землен окоп, граница. Такъв окоп е имало в Бургаско, вероятно строен по времето на Хан Тервел. Дължината е 131 километра. Известно време е граница между България и Византия. Тази дума е отбелязана в Енциклопедията на Българската академия на науките, издадена през 1974 година, на страница 275. Аз предлагам да повдигнем въпроса за отмяна на името Козичино и връщане на старото Еркеч, Еркеч от Еркесия, а не от коза.

А крепостната стена, на която основите още стоят, между селата Булаир и Голица, започва от връх Перчанлик и някога е стигала до морето. Сега е запазена само в Балкана от Перчанлик до село Доброван.

ЦАРСКИТЕ ПЕСНИ

Преди да заведа писателя Тодор Ризников във вайковските села – Булаир, Голица и Еркеч – за царски песни не се е чувало. Тодор заговори пръв, а ние открай време сме ги пели. Нямало е кой да ги проумее. И Тодор не търсеше песни, а спомена предания за Ивайло, за свинаря - Цар. И постоянно поръчваше да питам и разпитвам своите роднини от Голица и Еркеч. Питах... но няма. Само една стара еркечанка каза: „В Патронската кория едно време посрещали царя!“ Тодор беше там и

веднага запита: „Кой цар? Константин Тих ли?“ И жената млъкна. Тя разбираше, че ние знаем от нея повече и се страхуваше да не сбърка нещо. Постоя така и каза „Може и турският султан да е! А ние си обещахме, повече да не правим тая грешка. Като оставиш хората да говорят свободно, те казват това, което са чували. Прекъснеш ли ги, потокът спира и после е трудно, да почнат отново. И след като овчарите на Голица ни разказаха легендата за крепостната стена, която зная от баща си и на която основите още стоят, Тодор отсече: „Тая стена е правена преди две хиляди години и щом още се пази спомена за нея, за Ивайло също има спомен. Питай и търси!“

Каква е легендата за стената, която почва от връх Перчанлик и някога е стигала до морето (до Свети Влас). Едно време, когато се е правела крепостната стена, трябвало всички хора да носят камъни за нея. Всяка баба трябвало да люлее по девет люлки и пак трябвало да занася по девет камъка всеки ден на стената. Един ден минал Царят и тогава една баба му рекла: „Да ти опустее царството Царю!“ Царят попитал: „Защо да опустее, бабо?“ И бабата казала: „Защото девет люлки люлея и пак трябва по девет камъка да нося всеки ден“. Царят рекъл: „Всичко е до време, бабо, ще мине време и то ще опустее.“ И така станало.

По това време Тодор живееше в София и при всеки разговор питаше за спомени и легенди. Учудваше ме неговата увереност. И в някакъв ден му казах, че само в една коледарска песен се споменава за някакъв цар Костадин и някакъв Иванчо, и никакъв Ивайло, никакъв Цар-свинар. Тодор запита дали зная песента. Казах, че зная песните, щото преди да ходя войник, няколко години съм ходил с коледарите. И му казах песента и още, че баща ми ги знае по-добре, защото идваха млади коледари в къщи да им показва. Тодор въздъхна: „Това е. Утре с първия влак тръгвам за Варна“.

И дойде Тодор, оттам в село Бата, където живееше баща ми. И Костадин Топчиев изпя песните. След като излезе статията на Тодор за царските песни, в Бата отива някакъв млад мъж, опъва кабелите, настройва уреда за записване и казва: „Искам да ми изпееш Царска песен“. Баща ми казва, че такава песен не знае. Оня казва: „Значи Тодор лъче или Вие сте лъгали“. И почва да си събира уредите. Добре че майке е била там и му казва: „Почакай момче, ние не лъжем. Я прочети какво е писал Тодор.“ И оня зачита песента. Тогава се намесва баща ми: „Това ли било? Ние я знаем, като „Иванчовата песен.“ Може да сме споменавали за царските песни, но той е далеч от тия неща.

И след като видяхме как се прави нова песен във вайковските села, възниква въпросът, можем ли да приемем, че песента за Млад Иванчо и Цар Костадин е направена, когато са още живи. И къде е този Рай Божи? В Коджа балкан? И какъв е тоя Иванчо, че до го улавят, трябва да прежат – гора и вода, земя и небе. А песента за Ясното звънче-малката мома-може ли да бъде създадена в друго време, освен във времето, когато има три рода войска? Нашето скромно мнение – не може!

Интересна е и песента за Крилен Марко. Може ли Крилен – да е станало Крален. Казвам го под клетва. Слушах и не вярвах на ушите си. Мисля, че още има живи хора от село Доброван, които могат да я изпеят. Интересно е, че и там песен, освен за Крилен Марко, има и за Крален Марко. А това подсказва, че е

обсебила Крилен. А крале в България няма. В България има царе!

ЗА ЛИЧНОТО ИМЕ НА ИВАЙЛО

Понеже става дума за Ивайло трябва да спомена и писателят Йордан Вълчев. В книгата си „Календар и слово“, той му посвещава едно от своите есета. А то е „Не е Ивайло, но Вълo, а официално Курт.“ Понеже бяхме познати му писах писмо, в което му заявих, че според мен животното над Именника на българските ханове не е рибешка опашка. Това, което прилича на опашка, е разтворена уста на ламя, на змей. Но той не ми отговори. Понеже и други пишат за тая рибешка опашка, исках да знам, той какво мисли. Пръв за Ивайло пише Константин Иречек, по случай приписката от Сврълѝг.

Аз, раб божи Константин четец, наричан
Воисил граматик, написах тези книги за
Презвитер Георги, наричан поп Радослав,
В град Сврълѝг, в дните на цар Иваил и
При нишавския епископ Никодим в 678 г.
Индикт 7 (-1279 г. – б.м.), когато
Гърците стояха под град Търново.

Но все пак изследователят Йордан Вълчев допуска, че Иваил – Ивайло, е някакво „простонародно име“. И решава въпроса. Но въпросът за рибешката опашка не е решен.

КОЛЕДАРИ СИ ТЪРСЯТ СТАНАНИК

В песните само първите четири стиха ще бъдат с припева.

Събрали се Отбор момци,
Станъм Стананине, тебе Господине,
Отбор момци коладници,
Станъм Стананине, тебе Господине.

Да си търсят стар стананик.
Търси ли гу, намерили.
Утговарят Отбор момци:
„Ний сми ъ чули – чули прочули,
Чули прочули – чутен болярин.
Че си имал млогу йовни,
Млогу йовни – не броени,
И ний сми дошли тях да броими!“

Утговаря Стар Стананина:
„Мойте йовни са броени,
Са броени дваш-триш пъти,
Дваж-триш пъти, бах не ги струвам!“

Утговарят Отбор момци:
„Ний сми ъ чули – чули прочули,
Чули прочули – чутен болярин,
Че си имал млогу пари,
Млогу пари – неброени.
И ний сми дошли – тях да броими!“

Утговаря Стар стананина:
„Мойте пари са броени,
Са броени дваш-триш пъти,
Дваш-триш пъти,
Бах не ги струвам!“
Утговарят Отбор момци:
„Ний сми ъ чули – чули прочули,
Чули прочули – чутен болярин,
Че си имал еднога Синка,
Еднога Синка Синка – Иванча,
И ний сми дошли цар да гу правим;
На стол да седи – пиро да пиши,
Пиро да пиши, войска да реди,
Войска да реди, лева да леви!“

ПОХВАЛИЛ СЕ МЛАД ИВАНЧО

Похвалил се млад Иванчо, Куладеле,
На Рай Божи, на широко, Куладеле,
Да превземе Царска земя, Куладеле,
На Рай Божи, на широко, Куладеле.

Царска земя – Царюм столи.
Де го зачу сам си Царя,
Самси Царя, цар Кустадин.
Чи ютвика бързом слуги.
Утговаря цар Кустадин:
„Ой ви вази бързом слуги,
Изпетете тенки мрежи,

Премрежете юдай гура,юдай гура, зимяй нибе,
Чи влувяти Млад Иванча!“
Царювите бързом слуги,
Изплели са тенки мрежи,
Премрежили юдай гура,
Юдай гура, зимяй небе,
Че влували Млад Иванча.
Утгуваря цар Кустадин:
„Ой ви вази, бързом слуги,
Упалети силни пещи,
Чи фърлети Млад Иванча!“
Царювите бързом слуги
Упалили силни пещи,
Чи фърлили Млад Иванча.
Чака ли са малкой млогу,
Малкой млогу – два дни, три дни,
Два дни, три дни, тъкмо три дни.
Утговаря цар Кустадин:
„Ой ви вази, бързом слуги,
Уттолети силни пещи,
Чи изметете Иванчови кокули!“
Царювите бързом слуги
Уттолили силни пещи.
Що да види в силни пещи:
Млад Иванчо на стол,
На стол – книга пише.

МЛАДО ЗМЕЙЧЕ И КРИЛЕН МАРКО

Подсвирна се Младо змейче, Куладеле,
На планина, кичурина, Куладеле.
Подсвирна се, да се бори, Куладеле.
На планина, кичурина, Куладеле.
Не се нае нийде никой,
Не се нае да се бори.
Най се нае Крилен Марко.
Като се нае и причепа
Кат причепа и го вчепа.
Че го вдигна над боя си
Над боя си в ясно небе.
Ви го горе, ви го долу.
Че го шибна в черна земя,
Че потъна девет педи,
Девет педи и полвина.

ЗВЪННАЛО Е ЯСНО ЗВЪНЧЕ

Звънъло мий Куладеле, ясно звънче, Куладеле,
Накрай село Куладеле, на подруми, Куладеле.
Не мий било, Куладеле, ясно звънче, Куладеле,
Най ми било, Куладеле, малка мома, Куладеле.
Тя си търси първо либи
Завърви се първи набор,
Първи набор – все балтаджии,
Завърви се, извърви се,
Малка мома не си видя,
„не си видя първо либе.
Завърви се втори набор,
Втори набор – все сулинджии,
Завърви се, извърви се,
Малка мома пак не си видя,
Пак не си видя първото либе.
Завърви се трети набор,
Трети набор – все куршумджии,
Завърви се, извърви се.
Малка мома чак тогаз видя,
Чак тогаз видя първо си либе.

ВЯРВАНИЯ

НА ВЕЛИКИ ЧЕТВЪРТЪК не се пускала кола в нивите, защото колелото се въртяло и както се въртяло, тъй щяла да се върти градушката.

Когато се запали дърво от светкавица, огънят трябва да се гаси само с прясно мляко. Баща ми е гасил такъв огън в техния двор, била се запалила крушата.

На първия понеделник след Великден се казва Паная, на него се белят червени яйца, останали от Великден. Следващият е Татуся. Празнуват против градушка, защото Баба Татуся носела в кошница град. През тия дни не се работи.

СБЪДНАТИ СЪНИЩА

Сестра ми имаше момченце на година и половина, казваше се Ангел. Една вечер сънувала, че в стаята влезли трима арапи (с черна кожа), носели верига. Пуснали веригата на нейните крака и тя не можела да стане. Запитала ги защо са дошли. Те казали „Дойдохме да ти вземем момчето“. Тя погледнала през прозореца и видяла, че нейното момче си играе с момчето на съседката, с която работели в едно звено. И казала на арапите: „Защо мойто ще вземате, вижте на съседкатка е по-хубаво“. Те погледнали през прозореца и казали „На него през есента ще вземем баща му“. По нашите вярвания, ако сънуваш човек, когато го видиш, му даваш някаква пара, ако сънят е лош до обяд за него не говориш. И сестра ми Станка на другия ден до обяд не говорела за съня, но след обяд казала на съседката. И след една ваксинация Ангел се разболя и почина. През есента мъжът на съседката се качва на ореха в двора, пада и почива. Съседката казала „Още като падна и в ума ми все беше твоят сън“.

Майка ми сънувала, че нейният брат Атанас дошъл на гости. Като си тръгвал тя отишла да го изпрати до края на селото. Там той си извадил кесията и казал „Ей, аз като тръгвах имах четири алтъна, а сега са три, единият съм го загубил“. Майка от опит знаела, че алтъните означават децата и се разтревожила. Запомнила тази дата и после научила, че на тая дата едно от момчетата на нейния брат излязло от селото и се изгубило в царевичните ниви. Все пак излязло на някакъв път и един човек го прибрал.

ОТИВАНЕ ДО „ОНЯ СВЯТ“

Сънят е една загадка. Как е възможно в съня да виждаш картини, които не си виждал, да срещаш хора, които не познаваш и дори да ходиш до „Оня свят“? Знам повече случаи, но ще дам само два.

Сънят на Нейка Коева: „Сънувам, че отивам при моята етърва и думам: „Нашите мъже си отидоха, хат да идем до Оня свят да ги видим“. И тръгнахме. Пък то едно хубаво време и земята хубава. Отидохме и гледам – жените седят на една пейка, мъжете на другата. Моят и той там, тъй както си го облякох. Навел си глава и нещо работи с ръцете. Изправих се аз пред него и думам: „Ам ти умря, какво правиш тука?“ Пък той се тросна: „Работя, не виждаш ли!“ На ей туй видях и се върнахме.“

Сънят на майка ми Елена Илиева: „Моят братовчед Нейчо се обеси. Нещо го закачи в акъла и се обеси, пък има пет деца и все момчета – едното войник, другите ученици. Миля ги аз, ставам, лягам, акъла ми в тях. Една вечер сънувам, че тръгвам за „Оня свят“. И гледам жените наредени на една пейка, майката на Нейча и тя там. Нашива едно червено платче. Казвам на леля: „Аз додах Нейча да търся“. Пък тя ми дума: „Нейчо го няма тука, Нейчо мина, като вихрушка и замина“. Аз взех платчето и взех да нашивам, пък едно нещо като куче, става и почва да ме лае. Леля дума: „То не е куче. То ни е пазача и не те иска, ти не си за тука.“ На ей това видях.“

При ваяците няма преселници от други места и вероятно има много неща първични в песните. Сърдечни, верни на думата и потайни, както се живее между два огъня!!!

ВЯРВАНИЯ И ЖИТЕЙСКИ ПРАКТИКИ

Чувал съм как някои мъже казват: „Аз, Райко не изгрей ли, на път не тръгвам!“

Сестра ми се омъжи в село Доброван. Нейната свекърва по характер беше добродушна жена, но в едно нещо беше неотстъпчива – не разрешаваше да се сяда за вечеря, когато слънцето залязва. Нахокваше по-малките си дъщери, като казваше „Какво сте разбързали, сега Слънцето сяда да се храни. Вие ще чакате“. На мойто питане казваше: „Така е по Старата вяра. Слънцето не залязва, а сяда да се храни вечер и хората трябва да чакат.“ За Старата вяра майка ми казваше, обикновено в зимните вечери покрай камината: „И да знайте, че има една Сила, която наказва, тя се забавя, но не забравя. Сега ще порасвате и ще гледате – има хора, които крадат, които лъжат, които пречат на другите. Тия хора в начало изпреварват другите, но минават години 15, 20, 30 и нещо много лошо се случва с тях или деца им. Силата не забравя.“

КАК СЕ ЗАБЛУЖДАВАТ ЗЛИТЕ СИЛИ

Когато на някоя жена умират новородените деца се прави следното. На една моя леля почиват няколко. Поредният Неделчо го взимат и отиват в Голица при една баба, която знае да бае. На връщане към Булаир се отбиват от пътя в едно по-затулено място и провеждат ритуала. Жената, която ги придружава, си разкопчава пазвата, разпуска колана на кръста и майката взима бебето и го пъха в пазвата, поема го отдолу, под сукмана. Това до три пъти, като жената постоянно повтаря: „Той, Неделчо, е мое дете. Аз го раждам!“ За радост на леля ми Добра, Неделчо оцелява, след него и сестра му.

ЗА НОВАТА РОДИЛКА

Приготвят постеля до едната стена на стаята. Най-отдолу се постила козеник, защото е правен от козината на коза. Козата също се смята за дявол, а дявол по дявол не можел да ходи. От стена до стена родилката е заградена с верига. Дяволът не можел да мине през желязо. Покрай веригата сипват много просо и слагат бебето в риза на голям човек-да не познаят злите орисници, че това е бебето.

Майка ми казваше: „Правили сме много неща правилно. Но сме правили и много простотии. До 40 дни не даваме на бебето вода и му стягаме краката, да не ставали криви. А то от рахита ставало“.

СВИЖДАНЕ С ПОЧИНАЛИТЕ НАШИ ХОРА

Това свиждане в моето село Булаир го правеха така: срещу Спасов ден (така мисля, че беше), покриваха геран с бял плат. И сутрин, при изгрев слънце, преди да е взимана вода, отиваха с голямо огледало, поставяха огледалото така, че да отразява дъното на герана и извикваха имената на своите починали роднини.

Това го правеха само на два герана. Понеже били осветени от църквата, след направата.

ЛИЧНОСТИ ИЗЛЕЗЛИ ОТ СРЕДАТА НА ВАЯЦИТЕ

ГЕОРГИ РАКОВСКИ

Родът му произхожда от село Еркеч (Козичино). Раковски е известен като пламенен родолюбец, хайдушки воевода, дипломат, поет и философ. Вглеждайки се в неговата биография и

личност, откриваме качества сродни с великите ренесансови енциклопедисти. Условията, в които живее не му дават възможност да разгърне напълно своите възможности и дарования. Първият от рода, за когото има сведения, от 18 век, е Ради Мамареца. Дядо му е живял в Еркеч. Георги Раковски е първият идеолог и организатор на националното освободително движение в България и негов ръководител в първите десет години. Така той подготвя времето на Ботев и Левски.

КРЪСТЬО РАКОВСКИ

Още един голям българин от рода на Раковски. Той е роден в Котел през 1873 г. Баба му е сестра на Георги Раковски. През 1890 г. следва медицина в Женева, Швейцария, където попада под влияние на социалистическите идеи. По-късно следва в Берлин и Цюрих. Защитава докторска дисертация по психиатрия във Франция. След Октомврийската революция той е първият министър-председател на Украйна (през 1919-1923 г.). През 1923-1925 г. е първият съветски посланик в Лондон, а през 1925-1927 г. - във Франция. Кръстьо Раковски влиза в открит конфликт с Йосиф Сталин, изключен е от партията, а после разстрелян. От тоя род са също Капитан Георги Мамарчев и Мими Балканска – един оперетен феномен.

АТАНАС ГЕОРГИЕВ

Той е роден в село Голица към 1805 г. Учи две години в килийното училище в село Еркеч, после в гръцкото в Несебър, научава много добре и турски език. През време на Руско-Турската война (1828-29 г.) е преводач в руската армия. Преселва се в село Николаевка. Там е избран за кмет. Първото нещо, което прави е, да открие училище. За учител кани Константин Дъновски, от родопското село Устово. През 1847 г. в собствения си дом открива училище. Това е първото училище във варненския край. През 1861 г. от тоя край Георгиев е изпратен в турската столица на събора по църковния въпрос. Там избухва епидемия от холера. Всички се разбягват, Георгиев остава на собствени разноски. Умира в Цариград на 20 юли 1865 г.

Учителят Дъновски се жени за дъщерята на Георгиев, която се е казвала Добра. От брака им се ражда великият българин Петър Дънов.

ПЕТЪР ДЪНОВ

Петър Дънов, наричан от своите последователи Учителят или Беинса Дуно, е българин, основател на религиозно-философското учение, което се самоопределя, като езотерично християнство и окултизъм. Учениците му са наричани Ученици на Всемирното Бяло Братство. Дънов е роден на 11 юли 1864 г. в Николаевка. Неговите беседи и проповеди, около 4000, са развити в периода 1914-1944 година. За него Айнщайн казва: „Целият свят се прекланя пред мен, а аз се прекланям пред духовния учител от България – Петър Дънов“. Той самият казва: „Моето учение не е религия. То е школа за нов живот, в която учениците се стремят към духовно и физическо съвършенство“.

Един българин от бъдещо време!

Това е скромният принос на ваяците към Родината.

Илия Топчиев,
0885/748 706
topchiev_i@abv.bg

НАЧАЛОТО НА БЪЛГАРСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВЪВ ВАРНА ПРЕЗ 19 ВЕК

Масис Хаджолян

Резюме: *Докладът разглежда началото на българското образование във Варна в рамките на 19 век. Посочени са исторически факти, свързани със създаването на първите училища и с развитие на просветното дело в града. Изложени са и изводите от разгледания проблем.*

Ключови думи: *образование, българска училищна община, развитие на просветното дело.*

Българското образователно дело във Варна датира от 1860 година, когато на 11 май се образува българска училищна община с възрожденската идея да създаде българско училище и с това да се преодолее силното гръцко влияние и да се спомогне за побългаряване на населението. Тази мисия е тясно свързана с решаване на църковния въпрос, с развилото се движение на българите в Цариград, а след това и в пределите на България, за отказ от гръцката патриаршия и признаване на българската самостоятелна църква, начело с Иларион Макариополски, което става на 3 април 1860 година.

По спомените на свещеник К. Дъновски, варненската община е в състав: х. Стамат Сидеров, х. Ради Мавридов, Никола Даскалов, Сава и Никола Георгиевич, Костадин Тюлев, Хр. Попович и К. Дъновски. Но относно този състав има спор. Проф. Петър Ников изразява съмнение за участието в него на Никола Даскалов, поради това, че е бил служител в руското консулство във Варна и на К. Дъновски, който по това време е бил свещеник в гръцката митрополитска църква "Св. Атанас" и дотогава не е имал обществени прояви. Авторът сочи, че първият известен състав на общината е бил с участието на Р. Мавридов, х. Ст. Сидеров, Г. х. Иванов, братя Георгиевич, Хр. Груев, Яни Праматаров, К. Тюлев. Но по отношение създаването на варненската училищна община няма съмнение. За това говори печата на общината, а също и факта, че първият учител - К. Арабаджиев, е получил покана да пристигне във Варна като учител през м.май 1860 г. През 1863 г. общината се наименува "Българско общество Варна", което води до мисълта, че е възможно общината да е разширила своите функции, като е приело да се занимава не само с училищни, но и с всички други въпроси на българската общност.

За сплотяване на варненските българи голяма заслуга има Александър Рачински, който пристига във Варна през декември 1859 година като руски вицеконсул и си поставя благородната цел да се създаде в града славянско богослужение и българско училище за българските деца и юноши.

Открита е подписка сред населението и на 12 август 1860 г. в къщата на Пейко Пенев на сегашния площад "Екзарх Йосиф" замисленото става културен факт с участието на 40 ученици и първи учител Константин Арабаджиев от с. Арбанаси, Великотърновски окръг. С неговото 3-годишно учителство броя на учениците достига 150. С народни дарения, вкл. от българи във Влашко, Бесарабия и южна Русия, се построява първата училищна сграда (на мястото на сегашния музей на Възраждането). Значителна материална подкрепа дават членовете на общината х. Стамат Сотиров, братята Георгиевич, Ради Мавридов, както и

Петър Берон и Александър Рачински. Тя е открита на 25 юли 1862 г. с наименование "Българско централно училище". В церемонията по откриването присъствала градската управа, варненският гръцки митрополит Порфирий, римокатолическия епископ Дамияни, арменския владишки наместник, консули, чуждестранни търговци. Направен е водосвет на български език от архимандрид Филарет. Новоназначеният главен учител Сава Доброплодни произнася слово на български, турски и гръцки езици. Изказва се и управителя Ашир бей. Участието на гръцкия митрополит е израз на промененото му отношение към изграждане на българско училище. Строежът му е бил спиран поради отрицателното отношение на гръцката община и на гагаузите, които протестират пред управителя. Това принуждава българите да отправят колективна молба до великия везир в Цариград и тя е удовлетворена с издаване на специален ферман за построяване на училището.

През 1862-1863 година за главен учител е привлечен Сава Доброплодни, през 1864-1865 г. за кратко време е учител и П. Р. Славейков от Карлово, през 1866 г. - Никола Бацаров от Шумен, през 1867-68 г. - Стефан Дерибеев от Карлово, 1871 г. - Димитър Станчев от Шумен.

През учебната 1868-1869 г. в наета къща се открива девическо училище и в него работят като учители Мария Бацарова, Иванка Стаматова от Варна, завършила гимназия в Киев, Виктория Живкова и брат й Георги Живков от В. Търново.

Турската власт е благосклонно разположена към просветителската инициатива на варненската българска община и даже министърът на просветата на османското посещава училището през 1864 г.

По време на Освобождението на Варна през 1879 г. в града има две български училища, 7 гръцки и 13 турски. Руската власт в България създава устав на народните училища, подготвен от Марин Дринов. Според него училищата се изграждат на три степени - първоначални тригодишни, със задължително обучение на децата на българи, средни или двукласови и главни или четирикласови (четири годишни).

Новата варненска община приема просветителската мисия и в кратки срокове, в периода 1879-1889 г. построява четири училища, наименовани "Свети Методи", "Свети Климент", "Свети Кирил", "Свети Наум".

През учебната 1879-1880 г. се открива държавна мъжка двукласова гимназия (наречена реалка) в стара дървена сграда, с 39 ученици и 3 учители - Тодор Шишков, Димитър Станчев, Фердинанд Дечев. Учениците са от Варна, други градове в страната, одринска Тракия, Цариград. През 1881 г. към нея се открива и вечерно училище. През 1888 г. тя става държавна педагогическа гимназия "Фердинанд I" за създаване на педагогически кадри, а през 1890/91 г. тя е отново преименована в реална.

През 1883/84 г. девическото училище прераства в държавна девическа гимназия. Две години по-късно (1885/86 г.) тя става държавно трикласово девическо училище, а през 1990/91 г. - отново четирикласна девическа гимназия.

Съобразно официалните отчетни данни на окръжния управител, през учебната 1888/89 г. в гр. Варна има 26 училища (вкл. двете гимназии) с 71

учители и 2712 ученици. Най-много са турските училища - 10 с 523 ученици, българските - 6 с 821 ученици, гръцките - 6 с 971 ученици, арменските и еврейските - по 2 със съответно 247 и 150 ученици. Проблемите в тях са устойчиви. 70% от учениците, които са задължени да ги посещават, се отклоняват от обучение. Като главна причина се посочват родителите, които задържат децата в домовете. Вторият въпрос е за квалификацията на учителите, което в голямото си болшинство са с ниско образование и нередовно получават възнагражденията си. Част от причините се крият в това, че общините не търсят други приходи за осигуряване на училищата, освен училищния налог (данък). Третият проблем е в училищните инспектори (за Варна - един), които имат контролни функции спрямо общинските училища и училищните настоятелства, но се избират от тях, поради което не могат да изпълняват безпристрастно функциите си. В следващата учебна година този въпрос е разрешен, като инспекторите вече се назначават пряко от правителството.

За тази учебна 1888/89 година имат познавателна стойност спомените на Иван Церов (по-късно кмет на Варна), който преподава български език в мъжката гимназия. Той пише: "Между учителите владееше пълно другарство и задушевност, по която причина и дисциплината в гимназията беше образцова, учениците послушни и прилежни. Голяма грозота бе само, дето в междучасията те говореха предимно по турски, та ни се налагаше нов наставничешко- родолюбив дълг и по този случай, особено на учителите по български език".

Принципен и трудно решим е въпросът за всеобщата грамотност. Към 1 януари 1888 година във Варна грамотни са 7790 души, а неграмотни - 17466 души или 30.84% от населението. Но в следващите години постепенно настъпва спад на неграмотността.

В следващата учебна година българските училища във Варна остават шест, турските - намаляват с едно, гръцките и арменските се увеличават, съответно с едно и две. Остава проблемът със заплащането и квалификацията на учителите, както и със задължителното посещение на училище, макар, че по него се отбелязва леко подобрение (29%). Към досегашните причини на това явление се добавя и недостатъчно удобните училищни помещения. Оценява се като положителна инициатива на училищните инспектори за създаване на разсадни училищни градини при всяко училище и даже се подготвя методически материал по този въпрос.

На 1 октомври 1889 г. на ул. "Одрин" 19, в къщата на Д. Провадалиев, се открива първото частно музикално училище, наречено "Институт за музика, пианофорте и френски език" и се ръководи от две сестри - Паулина и Бенда – пианистки, с придобит педагогически опит.

От учебната 1890/91 г. девическата гимназия се сдобива с пансион и окръжният управител поставя въпроса това да се уреди и за държавната реална гимназия. Този въпрос се повтаря и в отчета за 1892/93 година.

Няколко години по-късно (1894/95 г.) се поставя въпроса за контрола върху строителството на училищни сгради, тъй като са констатирани нередовности и злоупотреби при изпълнение на плановете. Окръжният управител предлага този контрол да се поеме от окръжната постоянна комисия по

образованието, която да сключва договорите за строителство с майсторите-предприемачи, да упражняват контрол върху самото строителство чрез определен от нея инженер, да събира и изразходва събраните парични средства за строеж на училищни сгради. Освен това, той предлага комисията да събира предвидените суми за училищни библиотеки и учебни пособия и да осигурява тези суми да се изразходват непременно за предвидените цели. Негов мотив е, че училищните настоятели проявяват немарливост по този въпрос и малко са тези, които схващат своите функции.

Към края на учебната 1897/98 г. варненската мъжка гимназия има 659 ученика с 31 учители, а девическата - 584 ученички с 28 преподаватели. В пансиона са живеели 38 ученички. За четири месеца в града има и вечерни училища, но очевидно се оказват неподходящи и прекратяват съществуването си. Във Варна е имало една железарска работилница с 12 ученици, които се обучават на шлосерство, ножарство, стругарство и др. Тя с явява предвестник на създадените много по-късно професионални училища в България.

Връщайки се към спомените на Иван Церов, заслужават внимание въведените от него във Варненската девическа гимназия литературни беседи, изнасяни от ученичките от последния клас, темите на които са определяни с тяхно участие. Например, през 1897 г. беседата е била относно П. Р. Славейков. Една ученичка е подготвила негово животоописание, друга го разгледала като учител, трета - като деец по черковния въпрос, следващите - като вестникар и поет. Така се постъпвало и в следващите три години с беседи за Гьоте, Пушкин, Лесинг, Гогол. След 1897 г. министерството на просветата е наредило този метод да се прилага във всички средни училища в страната.

Изводите от изложението са следните:

1. Макар и с известно закъснение в сравнение с други населени места в страната, българите във Варна са се включили във възрожденския подем и са проявили смелост и далновидност с решението да създадат българско училище в града при условията на 500-годишно турско владичество.

2. Проявеният национален дух е бил решаващ фактор за успешното осъществяване на този замисъл и за неотстъпното развитие на просветното дело в града.

3. След Освобождението се създават благоприятни условия този културен процес да продължи успешно с усилията на много учители-ентусиасти, на органи на местната и централната държавна власт.

4. Въпреки многобройни трудности от материален, морален и кадрови характер и историческите превратности, образователната дейност в града остава невредима и се проявява като устойчива система в културната структура на града.

Използвана литература:

[1] Денчев, Б., Варна след Освобождението. Едно закъсняло възраждане на българщината, стр. 54-56.

[2] Изложения-отчети на окръжен управител, Държавен архив - Варна, фонд 78 К, опис 3.

[3] Иширков, А., Варна. Културно-географски бележки, периодично списание на Българското книжовно

дружество в София, годишнина XVI, кн. 1-2, 1904 г.

[4] Мичев, И., Кореняшка Варна, 2009 г., стр. 80.

[5] Ников, П., Българското възраждане във Варна и Варненско, 1934 г., стр. 61-71.

[6] Сарафов, М., Населението в гр. Русе, Варна и Шумен, периодично списание на Българското книжовно дружество в Средец, кн. 1, 1882 г.

[7] Стоянов, П., Стара Варна. В първите години след Освобождението, 1878-1890 г., стр. 77-84

[8] Тонев, В., Българското черноморие през Възраждането, 1995 г., стр. 145-148.

[9] Церов, Ив., Спомени и бележки, 1935 г., стр. 43-67.

Масис Бердж Хаджолян, доктор по право,
доцент на Варненски свободен университет
e-mail: masisbg@yahoo.com

ПРИНОСЪТ НА ПРОФ. ЦАНИ КАЛЯНДЖИЕВ ЗА ВАРНА

Рафаел Рафаелян

Резюме: *Личността на проф. Каляндживев /1866-1944/ е емблемантична за Варна предвид нвговата разнообразна, неуморна и плодовита дейност. Той е химик учител,чиновник, директор и ректор. На 4октомври се открива Висшето търговско училище, по – късно през 1952 г. ВИНС /Академията/.*

Цани Каляндживев е роден в село Лясковец, Търновско, потомък на Вачо Каляндживи, капитан на гръцки бойни кораби-Каляни. Настанен при чичо си във Варна, той постъпва във Варненската мъжка гимназия, която завършва през 1885 г.

Цани постъпва да учи химия, като стипендиант в техническо училище в Русия, но поради напредичавите си идеи, изразени в сказки и реферати, е трябвало да напусне след четвъртата си година и да се завърне у нас. Той постъпва, като учител по химия, физика, история, земеделие, гимнастика в бургаско училище. След 2 години заминава за Цюрих да продължи образованието си, което завършва през 1892 г. Там се венчава с Мария Осипова и двамата заминават за Париж, но след кратко се връща у нас, като създава първата химична лаборатория у нас /1896 г./ в Свищов. През 1900 г. посещава фабрики в Цюрих, Париж, Берлин. Работи като химик при Дирекция на народното здраве. По негови изследвания на румънския петрол в народното събрание се приема закон за контрола на внасяния петрол. По негов доклад са каптирани водите във Варна. Възниква средното търговско училище, на което става директор. На 4 октомври 1921 г. се освещава Висшето търговско училище Варна и той бива избран за редовен професор по стокознание. Като професор и ректор работи 12 години. След това е командирован за три месеца в Германия и Англия, където посещава редица научно химични музеи, пристанища, борси, училища и др. След завръщането си работи в училището, още до 1935 г. и е награден от царя с командирски орден за граждански заслуги. До края на живота си живее във Варна.

Цани Каляндживев е инициатор за организирането и осъществяването на мащабна мострена изложба на 24 юли 1932 г. Заедно с агрономи и лекари развива идеята за изграждане на модерен център, съчетаващ морелечение с гроздолечение, което се осъществява в 1933 г. Проф. Цани Каляндживев прекрасно изпълни своя дълг към Родина и държава и остави достоен пример за подражание.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Сп. „Химия и индустрия”, София, май 1942 г.

2. Одесос, стара и нова Варна – исторически очерк от Петър Стоянов

Автор: инж Р. Рафаелян;
тел.: 052/711 151

ЛЕТОПИСНАТА КНИГА НА С. СУВОРОВО ОТ СВЕЩ. САВОВ – ЕДИН МАЛКО ИЗВЕСТЕН ИЗТОЧНИК НА ИНФОРМАЦИЯ

Марияна Николова

Резюме: *Летописната книга на Суворово е подарена през 1976 г. на Музея на Възраждането от нейния автор, свещ. Христо Савов. Представлява около 450 страници, писани в по-голямата си част на ръка или на машинописна машина. Целта на автора е била да събере и съхрани сведенията, които е издирил за историята на Суворово и негови жители. Книгата съдържа богат снимков материал, информация за отделни фамилии.Именно ръкописът на свещеник Савов е ползван по-късно от В. Тонев и К. Стоянов при подготовката на издадената от тях „История на село Суворово“. И до днес този ръкопис остава известен на ограничен брой изследователи. Настоящото съобщение има за цел да представи и популяризира не само съдържанието на книгата, но и делото на нейния автор.*

Ключови думи: *Суворово, свещеник Христо Савов, ръкописи, Музей на Възраждането,*

Сред ръкописите, които се съхраняват в Музея на Възраждането във Варна е книга, писана в средата на XX в. от свещеник Христо Иванов попСавов. Подвързана е в едно книжно тяло с печатно напрестолно Свето Евангелие, издадено през 1943 г. – евангелието е в първата част на книгата, към него са подлепени страници от тетради, които прави свещеникът. Ръкописът съдържа 262 листа, писан в периода 1950 – 1976 г. и предава сведения за различните етапи на развитие на селото, неговата история от древността до съвремието на автора. Състои се от азбучен показалец, албум със снимки и документи и летописна част. Има материали, подлепени върху плат, анкетна карта, османски документ и други, включително различни книжни пари. Освен изписани на ръка, съдържа и печатани на машина страници. Не е случаен фактът, че книгата е ползвана като ценен източник на информация за родови изследователи, но въпреки остава малко позната и обградена от някакво мистично съществуване. Именно това митологизиране стои в основата на подтика за настоящето съобщение.

Книгата е със специална подвързия. Както сам авторът посочва в приписка, той използва кориците на старо евангелие, които допълнително укрепва. Посребрява обкова, а на мястото на липсващите икони поставя нови. Украсата на обкова се състои от геометрични и растителни мотиви. Богатата орнаментика и детайлните изображения насочват към връзки и символи – препратки към Стария и Новия завет. В централната част на левия (преден) капак са разположени фигурите на два ангела, поддържащи елипсовидна основа с корона отгоре, в центъра на която е образът на Исус Христос. В четирите ъгъла са поставени иконите на Св. Иван Рилски, Исус Христос, долу Исус Христос и Свети Никола.

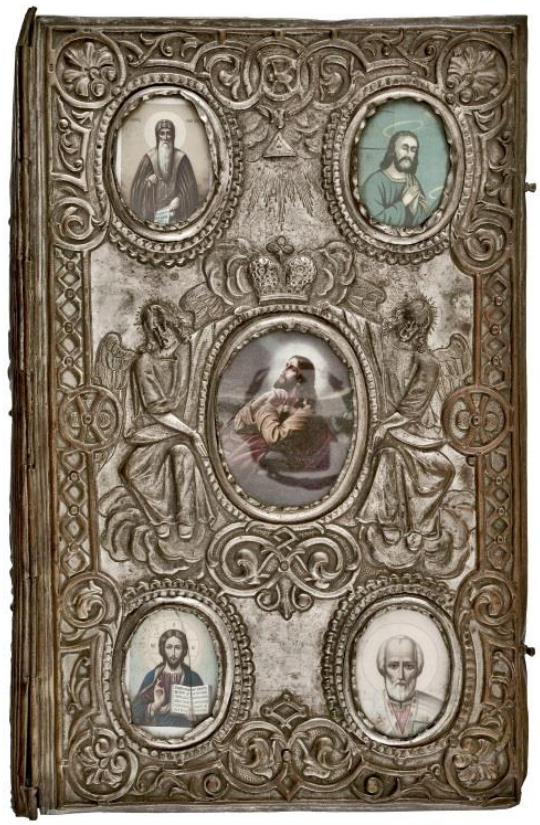

Фиг. 1. Преден капак (лява корица) на летописната книга

Богатата орнаментика не е пренебрегната и на десния, заден капак. В централната част отново е фигурата на Христос в цял ръст, пресъздаваща вероятно сцената Възкресение Господне; над него са разположени два медальона с вписани инициали *IX XC*. За удобство и за да не бъде наранен обковът, са поставени четири крачета.

Още в началото свещ. Савов обяснява мотивите за своя ръкопис: „През 1945 год. намерих това горнище (подварзия) от Евангелие – само корите – състоящи от две твърди дървени дъски облечени в металическите красиви орнаменти. В горната корица нямаше иконки – там зееха дупки. Вътре нямаше листи, обаче беше ясно, че е било богослуж. Евангелие. На дъските от вътре имаше остатъци от залепени тънки сиви листи, на които личаха някакви дръскулки с молив и мастило, а на долни край ясно се четеше: „Святое евангел поп Сава“. Дадох подвързията във Варна да я посребрят, защото беше пожълтяла и черна. (После се оказа, че посребряването бе лошокачествено). В дупките поставих сегашните иконки, защото с такива разполагах. Дадох да се подварже в него богослужбно Евангелие на български, като празнината се допълни с бели листове, които използувам за исторически бележки, засягащи с. Новградец от минали времена. с. Суворово, 1950 год. /подпис/“ [1].

Книгата е заведена с библиотечен номер, комбинация от арабски и римски цифри: БN 35 – IX”, вероятно като част от библиотека, съхранявана и поддържана от самия Христо Иванов.

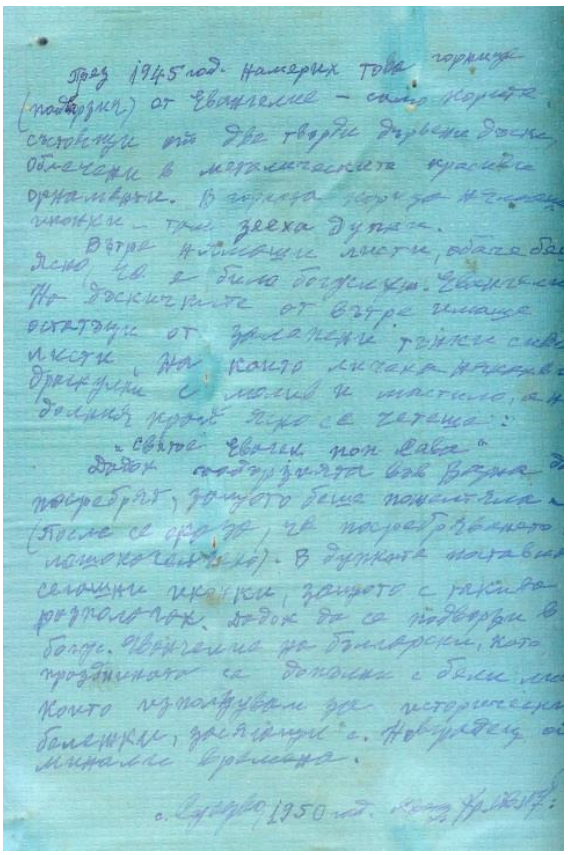

Фиг. 2. Приписка на свещ. Савов – вътрешна страна на предна/дясна корица

Не е случаен фактът, че още на първия лист свещеникът избира да постави своя дарителски надпис. Всъщност книгата попада в Музея на Възраждането благодарение на тогавашния пръв уредник и създател на музея проф. В. Тонев. По време на своя проучвателна дейност за историята на Суворово, Тонев се запознава със свещеник Савов и използва информация от неговия труд. В предговора на книгата, която е в съавторство с Костадин Стоянов, е отбелязана неоценимата помощ, която им оказва свещеника. Именно благодарение на тяхната съвместна работа, през 1973 г. излиза от печат История-та на с. Суворово [2]. В резултат на това ползотворно сътрудничество, Христо Савов отчита факта, че неговият ръкопис ще бъде по-полезен, ако остане съхранен и достъпен за по-широк кръг хора и през 1976 г. го предава на Тонев като дар за музея.

Ръкописът започва от стр. 179 с изготвен от автора забучен показалец (пагинацията е направена по време на инвентирането на книгата във фонда на музея). Савов отбелязва, че изготвянето на този показалец се налага от обстоятелството, че събрания в летописната книга материал не е систематизиран (класифициран), а е представен според реда на постъпване и научаване на съответната информация. Отново уточнява в предговора на стр. 248, че събитията се записват не по хронологичен ред, теми или материали, а така, както са научени и разказвани от стари хора, или открити в някои документи и други такива и хронологията е невъзможна, „защото стари събития се откриват по-късно от вече представени по-нови. Изложение (подреждане) по предмети също не е възможно, защото почти във всеки разказ са засегнати едновременно и са преплетени много предмети: църква, училище, лица, занятия,бит, и т.н.“ [3].

Самата книга е с изключително богато съдържание. Източниците също са разнообразни – освен сведения от местни жители, запазени предания и легенди, Савов е ползвал материали от Държавен архив – Варна, НБ „Св.св. Кирил и Методий“, което говори за желание за пълнота и търсене на достоверност на открития материал. Интересни сведения са открити в използваните Анкетни карти с въпроси, попълвани от учители според проучване, проведено през м.май 1969 г.

Самият автор е свидетел на изготвянето на тези анкетни карти и оползотворява събраната в тях информация, като я включва в ръкописа си. Анкетните карти са изискани от Окръжен Народен Съвет, отд.“Нар. Просвета“ Варна и съдържат въпроси от миналото на селищата, основно за движението на българското население и преселническите вълни – напр. имало ли е изселване на българи по време на кърджалийското движение /1780-1806 г./ или по време на някоя от руско-турските войни, имало ли е настанени татари по спогодбата от 1859 г. и др. подобни.

Проучването на Савов е много задълбочено и от друга гледна точка – той се интересува от излезли до момента материали на учени, свързани с исторически личности и истории от неговото село, като самите статии той цитира напълно професионално с години на издаване, том и страница на статията. Интересно сведение ползва например от труда на Захари Стоянов „Четите в България“, където свърза името на един от Хаджи-димитровите четници с младеж от Суворово (тогавашното Козлуджа). И тук личи професионалния изследователския подход на автора. Много от преданията, които издирва и записва, са подлагани от самия него на проверка. Така например се отнася критично към бележка, дадена му от негов съселянин за това, че в Козлуджа често идва Христо Ботев. Сравнявайки биографиите на различни революционери от периода на Възраждането, Савов стига до извода, че сведението по-вероятно се отнася до Стефан Караджа, за кого съществуват и други данни, че е идвал в този край, отколкото за Хр. Ботев, за когото подобна информация липсва.

Сред източниците, които съставителят на летописа ползва, ми се иска да отбележа още един – „Записките на Дядо Стоян Попов от гр. Русе“, който пристига в Козлуджа през 1876 г. В тях той е съхранил много и разнообразна информация за селото – за сградите (чаршията, джамията), за хората, за събитията, последвали през 1877 – 78г. Самият свещеник Савов пише накрая, че буквално е „извлекъл-преписал от оригинала“. Отново верен на своя критичен изследователски подход, Савов поставя под съмнение някои личности, които се споменават в ръкописа на дядо Стоян, и за които липсва сведение в самото село.

Въпреки хаотичното изложение на материалите, свещеникът не се ограничава само със събирането им и трябва отново да се подчертае неговата старателност. Например сред записките му за намерените от негов съселянин праисторически каменни сечива, той първо прави профил и описва размери, материал, от който са направени откритите находки, посочва кой е откривателят, къде и кога е намерен предметът и къде се съхранява по време на писането на ръкописа.

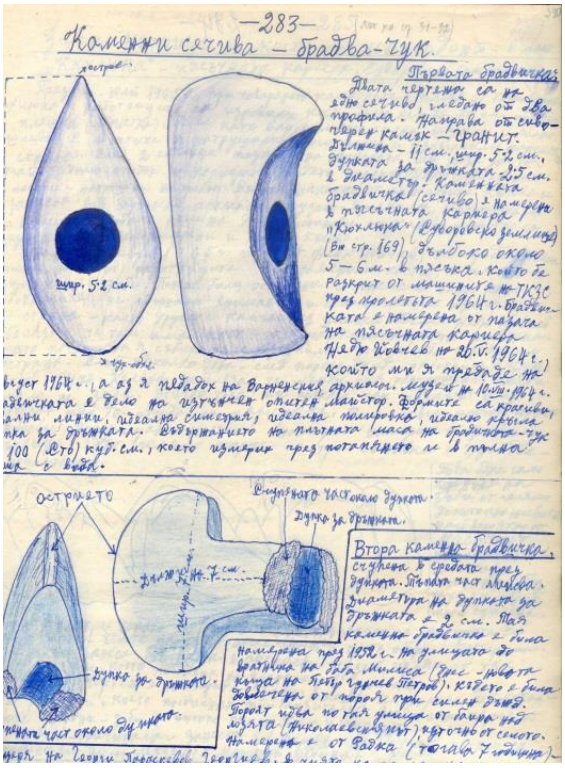

Фиг. 3 Рисунки и описание на археологически и праисторически находки

По подобен начин подхожда и за открити в района на Суворово кости от праисторически животни. Само изключителната упоритост на Савов спасява тази находка от унищожаване – благодарение на неговата последователност и многократния му интерес, работниците, открили първите кости, му съобщават за намерени подобни няколко дни по-късно. Самият свещеник се наема да събере, опише и отнесе във Варненския археологически музей откритите, откъдето по негови думи те са препратени към природонаучния музей в града.

Информацията, която отец Христо събира, има за цел да представи цялостната история на Суворово. Савов записва всичко, което касае селото – различни събития, известни исторически факти (напр. битката от 21 юни 1774 г.), строежа на първото българско училище в селото, историята на местната църква и кратка история на свещениците, обслужвали миряните. Сред тях е и неговото име, но в същия лаконичен стил, с който е представил предшествениците си, спазвайки хронологията и основните факти, засягащи само тяхната обвързаност с историята на селото; ролята на Козлуджа в събитията (напр. руско-турските войни). Всъщност историята на селото е проследена от древността до съвремието на автора или както той ги нарича на едно място „бележки по старото минало на Суворово, използвайки статия на Александър Кузев от 1965 г. Той не забравя да отбележи паметта на загиналите войници, които селото изпраща във войните за национално обединение след Освобождението, като издирва техни снимки и събира сведения, за да запише кратка автобиография за всеки, отдавайки заслуженото място в ръкописа си. Записва информация за т.нар. „инородци“ , малцинства, които живеят в селото: арменци, гагаузи, бандърмарии (пришълци от Мала Азия).

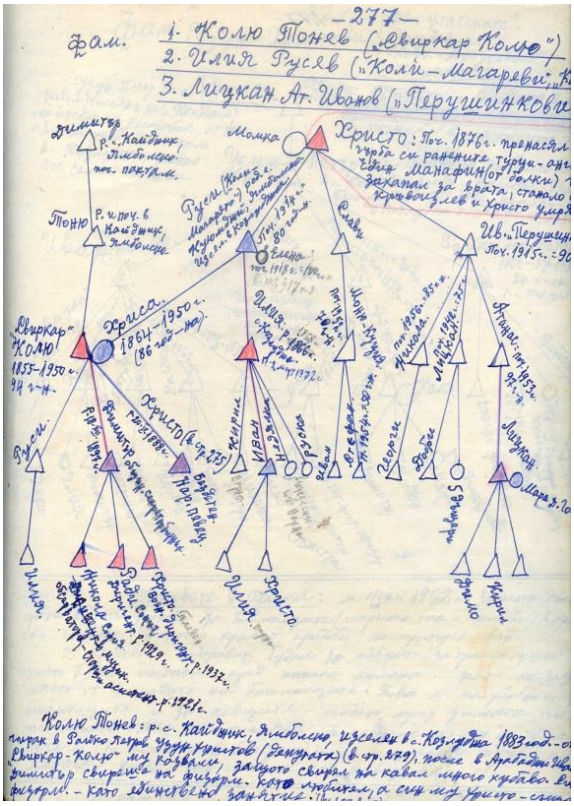

Фиг. 4. Едно от родословните дървета, които се намират по страниците на Летопис-а

Едновременно с това издирва сведения за различни родове в Суворово и прави опити да изготви за повечето от тях родословно дърво, съчетавайки по този начин подробната информация, която подрежда отделно и прави диаграма на откритите от него предци и наследници. Именно тези данни днес се оказва една от най-ценните и търсени от хората, които идват в музея, за да намерят сведения за своя род.

Не се пренебрегва и съвремието на автора – той отбелязва създаването различни видове партии, създаването на кооперации (напр. кредитната кооперация „Задруга“), създаването на АПК. Разнообразието от тематики – от чисто исторически факти, през археологически находки до етнографски материали са част от съдържанието на ръкописа.

Отбелязвайки значението на фолклора и обичаите за същността на българина, Савов записва различни народни песни от своя край, информация за народни певци, обичаи и ритуални практики. Интересно е подробното описание на различни тъкани, които приготвят жените в Суворово – освен наименованията им, Савов отбелязва и начините, по които те се изработват - напр. плат „котешки стъпки“ или шефато-диметна, който се тъче с 4 нищелки и 4 крака и се използва само за рокли. Записал е над 20 вида престилки – масурчена, раците, пауните, лозите, сърните… Това разнообразие според автора се дължи на обстоятелството, че населението в Козлуджа е придошло от много места и всеки е дошъл със своето изкуство, което взаимно си предават.

Фиг. 5. Снимки на народни певци и певици с носии от Суворово

Ръкописът е изключително богат откъм съдържание, пълен с подробни сведения, събрани с прецизност и явното съзнание, че могат да бъдат ценен източник на информация. Доказателство за това е и изработването на топографска карта с отбелязани топоними и обозначени характерни особености на района на Суворово – освен основни пътни артерии, вкл. ЖП линия, са нанесени различните наименования на землища, чешми и др. подобни; карта на Козлуджа с разделението по махали през периода 1876 -1878 г., карта на Североизточна България. Изработва своебразна таблица, в която нанася данни за столетници, за починали, за многодетни майки.

Верен на издирвателната си дейност и на желанието си да съхрани възможно най-много сведения за историята на Суворово, свещеникът е инициатор на множество начинания, сред които провеждането на разкопки и събирането материали – напр. инициативата му за случайно открити при изкопни работи гробове с намерени в тях християнски надгръдни медальони и кръстчета от войната 1774 г. Той е критичен и към издадения труд на В. Тонев и К. Стоянов, като им изпраща подробни бележки в сгрешените от тях факти.

Много може да се говори за труда на свещеник Савов. Всъщност това изследване не е първото, което прави – подобно има и за село Изгрев, където за кратко е свещенослужител. Но е важно да се подчертае изключителната педантичност и последователност на автора в издирвателната му дейност. Неговият труд е ценен източник на информация за извори, които днес са забравени. Етнографските материали предлагат огромно разнообразие за всеки изследовател. Не без значение е фактът, че старите уредници на Варненския музей са се старали да записват стриктно всяка една находка и всяко едно постъпление, но нелеката съдба по преместване на фондове на различните отдели е решила информацията за някои находки да се загуби. Трудът на свещеник Савов се оказва полезен в попълването на тези липсващи сведения. Напр. в Музея на Възраждането се съхраняват малки християнски надгръдни иконки и кръстове, носени от руските войници по време на войните от кр. XVIII – XIX в. За някои от тях се знае, че са част от гробни находки, открити в гр. Варна. Но

за другите - няма информация. В записките на Савов се споменават подобни нагръдни иконки, за които той уведомява Велко Тонев и е възможно да са част от находка в с. Суворово. Което още повече подчертава значението на този труд като източник на информация не само за отминали отдавна събития, но и за факти от близкото ни минало.

БЕЛЕЖКИ:

1. Цитирането е с правописа на автора, свещ. Хр. Савов
2. Тонев, В., К. Стоянов. 1973. История на с. Суворово.
3. Стр. 248 от Летопис-а

За контакти:
Марияна Николова
Музей на Възраждането, РИМ Варна
E-mail: muzei.vazrajdane@abv.bg

БИБЛИОТЕКАТА НА НЧ „ПРОСВЕТА 1927” КВ. АСПАРУХОВО ГР. ВАРНА - АКТИВЕН УЧАСТНИК В ОБЩЕСТВЕНИЯ ЖИВОТ НА МЕСТНАТА ОБЩНОСТ. НОВИ ФОРМИ НА ОБСЛУЖВАНЕ НА ПОТРЕБИТЕЛЯ В ЧИТАЛИЩНАТА БИБЛИОТЕКА

Живка Минева

Abstract: *The library is a modern information center with an online catalog and electronic borrowing to books. She works on many projects for children and adults, attracting more visitors and users of the services it offers. New approaches to work make it an attractive cultural center for the local community and visible on the Internet. Acknowledgment for hers activities is the "Library of the Year 2016" award of BBIA.*

Key words: *library, users, new approaches to work, books, services*

Библиотеката при народно читалище „Просвета 1927” Варна съществува от самото основаване на читалището вече 90 години. С всички свои действия и мероприятия се стреми да допринесе за изграждане на положителна визия на библиотеките и по-силното им присъствие в местната общност. За тази цел осъществява различни дейности и си е извоювала достойно име и място в културното пространство на града.

Фиг. 1. Библиотека НЧ „Просвета 1927“

По последни данни район Аспарухово е с население от 27 072 жители, от които 4702 ученици. Читателите до 14 години са 1502. Това означава, че всяко трето дете е наш читател, идвало е в библиотеката и е участвало по един или друг начин в дейността й.

Библиотеката е с фонд 40 486 тома и 2725 читатели от 3 до 83 години.

Заетите библиотечни документи за една година са 55 035, а посещенията в заемна чителня и на организирани мероприятия са 70 129

Комплектуването на фонда е съобразено с профила на библиотеката и набелязания план за работа, насърчаващ четенето и ученето през целия живот. Читателите са от целия град. Някои от тях вече са наши „рекламни лица“ и агитират нови читатели, други са „пациенти“, които след посещение в библиотеката си тръгват с усмивка и духовно удовлетворени, а трети се чувстват у дома си и прекарват по цял ден в четене или игра. В много случаи библиотеката не е онзи тих и вглъбяващ храм, при нас е различно – уютно, шумно, пъстро с деца, младежи и възрастни. Така се превръщаме в културно средище на квартала, място за срещи и информация.

Извършваме традиционните библиотечни услуги от закупуване и обработка на нови книги до изготвяне на медийни сандъчета, реферати и библиографски справки по зададена тема. Когато нямаме ресурс за дадена услуга, насочваме потребителите към други библиотеки с точни указания как да

намерят търсената информация. Имаме много и редовни потребители, които ползват услугите ни като копирен и информационен център, с някои от тях обменяме и електронни книги. Дневно имаме средно над 200 посетители за различни услуги.

В дейността си библиотеката се стреми да следва целите на ООН за устойчиво развитие, да внедрява иновативни услуги за потребителите и да бъде видима в онлайн пространството.

На сайта на читалището http://www.prosveta-varna.eu/ и във фейсбук https://www.facebook.com/libprosveta/ потребителите могат да ползват каталога на библиотеката, да се информират за дейността ѝ или да проверят срока на заетите от тях книги и да направят заявки за нови.

Работата по различни проекти позволява на библиотеката да въвежда нови форми в обслужването: игрови подход при работа с деца, учене през целия живот за възрастни, библиотерапия, организиране на изложби, прожекции на филми, представления и вечери в библиотеката за всички интересуващи се.

Фиг. 2. Вечер в библиотеката.

Част сме от програма „Глоб@лни библиотеки – България" още от етап 2009 с втория по големина пакет. За 2016г работихме по проект „Играй, чети и се учи в библиотеката" в „Библиотеката – активен участник в обществения живот" към фондацията, продължил до края на април 2017 година. Благодарение на него много ромски деца посетиха библиотеката и станаха читатели. Абонамента за сайта „Уча се" и предоставяне на достъп до него за потребителите ни е полезен и достъпен както за деца, така и за възрастни.

Умело вмъкнатия игрови подход чрез драматизиране на приказки, работа с оригами, пъзели и тихи игри привличат децата в свободното им време и без обявени предварително занимания от наша страна.

Безопасното сърфиране в интернет е тема на работа с подрастващите при посещенията им в електронната читалня.

Партньорството с РБ „Пенчо Славейков" в европейската седмица на програмирането, а именно „Да програмираме и играем с робота Финч", превърна роботчето в любимец на децата. Поради големия интерес часовете за работа с Финч, по заявки на учители, бяха периодично с различни групи от училищата. Преминаха около 200 деца от различни класове. Изнесеното обучение се харесва на ученици и преподаватели.

Фиг. 3. Програмиране с роботчето Финч

Библиотеката бе партньор и по проект „Мобилно приложение black sea watch" където чрез мобилно приложение за телефони и таблети учениците имаха възможност да опознаят фауната и помогнат за опазването на родното Черноморие

Рутинни събития при нас са:

- Изработка на грамоти и свидетелства за различни организации, набор на текст, копиране, принтиране, сканиране, изпращане по имейл – всекидневно. Тези услуги са достъпни не само за читателите на билиотеката, но и за всички жители на квартала.
- Предоставяне услуги в областта на е-правителство, е-заетост, е-здраве, е-общество и е-умения
- Поддържане и зареждане на Къщичка за книги в Аспаруховия парк, направена от библиотеката – идеята е повече хора от квартала да могат да обменят книги, било то и не толкова нови – имаме си симпатизанти и поддръжници. Къщичката съществува вече 4 години и е място за срещи в парка.
- Тематични изложби за бележити дати – така можем да представим малко известни или позабравени книги по атрактивен начин и да предизвикаме интерес към тях.
- Публикуване на колажи с новозакупени книги и на всички събития в библиотеката във фейсбук – така намираме повече последователи и в интернет пространството. Предизвикваме нови публики и чатове на различна тематика.

Фиг. 4. Мартенска работилничка

- Мартенска работилничка – традиция в библиотеката деца да изработват мартеници с благотворителна цел. С набавените средства закупуваме нови книжки за детския фонд, подбрани според интересите на самите деца
- Подари си изненада – за дамите, с красиво опаковани книги, за 8ми март, Изборът на четиво става по опаковката, а съдържанието е изненада. Инициативата често предизвиква нови читателски вкусове и търсения
- Редовни опознавателни посещения за детските градини от кваратала – включвайки игрови момент за забавление на децата ги приобщаваме към книгата и библиотеката – ние сме различни - имаме даже домашни любимци – водни костенурки; превърнали се в любимци на децата. Повод за посещение в съботния ден на малките любопитковци е да нахранят костенурките и да си изберат нова книжка за четене.
- Великденска работилничка – запознаване с традициите във великденските празници, боядисване на яйца или изготвяне на украса. Предварително заявените часове за украсяване на яйца често не са достатъчни за всички желаещи.
- Провеждат се лекции на различни актуални теми: за телефонния тероризъм, здравословно хранене или на историческа тематика . публиката е разнородна и активна
- Прожекция на филми, на бележити дати, презентации с опознавателна цел, on-line семинари са част от работата с деца и възрастни.
- Библиотеката е част от

организаторите и логистиката на трите издания на международния фестивал за дигитално изкуство „FUTURO”, организиран от читалището. Форумът предоставя на младите уникална възможност да се запознаят с професионалисти, работещи в артиндустрията, които споделят своите ценни знания, опит и идеи. Картините на творците от фестивала, изложени в библиотеката, привличат тийнейджъриге, фенове на компютърните игри и изкуства. Електроннат читалня често е геймърски клуб за тийнейджърите момчета, които са любители на игрите и фейсбук срещи за момичетата.

- Провеждат се редовно срещи с писатели. Местните творци ги подпомагаме
с предпечатна подготовка при издаването на книги с личното им творчество. Представяне на книгите им по атрактивен начин пред местните публики.

Фиг.5. Среща с писателя Михаил Вешим

- Лято в библиотеката – шумно и пъстро. Предлагаме на децата занимания с различни игри, пъзели, изработка на оригами, филми, презентации, четене по нетрадиционен начин с домашни любимци, драматизцация на приказки или измисляне на такива от самите деца.
- Библиотекар за един ден – желащите помагат в работата на библиотекаря, обслужват читатели, подлепят книги, подреждат ги и се учат да обичат книгата и четенето
- Работа с доброволци от Младежка
доброволческа служба Варна – средношколците са изненадани от богатството на библиотеката като институция и възможностите за работа и учене в нея
- Една от целите на ООН за устойчиво развитие е осигуряване на приобщаващо и равностойно качествено образование и насърчаване на възможностите за учене през целия живот на всички – библиотеката предоставя обществен достъп до информация, приобщаващи пространства, където разходите не са бариера към нови знания и умения. Провеждаме постоянни индивидуални ИКТ консултации за възрастни– уроци за работа с компютри, фотоапарати, смартфони. Работим по различни програми, насърчаващи ученето през целия живот. Веднъж предизвикан интерес у възрастните хора те продължават да търсят нашите услуги под формата на качествени знания.

Фиг. 6.Курс за възрастни

- Друга от целите на ООН за устойчиво развитие е осигуряване на здравословен начин на живот и стимулиране благосъстоянието на всички във всички възрасти. Библиотеката ни осигурява публичен достъп до информация за здраве и здравословен начин на живот в помощ на отделната

личност и семействата. Интернет достъпа за обазователни, социални и научни цели е свободен за всички желаещи.

- Насърчаването на постоянен, приобщаващ и устойчив икономически растеж, пълна и продуктивна заетост и достоен труд за всички подпомагаме като предоставяме достъп до информация и придобиване на умения, необходими на хората до намират работни места, да кандидатстват за работа и да успяват в по-добри професии. Библиотеката е място за консултации и обмяна на опит на различни възрастови групи.
- Превръщането на градовете и населените места в приобщаващи безопасни, стабилни и устойчиви места за живеене, библиотеката подпомага като се е доказала

като институция, специализирана в насърчаване културното приобщаване, разбиране и документиране и съхранение на културното наследство за бъдещите поколения.

Фиг. 8. Библиотеката

Затова партньорите ни търсят сами

за организиране на съвместни мероприятия и винаги откликват на предложенията за съвместна дейност. Много от представителите на местния бизнес ползват услугите и рекламират дейността ни

Фиг. 7. Библиотеката – място за срещи

В момента работим по дигитализацията на архива на читалището, свързано с неговата 90 годишнина. В събирането и дигитализирането на снимките пред нас се разкрива културната история на квартала от 1927г до наши дни.

Библиотеката като институция разполага с устойчива система за споделяне и заемане на материали, предоставя достъп до исторически данни и сведения, които в много случаи са по-подробни и точни от тези в интернет

Всичко това утвърждава библиотеката на НЧ „Просвета 1927” кв. Аспарухово гр. Варна като активен участник в обществения живот на местната общност.

Всичко това ни извоюва наградата „Библиотека на годината 2016“ на Българската библиотечна асоциация“. Това е огромна чест и признание за професионализма, влаган в работата на читалищната библиотека.

Думите на Дона Шийдър – президент на ИФЛА са подходящи за работещите тук: „Живеем в свят на промени...и знаем също така, че най-доброто време да инициираме промяната е преди това да се наложи. Очевидно е, че за да бъдем успешни, ние трябва да разработим и внедрим дневен ред на промените.“

Библиотеката като институция е била и ще бъде един от стълбовете на културното общество, независимо под каква форма ще се съхранява знанието в

нея. Тя е необходима и затова трябва да полагаме повече усилия за атрактивен начин на предлагане на информацията и услугите в нея и утвърждаване мястото ѝ в информационното общество

За контакти:
Живка Минева
НЧ „Просвета 1927“ Варна
E-mail: jimineva@abv.bg

НАДГРОБНИЯТ КАМЪК НА КНЯЗ УРУСОВ

Николай Савов

Това е историята на един надгробен камък, останал след края на една от най-кръвополитните и най-разрушителни за Варна войни - Руско-турската война през 1828–1829 г. Войната е интересна за нас както с факта, че обсадата на града е опустошила Варна почти изцяло, така и с озадачаващата липса на всякаква следа, оставена от тази война в историята и в паметта на варненци. Обсадата срутила почти изцяло крепостта Варна, градът бил превърнат в купчина ненужни съборетини, обитавани от бродещи чумави сенки, забързани роти от руски войници, глутници от кучета и ята от врани, кръжащи над гробищата.

Войната започнала през април 1828 г. по желание на императора на Русия и на султана на Османската империя и се канела да мине по същите пътеки, по които векове наред си минават повечето от руско-турските войни – през Варна, през старите български земи наоколо, по Дунава и по вълните на Черно море.

Фиг. 1. Император Николай I

На 30 март 1828 г. император Николай I подписал дълъг и красив Указ, с който разпоредил вицеадмирал Алексей Грейг, вицеадмирал Фома Фомич Мессер и контраадмирал Салтиков да оглавят черноморския военен флот, да отплават от Севастопол, да пристигнат в Анапа – древна руска крепост, заета от османските войски – да превземат без помайване здраво въоръжената твърдина и оттам да се отправят за Варна. Изпълнението на строгите разпореждания започнало веднага – вицеадмирал Алексей Грейг, когото императорът назначил за командир на флота, вдигнал флаг на един от любимите съдове на Николай I кораба „Париж”, вицеадмирал Мессер вдигнал своя флаг на страховития със своите 110 оръдия „Император Франц”, а контраадмирал Салтиков командвал най-бързоподвижния кораб със 74 оръдия на борда „Норд Адлер”. Оформила се сериозна ескадра, състояща се от седем кораба, четири фрегати, единадесет малки кораба, два бомбарда, един параход и един военен транспортен кораб, ескадра, която на 21 април 1828 г. напуснала Севастопол и поела към Анапа. След усърдна обсада, която траяла месец и завършила на 12 юни 1828 г., крепостта Анапа паднала.

Фиг. 2. Седмица по-късно заради този успех, на кратко, но пищно тържество на борда на кораба „Париж" императорът произвел Алексей Грейг в чин адмирал, княз Меншиков – в чин вицеадмирал, а флигел-адютанта Перовски наградил с орден „Света Ана – първа степен". След което пожелал на всички Бог да ги закриля под стените на Варна.

На 25 юли 1828 г. във варненския залив се подредили 8 линейни кораба, между които величествените "Мария", "Франц Йосиф", "Норд Адлер", "Пармен", "Пантелеймон" и "Скорий". Сред тях, опнали белите си платна се виждали и три фрегати, бригове, бригантини и гребни катери, с една дума, невероятна картина, съставена от почти целия руски черноморски флот, командван от адмирал Алексей Грейг. Обсадата на Варна започнала по море и посуша, тя продължила три месеца и на 29 септември 1828 г. в 2 часа по икиндия руските войски влезли в полуразрушения град, където в плен останали 9 000 души и 191 оръдия.

Руските войски престояли във Варна две години. Нито тогава обаче, нито по-късно, нито българи, нито руснаци изградили паметник или някакъв знак във връзка с отминалата обсада или в памет на шестте хиляди загинали руски офицери и войници от сухопътните войски, 20-те офицери и 238-те матроси от състава на флота, убити и ранени по време на различните битки. Останал единствено надгробният камък на княз Александър Александрович Урусов, купчина гюллета в двора на варненския Военоморски музей и едно руско оръдие, извадено от дъното на морето.

Надгробната плоча на княз Урусов представлява скромна, поизтрита мраморна плоча с надпис: "Здесь погребан Александр Александрович Урусов, Лейб-Гвардейского Измайловского Полка, Прапорщик, октября 1828 г." Този надпис прочел в началото на 1860 г. руският консул във Варна Александър Рачински, когато плочата била вградена между царската врата и престола в митрополитската църква "Свети Атанасий". Александър Рачински твърде се развълнувал, поради връзката, която направил между камъка и московските князе Урусови, които добре познавал. Затова на 29 февруари 1860 г. отправил малко напосоки питане към княз Сергей Николаевич Урусов – помощник-прокурор в императорската канцелария в Москва, комуто написал следното: "Във Варна, в митрополитската църква почиват тленните останки на руски офицер, гробът му е близо до входната врата, край стълбата, водеща в женско отделение. Надгробната плоча е пренесена в олтара и сложена между царската врата с надпис, обърнат на север." Княз Сергей Урусов препратил писмото в Петербург на родния брат на загиналия – генерал-адютант княз Павел Александрович Урусов, който по това живеел на ул. "Николаевская" № 11.

Съвсем очаквано тази кореспонденция събуди силното ми любопитство за това кой е княз Урусов, защо е дошъл във Варна, какво от блясъка на Петербургското висше общество може да се забележи около него и каква част от трясъците на обсадата на Варна може да се чуе. Тази именно кореспонденция като тънък лъч светлина, протегнал се в сумрака на годините, раздвижи сенките на тъмни и могъщи прадеди с имена подобни на далечен тропот на коне из степите на Златната орда.

Фиг. 3. Ногайската орда по времето на Едигей Мангит

Фамилията на Александър Александрович, пък и изобщо на князете Урусови пристига от там, където през XIV век изживял своя динамичен живот основателят на рода Урусови Едигей Мангит. Неговата биография напомня боздуган, хвърлен с рязка и огромна сила, за да издълбае дълбока и грапава следа в историята на света. Роден през 1352 г., твърде младият Едигей Мангит станал емир на безкрайната Бяла орда, след това хан на Ногайската орда, а през 1394 г. постъпил на служба при Тамерлан. Безразсъдно смел и организиран, той помогнал на Тамерлан да превземе Грузия и Месопотамия, след това се оженил за сестра му и станал главнокомандващ на Тамерлановите войски. През 1399 г. Едигей разбил литовците на брега на река Ворскла и не много след това напуснал Тамерлан. Заминал за Урал, където станал улубей на мангитите, т.е. хан на Бухарското емиратство, управлявано от династията Мангит. От там се сдобил с второто си име. Междувременно безпощадният Тамерлан се изправил срещу Тохтамиш, потомствения владетел на необхватната Златна орда. Едигей му се притекъл на помощ и през 1407 г. убил Тохтамиш, в резултат на което Тамерлан го сподобил с неограничена власт. Още следващата година Едигей Мангит я употребил за нови походи за мощ и слава на татаро-монголската Орда и нахлул с армиите си в Московското велико княжество, опустошил Серпухов, Верея, Клин и Нижний Новгород, поради смутове тръгнал да се връща, пътьом опустошил Рязан и се прибрал в Ордата.

Едигей Мангит загинал през 1440 г. по време на една от междуособните битки в Ордата, оставяйки я простряна от Делхи до Анкара, могъща като никое друго царство по земята. Оставил и многолюдна челяд, от която произлизат интересни клонки като князете Юсупови, Шейдякови и Урусови, последните от които произлизат от третото коляно на Едигей Мангит.

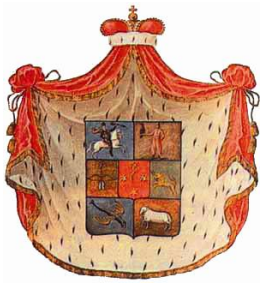

Фиг. 4. В герба на князете Урусови е вписана цялата история на рода. Той представлява щит, разделен на 6 части, в средата на който се намира малък червен щит със златна луна върху него, оградена от четири златни звезди. В първата от шестте части е изобразен ездач на бял кон и стрела в лявата ръка. На втората на сребърен фон е изобразен татарин, държащ в дясната си ръка орел, на третата – лък и летяща стрела, на четвъртата – златен лъв, пронизан в челюстта от две стрели, а върху петата на гълъбов фон е изобразен летящ дракон. Шестата част представя бял агнец на златен фон. Щитът е покрит с мантия и корона, символи на княжеското достойнство.

Княжеското начало на рода поставил Урус-хан или ногайският княз Урус-мурза, който през 1580 г. дал клетва за вярност на цар Иван IV, наречен Грозни, после приел православието, преселил се окончателно в Русия и през 1600 г. получил в дар от цар Борис известен и като Годунов, град Касимов на 156 км от гр. Рязан. От Урус-мурза, или както е вписан в разрядните книги – Урус Магомет Айдарович (Уруслан) тръгват

ногайските князе Урусови, които в следващия век ще се приобщят към Руския двор и ще станат част от московското дворянство. Един от тях – мурза Касим, ще стане дворянин под името Андрей Сатыевич Урусов, и ще остане единствен продължител на княжеската фамилия в Русия. Когато починал през 1647 г. много от неговите наследници вече заемали висши постове в Московската държава. Понастоящем родови клони на князете Урусови могат да бъдат открити в V и VI част на родословните книги на Московска, Смоленска и Санкт-Петербургска губернии.

На 12 ноември 1767 г. в Москва се родил княз Александър Михайлович Урусов, когото съдбата белязала със знака на щастлив семеен живот и непрекъснат възход в иерархията на държавната власт. Съвсем млад той вече е президент на Московската дворцова палата, а през 1824 г. е оберкамерхер и член на Държавния съвет. Оженил се щастливо за Екатерина Павловна, сестра на големия дипломат Д.П. Татищев, която му родила 8 сина и 4 дъщери и успяла да превърне многолюдния им дом в гостоприемно средище на московския интелектуален елит. Чест гост на семейството бил А.С. Пушкин. По спомени на негови съвременници, през пролетта на 1827 г. той прекарвал почти всяка вечер в дома на князете Урусови и се чувствал "изключително весел, остроумен и словоохотлив, увличайки всички присъстващи със своите преразкази на руски народни приказки", както самият той го описва в своя дневник.

Първи от младите князе Урусови на белия свят на 1 юли 1805 г. се появил Александър. След него, един подир друг, през две-три години се появили братята му Андрей, Григорий, Иван, Михаил, Николай, Петър и Павел. И четирите сестри Александра, Мария, Наталия и София.

Трудна и оскъдна е информацията за живота на първородният син Александър Александрович. Най-вероятно е бил силно надарено дете, щом четем името му в Почетната книга на Руската академия на науките, вписано на 15 май 1825 г., т.е. когато е само на 20 години. В книгата, срещу думата "звание" е записано "доктор на икономическите науки", а срещу "специализация" е вписано "държавен деятел", т.е. такъв, каквито са били повечето от князете Урусови.

Останалите седем братя на княз Урусов също се отдали на военно-политическа кариера и всички до един стигнали до върховете на държавната иерархия.

Обявената през 1827 г. война между Русия и Турция сварила княз Александър Александрович Урусов на 22-годишна възраст и с военен чин прапорщик от Лейб-гвардията на Измайловския полк. Лейб-гвардията това е младежката военна организация, която през 1687 г. Петър I създал специално за членовете на богатото титуловано дворянство. В Лейб-гвардията, но с чинове подпоручици и в състава на Преображенския полк, били включени и братята на княз Ал. Александрович младите князе Петър и Павел. Когато войната започнала, тримата братя били мобилизирани всеки в различен полк и на 28 август 1828 г., придружавайки своя император, стъпили на варненска земя. Обсадата и битката за Варна били жестоки, с променлив и за двете страни успех. В архивите на сапьорния батальон под командването на генерал Шилдер, публикувани в Москва през 1997 г. е описано как през септември 1828 г. лейб-гвардейците на Измайловския полк, заедно с една рота от 13-и Егерски полк били изпращани на най-трудните места, главно за поддържане на прикриващ огън. На 22 септември 1828 г. пионерите от Гвардейския сапьорски полк взривили южния бастион на крепостта, при което всичките негови 600 защитници били убити и цялостната отбранителна линия на крепостта била нарушена. За тази победа император Николай изпратил своя флигел-адютант княз Суворов да връчи на генерал Шилдер орден "Свети Георги" IV степен, но веднага щом тържествените барабани на

церемонията заглъхнали, турците засилили своя отбранителен огън. Това принудило командването да организира щурмови отряд от 110 войника от 13-и и 14-и Егерски полкове, подсилени от 150 гвардейски сапьора и матроси под командването на подполковник Бурмистер и с тях да проникне в крепостта. За прикриване на щурмовия отряд командването изпратило 2-а Гренадирска рота от Лейб-гвардията на Измайловския полк.

Фиг. 5. Щурмът започнал на разсъмване на 25 септември 1828 г. през отвора в крепостта, направен от сапьорите по-предния ден.

Отрядът превзел южния бастион на крепостта и се барикадирал в него. Атаката на османците обаче била толкова яростна, че командването изпратило в подкрепа на своите още една рота от 13-и Егерски полк и три пехотни роти от Измайловския полк. Давайки си сметка, че тази именно схватка ще реши съдбата на крепостта, турското командване съсредоточило около бастиона най-многолюдните си части и след два часа руските войници били принудени да го напуснат. Стрелбата, ръкопашните схватки и битките продължили по кривите улици на турската махала в града, докато оцелелите руски части се измъкнали от крепостта. Няма точна информация за броя на убитите и ранените офицери и войници по време атаката, но някои източници споменават 400 души. Най-вероятно в тъмнотата на тази фатална нощ прапорщикът от Лейб-гвадрдията княз Урусов също бил ранен неспасяемо и отнесен от другарите си обратно в частта. Вероятността раняването да е станало именно през тази нощ се увеличава от факта, че през следващите два дни не е имало никакви сражения, само гвардейските сапьори подготвяли за взривяване североизточната стена, след това градът бил подложен на ракетен обстрел.

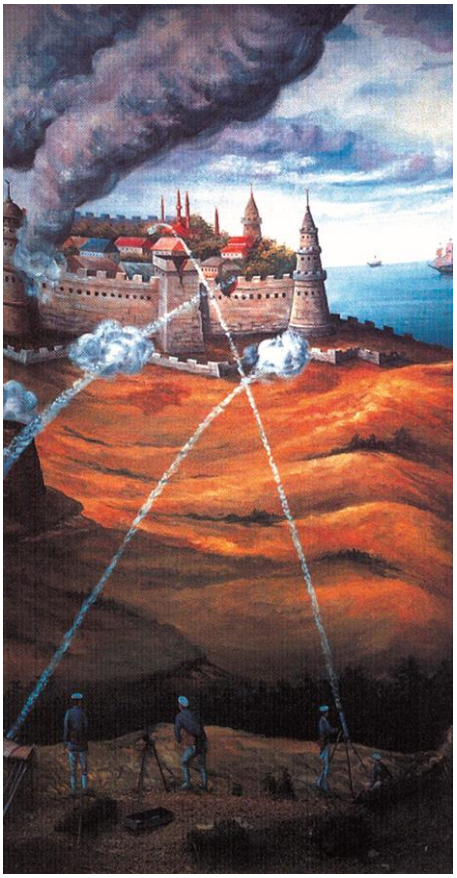

Фиг. 6. Ракетният обстрел на гр. Варна на 28 септември 1828 г.

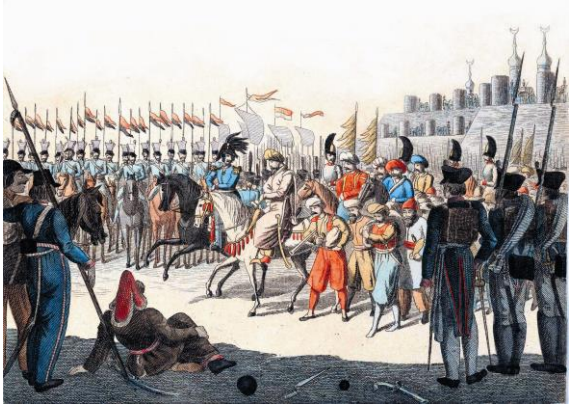

Фиг. 7. В 9 ч. сутринта на 29 септември 1828 г. Юсуф паша предал Варна на Николай I.

В 15 ч. на 29 септември 1828 г. Лейб-гвардията на Сапьорния батальон влязла с развети знамена през Западната порта на крепостта. Втори влязъл Измайловският полк.

Княз Александър Александрович Урусов починал през октомври 1828 г., т.е. броени дни след превземането на града. И най-вероятно на 2 октомври, ден преди да отпътуват от Варна с "Императрица Мария", императорът и неговата свита са посетили лазарета, за да пожелаят скорошно оздравяване на смъртно ранения княз. Още същия месец, както отбелязали по-късно каменоделците върху камъка, княз Урусов починал. Десетина години по-късно, неизвестна ръка добавила в Почетната книга на Петербургската академия на науките към графата "Урусов Александр Александрович, князь": "Умер не позднее 30 октября 1828 г."

Погребали го в притвора на черквата "Свети Атанасий" във Варна. Отгоре, наравно с останалата настилка, поставили мраморна плоча, гравирана с текста, който споменахме в началото. Плочата престояла там до 1838 г., когато храмът бил ремонтиран и разширен, а всички плочи от гробниците употребени

Фиг. 8. Храм „Свети Атанасий"

за подовата настилка в олтара. Самият гроб останал някъде към средата на храма, а плочата от гроба на, общо взето, неизвестния руснак, била положена на най-святото място – между царската врата и престола, със съображения, издаващи силно уважение към неговата памет. Както споменахме, през февруари 1860 г., впечатлен от мислите, които му навяло надгробието на княз Урусов, Александър Рачински повел кореспонденция с брата на княз Урусов княз Павел Александрович Урусов, който по това време живеел в Петербург. През 1833 г. той бил произведен в чин щабс-капитан в Лейб-гвардията на Измайлския полк, бил женен щастливо със шест дъщери и в момента, в който получил писмото от консула Рачински, тъкмо бил произведен в чин генерал от пехотата. За съжаление, кореспонденцията им скоро прекъснала, тъй като през 1862 г. консулът Рачински напуснал Варна и князът не могъл да отговори на последните му писма.

Консулското място във Варна заел Александър Александрович Олхин, току-що завършил право в Александровския лицей и темпераментен поет, на когото петербургското общество предричало блестяща дипломатическа кариера.

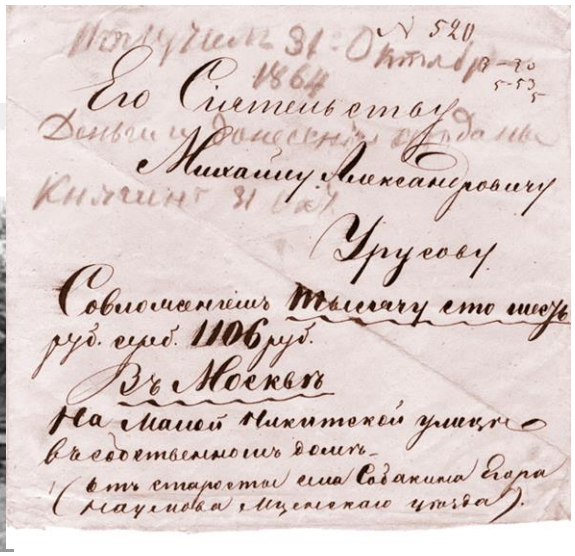

Фиг. 9. Писмото на вицеконсула Олхин до княз Михаил Александрович Урусов

Още с пристигането си през 1862 г. във Варна вицеконсулът получил писмо от княз

Павел Александрович Урусов, който прилагал и 200 рубли с молба да бъдат употребени за поправка на камъка и за вечно поменаване душата на покойния в храма. С писмо, изпратено на 21 септември 1863 г. Олхин успокоил княз Павел Александрович, че парите му са получени и предложил няколко неща за увековечаване на паметта на неговия брат. В края на писмото си, Олхин съобщава, че през декември 1863 г. ще бъде в Петербург и предлага на княз Павел Урусов да се видят там и да обсъдят на спокойствие въпроса с камъка и паметта на покойния княз. Няма информация дали срещата се е състояла.

Надгробната плоча престояла между престола и царската врата до 1956 г., когато във връзка с решение на Министерството на културата за превръщането на черквата "Свети Атанасий" в Музей на българската иконопис, започнал основен ремонт на сградата. В края на 1959 г., на 28 декември, от подовата част на олтара били извадени 10 мраморни надгробни плочи. Девет от тях с гръцки надписи, на които варненските археолози погледнали като на музейни експонати, заслужаващи съответното музейно отношение и ги прибрали в Археологическия музей, когато музеят се намираше на ул. „Шейново" № 5. След преместването на музея в сградата на бившата Девическа гимназия, плочата беше преместена в северната част на двора на музея, където, без да бъде забелязвана, престоя до началото на 2005г. Нейното почти невидимо присъствие, както и нейната неясна история, ме накараха да потърся някаква част от живота на неизвестния княз. Каквото открих, го публикувах още същата година и за щастие историята на княз Урусов се оказа интригуваща за много хора. Включително и за тогавашния генерален консул на Руската федерация във Варна г-н Щелкунов. По негова инициатива надгробната плоча беше почистена, импрегнирана и върната на мястото, на което си е била в началото – в храма „Свети Атанасий". Там я поставиха и осветиха по съответния ред в нартиката към женското отделение на храма, върху солидна поставка и добре видима от всякъде.

Фиг. 10. Плочата на княз Урусов в храма „Свети Атанасий

Ф

иг. 11. Нгадгробната плоча на княз Александър Александрович Урусов

Самата плоча е изработена върху плътен дребнозърнест сиво-бял мрамор с

размери 0,93м/0,55м. Внимание будят буквите на надписа – очарователен, изящен ръкописен шрифт, който поставя много въпроси във връзка с калиграфа, с неговото умение на краснописец, с неговите изисквания към композицията и изобщо с естетската история на надписа. От обработената и изчистена стара азбука, която била използвана в Русия до средата на 20-и век, можем да разберем или по-скоро вътрешно да усетим как поради твърдостта на материала, върху който ще бъдат гравирани буквите, краснописецът е търсил яснота и чистота на конструкцията на буквата, без да бяга от нейните украшения. За съжаление, в централната си част текстът е нечетлив и това намалява удоволствието от красотата на оцелелите букви.

Но дори с всичките си несъвършенства или точно поради тях, надгробието на княз Урусов си остава не само красив знак, израсъл в края на един млад живот, но и ясен упрек заради забравата, погълнала една рушителна война и една още по-разрушителна обсада, след която град Варна вече не е бил същият.

За контакти:
Николай Савов
Община Варна,
главен експерт „Естетизация
на градската среда”
тел. 0887 690 954, savovnik@gmail.com

ЗА СТАРИТЕ ИМЕНА НА НЯКОИ КВАРТАЛИ И КУРОРТНИ КОМПЛЕКСИ В ОБЩИНА ВАРНА

Светослав Аджемлерски

Повечето селищни названия притежават дълга народностна и езикова история и имат голямо значение. Някои от тях съдържат част от миналото на селището. Настоящият доклад разглежда хронологически старите имена на три села, присъединени към Варна, квартал създаден в началото на XX век, названията на две тракийски селища и две крепости в землищата им, както и имената на два национални курорта, разположени северно от големият град.

Квартал „АСПАРУХОВО“

Създаден е в началните години на XX век. Наричат го *Местност Сес-Севмез* (изписва се и *Сес-севмес*; в превод от турски език – ’селище, което не търпи шума, тихо място’)[1]. Със ЗМВРНЗ № 2820, обн. на 14 август 1934 г., местността е наречена *Тихина*[2]. Това име е свободен превод на турското наименование[3]. То не се харесва от населението[4]. Хората го определят като неясно и неподходящо[5].

На заседание на Управителния съвет на местното читалище „Просвета”, проведено на 17 декември 1934 г., са направени две предложения за ново име. Първото е *Аспарухово*. Мотивите са, че според хрониките на Теофан Изповедник и Патриарх Никифор, при създаването на българската държава войските на хан Аспарух стигат до Варна. По-късно между Варненското езеро и морето е изграден вал, който се нарича *Аспарухов*. Второто предложение е *Асеново*, по името на *Асен* Николов, фабрикант и благодетел на кв. „Тихина“, който живее в него[6]. Веселин Иванов отбелязва, че Асен Николов не е съгласен кварталът да носи неговото име. Решено е да се възприеме първото название[7]. Обществеици изпращат необходимите писма и документи до кмета, полицейския комендант на гр. Варна и МВРНЗ. В следващите месеци във варненската преса името на квартала вече се изписва *Аспарухово*. През 1936 г. кварталът официално получава това име[8]. Наречен е на българския хан Аспарух (680–ок. 701)[9]. *Аспарух* е мъжко име от ирански произход, от *Asparuk* – ’който има светли коне’[10].

В България четири села се казват Аспарухово. Те се намират в общ. Медковец, Монтанска обл., в общ. Левски, Плевенска обл., в общ. Дългопол, Варненска обл. и в общ. Карнобат, Бургаска обл.[11]

Бел.: [1] **Гочев**, **Ярослав**. Миналото на квартал Аспарухово. – *Н. д.*, 16 август 1987; [2] *ДВ*, 14 август 1934; [3, 4] **Гочев**, **Ярослав**. Цит. съч.; [5] **Дряновски**, **Борислав**. Квартал Аспарухово I (1893–1944). В., 2008, документи № № 147, 148, с. 139–140; [6, 7] **Пак там**. Документ № 148, с. 140; [8] **Гочев**, **Ярослав**. Цит. съч.; [9] **КБЕ 1**, с. 135; [10] **Речник 1987**, с. 48; [11] **Речник 1989**, с. 27. **Виж и**: **Иречек**, **Константин**. Пътувания по България. С., 1974, с. 879; **Рашев**, **Рашо**. Аспаруховият вал при Варна. – ИНМВ, XV (XXX), 1979, с. 116–125; **Трифонов 2003**, с. 11; **Шкорпил**, **Х. и К**. Одесус и Варна. ИВАД III, с. 9.

Квартал „ВЙНИЦА“

Източно от кв. „Виница“ на гр. Варна, край морето, е имало крепост. Названието ѝ през късната античност не е известно. През Средновековието името на крепостта и селището до нея се изписват като *Кастрици, Кастрица, Кастричи, Катричи, Кетрици, Кастризи, Кастро, Кастри, Кастра, Катриа*. Названието произлиза от гръцкото съществително *кастрион, кастро* – ’крепост’[1]. Проф. Александър Кузев допуска, че старобългарското име на селището е *Кастрич* или *Кастрица*[2].

В Хрониката на Калимах, разказваща за похода на армията на крал Владислав III Ягело през 1444 г., е записано: „Варна … Градът се простира между два скални хълма: на един от тях лежи Галата, на другия – Макрополис.“[3] Проф. Кузев допуска: „Не е изключено споменатият от хрониста Калимах (XV век) Макрополис на север от Варна да е изопачено име на Кастрици.“[4] Проф. Валентин Плетньов допълва: „Друга крепост на север от града (Варна) не е известна, а нос Св. Яни, на който е разположена Кастрици, затваря залива от север.“[5]

През османската епоха името се видоизменя според турския изговор[6] и селото се нарича *Кесрич* (1573[7], 1635[8]), *Кесридж* (1676)[9], *Кесриче* (1685)[10], *Кестрич* (1877)[11]. След Освобождението названието се изписва *Кестерич* (1880, 1887)[12], *Кестирич* (1894[13]), *Кестрич* (1892, 1900, 1905, 1910[14], 1930[15]).

Краеведът Купен Палов пише: “... от изопачената дума *кастра* (стан, лагер) е произлязло най-старото име на селото Кестрич. А от *кесар* (цар), по нечие тълкуване, за непродължително време го казвахме Царево.”[16]

През 1910 г. Комисия Ралчов не предлага за Кестрич ново име с пояснение: „Остава като историческо място за което се говори в средните векове под название Кастрици.“[17] През 1932 г. БНМС предлага с. Кестрич да се нарича *Каменево*, с уточнение „Поради многото камъни в околността.“[18]

Със ЗМВРНЗ № 3775, обн. на 7 декември 1934 г., с. Кестрич е преименувано на *Царево*[19]. Произлиза от *цар* (лат.) – ’държавен глава, монарх’[20]. Веселин Иванов отбелязва, че не е изключено промонархически настроени местни хора да са поискали това име, защото е чувал мълва в този смисъл. Известно е, че и днес жителите на кв. „Виница“ считат, че дворецът Евксиноград е в тяхното землище.

Преди години (1934–1987) Царево се нарича жп спирката на с. Царевци, общ. Аврен, Варненска обл.[21] В миналото (1934–1950) и днес гр. Царево има в Бургаска обл.[22]

Със ЗМВРНЗ № 1190, обн. на 25 март 1947 г., с. Царево е преименувано на *Виница*[23]. Названието е старобългарско[24]. В района има много лозови насаждения и се произвежда хубаво вино. С Указ № 689, обн. на 22 април 1975 г., селото е слято с Варна и става квартал на големия град[25]. В миналото с. Виница е имало в общ. Върбица, Шуменска обл. Днес с. Виница има в общ. Първомай, Пловдивска обл.[26]

Бел.: [1] **Кузев**, **Александър**. Кранеа и Кастрици. – В: Български средновековни градове и крепости I, В., 1981, с. 286–292; **Плетньов**, **Валентин**. Кулата на средновековната крепост Кастрици в Евксиноград. – ИНМВ XLI (LVI). 2007, с. 84; [2] **Кузев**, **Александър**. Цит. съч., с. 292; [3] **Коларов, Христо**. Хрониката на Калимах – важен извор за Варненската битка от 1444 г. – ИНМВ, IX (XXIV), 1973, с. 248; [4] **Кузев**, **Александър**. Цит. съч., с. 292; [5] **Плетньов**,

Квартал „ВЛАДИСЛА́ВОВО“

През османската епоха селото се нарича *Паша* (1573[1], 1676[2]), *Пашаегид* (1877)[3]. След Освобождението името на селото се изписва *Паша-кьой* (1880, 1900, 1905, 1910[4], 1930[5]), *Паша-Кьой* (1887, 1892)[6].

В Анкетна карта, изготвена по нареждане на Министерството на народното просвещение през 1913 г. и съхранявана в Музея за история на Варна XV–XIX век е записано: „Някой си паша го имал като чифлик, а после постепенно се заселило и получило името Паша кьой.”[7]

Според Веселин Иванов легендата, че това село било дадено за чифлик на еничаря, отсякъл и показал на султана главата на крал Владислав III Ягело, най-вероятно е създадена през 20-те години на XX век, след като са публикувани редица сведения за похода през 1444 г.

Името на селото произлиза от *паша* (тур.) – 1. Висш военен началник, генерал; 2. Управител на област[8]. Паша кьой е старо название на гр. Болярово, Ямболска обл. и на селата Войводово, общ. Хасково, Генералово, общ. Свиленград, Хасковска обл., Маленово, общ. Страланджа, Ямболска обл. и Мирово, общ. Стражица, Великотърновска обл.[9]

През 1910 г. Комисия Ралчов предлага за Паша кьой названието *Владислав*, като пояснява: „Приспособено на Владислава Варненчик, полски крал, загинал в сражението през 1444 г. Селото се намира на самото място на битката.”[10] Комисия 1931 получава предложение с. Паша-кьой да се нарича *Владиславово*[11] и го утвърждава[12]. През 1932 г. БНМС предлага с. Паша-кьой да се нарича *Владислав*, с уточнение „Историческо.”[13]

Със ЗМВРНЗ № 2820, обн. на 14 август 1934 г. с. Паша-кьой е преименувано на *Владиславово*[14]. Названието е свързано с краля на Полша и Унгария Владислав III Ягело (1425–1444)[15].

Владислав е мъжко славянско име, пожелателно – ’да владее със слава’[16].

С Указ № 689, обн. на 22 април 1975 г., с. Владиславово е слято с гр. Варна[17].

Валентин. Цит. съч., с. 81; [6] **Миков 1943**, с. 95, 152; [7] **Стойков 1964**, с. 112; **Цветкова**, **Бистра**. Проучвания на градското стопанство през XV–XVI век. С., 1972, с. 197; [8] **ТИБИ VII/XXVI**, с. 379; [9] **Стойков 1971**, с. 167; [10] **Гроздановa, Андреев 1974**, с. 225; [11] **Карта 1877**; [12] **Списък 1921**, с. 249; [13] **Списък 1894**, с. 7; [14] **Списък 1921**, с. 249; [15] **Списък 1930**, с. 11; [16] **Палов**, **Купен**. Виница. – *Н. д*., 26 януари 1971; [17] **Преименование** ..., с. 14; [18] **Славянов 1932**, с. 9; [19] *ДВ*, 7 декември 1934; [20] **БТР А–Я 1973**, с. 1088; [21] **Списък 1939**, с. 67, бел. 6; [22] **Речник 1989**, с. 187, 281; **Мичев**, **Николай**. Речник на имената и статута на населените места в България (1878–2004 г.). С., 2005, с. ?; [23] **Речник 1989**, с. 59; [24] **Миков 1943**, с. 146; [25] **Дряновски**, **Борислав**, **Николай Жеков**. Галата – сборник документи и спомени. С., 2005, с. 177; [26] **Речник 1989**, с. 59. **Виж и**: **Венов**, **Илия**. От Варна до Аладжа манастир. В., 1909.

Бел.: [1] **Стойков 1964**, с. 109; [2] **Стойков 1971**, с. 167; **Андреев**, **Стефан**. Речник на селищните имена в българските земи през XV–XIX век (Главно управление на архивите, Архивни справочници 5), С., 2002, с. 43; [3] **Карта 1877**; [4] **Списък 1921**, с. 375; [5] **Списък 1930**, с. 11; [6] **Списък 1921**, с. 375; [7] **Музей за история на Варна XV–XIX век**, ф. 1, оп. 1, а. е. 2, л. 14; [8] **БТР А–Я 1973**, с. 639; [9] **Речник 1989**, с. 209; [10] **Преименование** ..., с. 12; [11] **Стефан Младенов.** Научен архив на БАН, ф. 154, оп. 1, а. е. 182, л. 13; [12] *Зора*, 16 юли 1932; [13] **Славянов 1932**, с. 9; [14] *ДВ*, 14 август 1934; [15] **КБЕ 1**, с. 523; [16] **Речник 1987**, с. 66; [17] **Дряновски**, **Борислав**, **Николай**

Квартал „ГÁЛАТА“

На 3 км южно от нос Галата, в м. Кайлъка, в периода II век пр. н. е.–VI век от н. е. съществува тракийско селище. Според Василка Герасимова-Томова то се нарича *Карабизия*. Тя твърди, че селището продължава да съществува и през Средновековието. Нарича се *Виза* (1375), *Вица*, *Лавиза*, *Лавица*. Изоставено е през XV век[1].

През Средновековието в землището на Галата има селище с малка крепост, наречени *Галата*. Публикувани са няколко предположения за произхода на това название. Петър Добрев отбелязва, че името *Галата* произлиза от прабългарската дума *галат* – хълм[2]. Трифон Трифонов счита, че названието Галата се появява през X век, когато се построява средновековната Варненска крепост и заливът става стоянка на византийския флот в Черно море. Тогава, по подобие на Константинопол, където северния бряг на Златния рог се нарича Галата, носът, селището и крепостта срещу Варна получават същото наименование[3]. Според Ара Маргос Галата идва от античното *калатос*, което в превод от гр. език означава ’крепост’[4]. *Калатис*, *Калати* е старо име на румънския гр. Мангалия[5]. Кр. Кънчев счита, че гръцката дума *галатас* означава ’млекар’, а *галата* е нейна падежна форма. Предполага се, че от Галата, която винаги е била скотовъден район, Варна и регионът са се снабдявали с мляко и е твърде вероятно селището южно от Варненския залив да носи името *Млекарево*[6]. Васил Маринов пише: „Твърдението на някои стари хора, че гърците от Варна го нарекли Гала, което значело мляко, млекарско село, понеже е било главен доставчик на мляко за града, не отговаря на истината.”[7] Според д-р П. Скорчев названието Галата е от келтски произход. Той отбелязва, че през III век пр. н. е. келтите, които са от *Галия* (днешна Франция), нахлуват на Балканите и от тях остават имена на селища[8]. Веселин Иванов допълва, че е възможно името да е от старогръцки произход и да означава ’наблизо, отсреща’.

За пръв път, под името *Калата*, крепостта се споменава в поема на византийския поет Мануил Фил, писана през 1305 г. В нея се разказва за похода на византийския пълководец Михаил Глава Тарханиот срещу армията на цар Ивайло[9]. В следващите години името *Галата* се среща в извори от 1366, малко след юли 1389, 1404–1405, 1444[10], 1635[11], 1656[12], 1676[13], 1685[14] и други години. В регистър от 1573 г. е записано „*Галата-и кюберан*” (тур. – ’невернишка, християнска’)[15]. Галата е отбелязана като удобно пристанище на морски карти и портулани от XIV до XVIII век под формите *Галаро (Galaro), Галато (Galato), Галара (Galara) и Галата (Galata)*[16].

Името на константинополския кв. „Галата“ е пренесено и в други градове на Балканския полуостров – предградия или квартали. Галата има в Карнобат, Бургаска обл., в гр. Навпакт (Навпактос, Гърция), в Пирот (Сърбия), в Яш (Румъния)[17].

През 1910 г. Комисия Ралчов не предлага промяна на името на с. Галата с пояснение: „Остава, като историческо място, което се споменава под това название в средните векове.”[18] През 1932 г. БНМС настоява с. Галата да се

Жеков. Галата – сборник документи и спомени. С., 2005, с. 177.

нарича *Ведрина*, с уточнение „Поради здравословното му изложение и добрата му проветримост”[19]. *Ведрина* означава: 1. Ясно време, яснина, яснота. 2. (преносно) Душевна яснота, веселост, бодрост. 3. Свежест, хладнина, прохлада[20].

Галата е слято с Варна с Указ № 689, обн. на 22 април 1975 г.[21] С. Галата има още в общ. Тетевен, Ловешка обл.[22]

Курортен комплекс „ЗЛÁТНИ ПЯСЪЦИ“

Намира се на 13 км (по права линия) североизточно от центъра на Варна[1]. Там, край Черно море, в протежение на 3,7 км, се простира широка до 70 м плажова ивица със ситен, златистожълт пясък[2]. В миналото местността се нарича *Узун кум*. Названието произлиза от *uzun* (тур.) – ’дълъг, продължителен’[3] и *kum* (тур.) – ’пясък, прах’[4], в буквален превод – ’Дългият пясък’. Турците му казват още и *Алтън кумлар*. *Altın* (тур.) означава ’злато’[5], в случая ’златен’. През 1942 г. мястото е наречено *Златни пясъци*[6] – точен превод на *Алтън кумлар*, едно от известните стари имена на местността.

Според един варненец името на комплекса идва от обстоятелството, че при промиване на пясъка от това място са добивани златни частици[7].

Проектирането и изграждането на КК „Златни пясъци“ започва в края на 1956 г.[8] Приема се, че началото му се води от 1958 г., с построяването на хотел „Родина”[9]. С РМС № 45 от 25 януари 2005 г., обн. на 1 февруари 2005 г., комплексът е обявен за селищно образование с национално значение[10].

Курортен комплекс „СВЕТÌ КОНСТАНТÌН И ЕЛÈНА“[1]

Това е първият модерен курортен комплекс в България. Намира се на северния бряг на Варненския залив, североизточно от Варна. Разположен е в района на манастира „Св. Константин”[2]. Твърди се, че манастирът е основан през

Бел.: [1] **Герасимова-Томова**, **Василка**. Карабизия – тракийско селище при с. Галата, Варненски окръг. – *Археология*, 4/1972, с. 29–32; [2, 3] **Трифонов 2003**, с. 25; [4] **Маргос**, **Ара**. Имената на селищата, свързани с историята. – *Н. д.*, 6 февруари 1981, страница за АПК – Варна; [5] **Български военен атлас**. С., 1979, с. 144, 160; [6] **Кънчев**, **Кр**. Нашето Черноморие. В., 1938, с. 52 (по **Трифонов 2003**, с. 25); [7] **Маринов**, **Васил**. Авренско плато. Областно географско изучаване. С., 1940, с. 75; [8] **Скорчев**, д-р **Петър**. Принос към побългаряването на имената на селищата по нашите крайбрежия. – Морски сговор, г. IX, декември 1932, с. 5; [9] **Българска военна история I**. С., 1977, с. 251; [10] **Кузев**, **Александър**. Галата. – В: Български средновековни градове и крепости. В., 1981, с. 312–314; [11] **ТИБИ VII/XXVI**, с. 379; [12] **Кузев**, **Александър**. Цит. съч, с. 315; [13] **Стойков 1971**, с. 167; [14] **Грозданова**, **Андреев 1974**, с. 225; [15] **Стойков 1964**, с. 109; [16] **Дряновски**, **Борислав**, **Николай Жеков**. Галата – сборник документи и спомени. С., 2005, с. 6; [17] **Кузев**, **Александър**. Цит. съч., с. 311; [18] **Преименование** ..., с. 15; [19] **Славянов 1932**, с. 8; [20] **БТР А–Я 1973**, с. 82; [21] **Дряновски, Борислав**, **Николай Жеков**. Цит. съч., с. 177; [22] **Речник 1989**, с. 68. **Виж и**: **Иванов**, **Веселин**. Бележки по топонимията на Варненско 1: За произхода и значението на името „Галата”. – Състояние и проблеми на българската ономастика, т. 12 ВТ, 2012, с. 172–193.; **Кузев**, **Александър**. Галата. – *Н. д.*, 18 февруари 1967; **Миков 1943**, с. 56, 66.

Бел.: [1] < http://bg.guide-bulgaria.com/NE/Varna/bg_Dis.../> (17 юни 2011); [2] **ЕБ 2**, с. 741; [3] **Янчев**, **Михаил**. Турско – български речник. С., 1992, с. 341; [4] **Пак там**, с. 220; [5] **Пак там**, с. 25; [6] **ЕБ 2**, с. 740; [7] По информация на Христо Георгиев Венчанлиев, историк и поет от Варна, р. през 1942 г. [8] **ЕБ 2**, с. 741; [9] **Трифонов 2003**, с. 37; [10] *ДВ*, 1 февруари 2005, с. 3–4. **Виж и**: **КБЕ 2**, с. 423; **Трифонов 2003**, с. 93; **Шкорпил**, **Х. и К. 1921**, с. 11.

1713 г. Според друго становище той е от XIV–XV век[3]. В началото на XX век около него е създадено летовище, което се нарича *Св. Константин*. Среща се и като Морски санаториум „Св. Константин“[4], Санаториум „Св. Константин“[5] – Варна.

Светите равноапостоли Константин и Елена са император Константин I Велики и майка му Елена, ревностна християнка. През 313 г. той дава на християнството статут, равен с този на другите религии в Римската империя[6].

В средата на XX век летовището придобива световна слава. През 1948 г. курортът е назован „*Дружба“*[7]. През 1993 г. е наречен „*Св. Константин и Елена“*. Понякога го наричат и „Св. Константин“[8].

Името *Константин* произлиза от латинското *Constantinus*, от *Constans, -antis* – ’постоянен, твърд, спокоен’[9]. Името *Елена* идва от гр. *Helene*, от *hele* – ’слънчева светлина’[10].

С РМС № 45 от 25 януари 2005 г., обн. на 1 февруари 2005 г., *КК „Св. Константин и Елена“* е обявен за селищно образувание с национално значение[11].

Курорт Св. Константин има и край гр. Пещера, Пазарджишка обл.[12]

В северния край на КК „Св. Константин и Елена“, общ. Варна, на склона при днешния крайморски комплекс „Слънчев ден“, в м. *Кокодива*, е имало старо селище с това име. През римската и ранновизантийската епохи то се разраства и преминава над днешното шосе Варна – Златни пясъци. Най-ранните следи от заселване там са от каменно-медната епоха (IV хил. пр. н. е.). Има следи и от обитаване по-късно – през ранножелязната, елинистическата, римската, ранновизантийската и старобългарската епохи. Според Александър Минчев името на селището – *Кокодива*, няма значение на български или някой от другите езици, които са говорени тук в миналото. Стари жители на кв. „Виница“ го произнасят и като *Кокодева*. *Дева* в тракийски език означава ’град, крепост или селище’. Колегата Минчев е записал и легенда. Според нея, названието на селището е съставено от имената на мъж и жена – *Коко* и *Дева*, които били първите заселници на това място и дошли с кораб.

В Кокодива е намерена мраморна оброчна плочка на Херакъл от II–III век с надпис-посвещение от тракиеца *Коокус Диарзиу*. Минчев допуска, че названието на селището – *Кокодива, Кокодева*, може да се тълкува като ’град на Коокос’[13].

Трифон Трифонов изписва името на селището *Кукудива*[14]. Звуковият облик е резултат от закономерната за региона пълна редукция на неударената *О* в *У*[15].

Известно е, че почти всички стари имена на селища са изчезнали. Загадка е как древното име *Кокодива (Кокодева)* е запазено до наши дни.

Бел.: [1] Специалистите спорят как е правилно да се изписва името на КК „Св. Константин и Елена“: като се изговаря „Светите Константин и Елена“ или „Св. Св. Константин и Елена“. Първото название се подкрепя от проф. Стефан Брезински (в изказване по БНР и публикация във в-к „Труд“). При подготовката на материала н. с. Гинка Дюлгерова направи консултация с проф. Владко Мурдаров. Той се е изказал в подкрепа на второто становище. Според мен по правилен е вариантът на проф. Брезински; [2, 3] **ЕБ 2**, с. 439; [4] **Шкорпил, Х. и К. 1921**, с. 11; [5] **Георгиев**, инж. **Д**. Подробна карта на Варненски окръг, 1933 г.; [6] **Трифонов 2003**, с. 82; [7] **ЕБ 2**, с. 439; [8] **Стенна карта България**.

Книгопис:

Енциклопедии

ЕБ = Енциклопедия България в 7 тома. С., БАН, 1978–1997.

КБЕ = Кратка българска енциклопедия в 5 тома. С., БАН, 1963–1969.

Речници

БТР А–Я 1973 = Български тълковен речник А–Я. С., 1133 с.

Речник 1987 = **Ковачев**, проф. **Николай**. Честотно-тълковен речник на личните имена у българите. С., 216 с.

Речник 1989 = **Мичев**, **Николай**, **Петър Коледаров**. Речник на селищата и селищните имена в България 1878–1987. С., 301 с.

Извори

Списък 1894 = Списък на населените места в Княжество България според преброяването на 1-й януарий 1893 година. С., 1894.

Списък 1921 = Списък на населените места в Царство България от Освобождението (1879) до 1910 г. С., 1921, 564 с.

Списък 1930 = Списък на населените места в Царство България според преброяването на 31 декември 1926 г. С., 1930.

Списък 1939 = Списък на населените места в Царството. Преброяване на 31 декември 1934. С., 1939.

ТИБИ VII/XXVI = Извори за Българската история т. XXVI. Турски извори за българската история, т. VII. С., 1986, 530 с.

Изследвания

Грозданова, **Андреев 1974** = **Грозданова**, **Елена**, **Стефан Андреев**. Поименен регистър на населението във Варна и Варненска каза от 1685 г. – ИНМВ, X (XXV), с. 211–230.

ИНМВ = Известия на народния музей – Варна, т. 1/16–44/59, 1966–2012.

Миков 1943 = **Миков**, **Васил**. Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места. С.

Карта 1877 =**Лаков**, **Лазар**. Феликс Каниц и неговата „Оригинална карта на Дунавска България и Балканът". С., 1995, 19 с.

Преименование = Преименование на населените места във Варненска област. В., 1910, 40 с.

Славянов 1932 = **Славянов**, **Георги**, Преименуване на населените места по нашите крайбрежия. – Морски сговор, г. IX, бр. 10, декември 1932, с. 9–11.

Стойков 1964 = **Стойков**, **Руси**. Селища и демографски облик на Североизточна България и Южна Добруджа през втората половина на XVI век. – ИВАД, XV, с. 97–118.

Стойков 1971 = **Стойков**, **Руси**. Селища в Силистренския снджак през 70-те години на XVII век. – ИНМВ, VII (XXII), с. 163–182.

Трифонов 2003 = **Трифонов**, **Трифон**. 700 наименования от Българското Черноморие. В., 161 с.

Шкорпил, **Х**. и **К**. **1921**= **Шкорпил**, **Херман** и **Карел Шкорпил**. Двайсетгодишната дейност на Варненското археологическо дружество (1901–1921). – ИВАД, VII, с. 36 (карта).

„Домино" – Стара Загора, 2008; [9, 10] **Речник 1987**, с. 90, 112; [11] *ДВ*, 1 февруари 2005, с. 3–4; [12] **Стенна карта България**. „Домино" – Стара Загора, 2008; [13] **Минчев**, **Александър**. Тракийското селище Кокодива до Варна. – ИНМВ 21/36, 1985, с. 11–14; **Минчев**, **Александър**. Тракийското селище Кокодива край Варна. – *Н. д.*, 25 януари 1987; Допълнителни данни от ст. н. с. д-р **Александър Минчев** – РИМ – Варна; [14] **Трифонов 2003**, с. 55; [15] Допълнение от доц. д-р **Мария Атанасова** от ВТУ.

Съкращения:

БНМС = Български народен морски сговор

ЗМВРНЗ = Заповед на министъра на вътрешните работи и народното здраве

Комисия Ралчов = Окръжна комисия от специалисти, която да предложи нови имена на редица селища във Варненско. Създадена е през 1910 г. със заповед на Варненският окръжен управител Димитър Ралчов

Комисия 1931 = Комисия за проучване на законопроекта за изменяване имената на някои населени места в Царството, назначена със ЗМНЗВР № 3822 от 25 септември 1931 г.

КК = курортен комплекс

РМС – Решение на Министерския съвет

Светослав Аджемлерски,
Исторически музей – Провадия.

КУЛТУРАТА НА ПРЕХОДА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА АРХИТЕКТУРАТА

Станчо Ц. Веков

THE CULTURE OF THE TRANSITION THROUGH THE PRISM OF ARCHITECTURE

Stancho Vekov

Abstract: *This paper examines an interesting phenomenon which marks architecture after 1989, particularly the beginning of the new millennium - decorating contemporary architecture with pseudo style elements from bygone epochs. In this respect Varna turns out to be a rich territory, not only because it was here that the phenomenon first appeared, but also because its spreading has turned into a steady trend.*
Based on comparative analysis, in retrospect and by providing examples from the early and mid-20th century Varna, in comparison with European and world models from the same period, the paper draws the following conclusion:
The architecture of the transition period in Varna marks a decline in its aesthetic and professional qualities, and risks excluded from the cultural heritage category over the next centuries.
Key words: *transition, aesthetic, pseudo style, formal decoration, postmodern, cultural heritage.*

На тази тема са посветени някои от изследванията, представени от мен на предишни конференции на Съюза на учените Варна, както следва:

- Захвърлена в природата на прехода/ 2013
- На къде се движи недвижимото културно наследство на Варна/ 2014
- Фасадна декорация на варненска жилищна архитектура от първата половина на 20-и век/ 2016.

Всички те насочват към същата проблематика, защото направените тогава, а и сега, изводи, относно загубата на ценно архитектурно наследство на Варна, тревожат и поставят въпроса за мястото и стойността на архитектурата днес, като бъдещо културно наследство, което остава и след нас.

Дава и основание да продължат изследванията на корените на това явление, чиято рефлексия може да се търси, както в обективните социално-политически условия на прехода, така и/ или в размиване на естетическите критерии, относно качествата на архитектурата, както на поръчителите, така и на нейните автори. Специално внимание се обръща, именно, на естетическите критерии, отнесени към архитектурата, като един от трайните фундаменти на културата, върху които се гради историческата оценка за всяко време, епоха или явление.

Като се абстрахираме от функционалните и чисто технологични аспекти на новата архитектура, създавана днес, която заслужава отделно изследване, вниманието е насочено към феномена *псевдостилова архитектура*.

Именно тя е във фокуса на настоящето изследване, като под това определение следва да се разбира, онази съвременна архитектура, която използва произволни декоративни вариации и еклектични заемки на късните/ нео стилове, без връзка с нейната функционлна, конструктивна или технологична същност.

Опитът да се разбере механизма на това явление, отвежда до неговата историческа ретроспекция, която е недвусмислена: Архитектурните образци/

модели/ стилове са резултат на тристранен процес между Поръчителя/ инвеститор, Автора/ архитект и Ползвателя/ потребител, ситуиран в конкретно време и място и включва постигнат консенсунс по:

- Социални
- Физически
- Естетически и
- Икономически параметри/ критерии,

които изразяват духа на съответното време и място и формират онзи специфичен културен контекст, който се определя като негов стил. Ако цитираме големия американски архитект Helmut Jahn, че *Всяка генерация трябва да строи своя собствена архитектура*[1], то актуалността на темата за варненската архитектура, днес, е повече от належащатова ли е архитектурата на новото поколение
на 21-и век?!

Един кратък поглед, назад във времето,
към началото на модерната архитектура
на Варна, води до първата половина на миналия век.
Завръщат се първите български архитекти, дипломирали се в големите европейски центрове и заедно с чужди архитекти, пристигнали у нас, изграждат новото лице на освободена България.
Създава се архитектура, адекватна на времето, в синхрон с доминиращите къснi стилове:
- неоренес
- необарок
- класицизъм
- сецесион
- модернизъм и функционализъм.

Варна притежава богато наследство от сгради и стилове, дело на големи архитекти, оставили забележителни творби, една от които е сградата на Общински Театър Варна.

Фиг.1. Общинския Театър Варна/ днес опера и театър, ТМПЦ, арх. Никола Лазаров, 1912- 1932 г.

Нейният автор, арх. Никола Лазаров, като възпитаник на френската архитектурна школа, е силно повлиян от прочутата Гранд Опера в Париж. По неин образец са построени повечето от големите европейски оперни театри по това време- Виена, Будапеща, Прага [2] и др., и варненския театър се вписва в тази

Фиг. 2. Гранд Опера в Париж/ арх. Шарл Гарние 1861-
Фиг. 2. Пале Гарние/ Гранд опера, Париж,
арх. Шарл Гарние, 1861-1875 г.

Друг, подобен пример, за съотносимост на българската архитектура спрямо световната, в началото на миналия век е

[1] Jodidio Ph. Contemporary American Architecture, Benedict Taschen GmbH, Köln, 1993, p. 91

[2] Die Schatzkammer. Sonderband. Neostile, Im Prizma Verlag, Leipzig, 1979.

Хотел *Мусала,* на бул. *Княз Борис I* , една от най- емблематичните сгради на Варна.

Фиг.3. Хотел *Мусала,* Варна,
арх. Дабко Дабков/ 1927 г.

Собственикът на имота- Методи Гандев, живял 5 години в Ню Йорк, бил силно впечатлен от *Flatiron Building* в Ню Йорк и
поръчва умалено негово копие на арх. Дабко Дабков.

Фиг. 4. Flatiron Buiding/ 1902, Манхатън, Ню Йорк, САЩ, архитект: Daniel H. Burnham & Company

След едномесечна командировка в Америка, известният, варненски архитект проектира сградата за хотел, с централно отопление и гореща вода, които са лукс за своето време.
Забележително, в случая, е майсторството на арх. Дабков, който създава изчистена от декорации сграда, в духа на късния сецесион, наричан още М*одерн*, за разлика от американския оригинал, чиято еклектична фасада е комбинация от неоренесанс и декоративни мотиви на френски необарок/ Beaux- Arts architecture.

Фиг. 5. Детайл от фасадата на хотел *Мусала*
в духа на стила късен сецесион/ Модерн

Фиг. 6. Детайл от еклектичната декорация на
Flatiron Buiding, Ню Йорк

Още по-интересна е съпоставката на Курортен дом *ПЛАЖ ВАРНА* с образци на прочутата школа на БАУХАУС, като следващ етап в развитието на архитектурата и начало на модерната архитектура в Европа.

Фиг. 7. Курортен дом Плаж Варна,
арх. Стефан В. Попов, 1935 г.

Арх. Стефан Венедикт Попов, строи сграда с изразителна обемна композиция- едра структура и ленточно развитие на фасадните отвори, в духа на немския функционализъм на Баухаус. Новост за града е монтирания, тук, асансьор, предизвикал силното любопитство на цялото варненско общество.

Фиг. 8.Типична Баухаус-застройка, Weisse Stadt Berlin, архитекти Bruno Ahrends, Vilhelm Büning, Otto R. Salvisberg, 1928-1931

Днес, най-добрите примери на архитектурата на Bauhaus в Германия, са обявени за световно културно наследство на ЮНЕСКО.

И ако цитираните, до тук, примери имат за цел да покажат относителния темпорален синхрон на следосвобожденската българска архитектура с европейската, то нейната стилова характеристика, в духа на актуалните, по това време, необарок, сецесион/ модерн и функционализъм на Баухаус, доказват, безспорната и принадлежност към европейската архитектурна традиция.

Още едно потвърждение за паралелното развитие на българската архитектура, в контекста на световната, е забележителната многофункционална зала, т. нар. Дворец на културата и спорта/ ДКС във Варна, построен по проект на арх. Стефан Колчев и колектив.

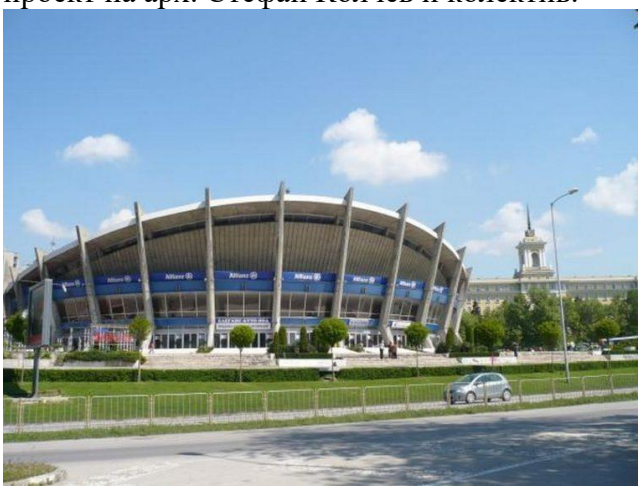

Фиг. 9. ДКС Варна, арх. Стефан Колчев с колектив, 1968 г.

Изразителната архитектура, постигната благодарение на смелата покривна конструкция, с формата на хиперболичен параболоид, е безспорен успех за архитекта,

довел до реализация на следващия, още по-мащабен проект на същия автор, зад граница- Националния дворец на изкуствата в Лагос, столицата на Нигерия.

Фиг.10. Националния дворец на изкуствата в Лагос,
Нигерия, арх. Ст. Колчев с колектив, 1977 г.

Така, във втората половина на миналия век, въпреки ограниченията на тоталитарния режим и много преди демократичния преход, Варна създава прецедент в архитектурните влияния, като обръща посоката, от вътре навън- от България към света.
Мащабната реализация на оригиналния български проект, вече на световна сцена, го превръщат в модел за архитектурни инспирации и подражание до днес:
такива са Зимния олимпийски дворец на спорта в Калгари/ Канада и Стадиона на мира и приятелството в Атина/ Гърция, 1985 г.

Фиг. 11. Зимен стадион в Калгари, 1983 г., добавени са само комуникационни кули в ярък колорит

Фиг. 12. Стадион на мира и приятелството в Атина/ Гърция, 1985 г.

На този фон, в някои реализации от последните години във Варна, предмет на цитираните, вече, предишни изследвания, публикувани в *Известия* на Съюза на учените - Варна, се забелязва странна тенденция към реминисценция на псевдостилова архитектура, която буди тревога, защото:

- се появява в началото на новото хилядолетие/ макар и все още в/ по време на Прехода, но в света на глобалните медии
- зачестяват и увеличават мащаба си подобните *опити*
- нарушава се брутално контекста на историческата градска среда.

Колко силен е дисонанса в мащаба на съществуващата градска среда, след появяването на сградата на ул. *Стефан Караджа* (новия адрес на Кметство *Одесос*), може да съди, ако се сравни ситуацията преди и след нейното построяване.

Фиг. 13. Свръх мащабен обем в дисонанс с градската структура

Фиг. 14. И същия квартал преди построяването на новата сграда

Едрата стъпаловидна структура, със смесени функции- жилищни и обществени, е чужда на характера на тази градска част, застроена, предимно, с едно- и двуетажни сгради в добре озеленени дворове. Колкото до екстериора на сградата/ нейната външна архитектура, тя е така натруфена с множество декоративни елементи, че поставя под съмнение самата архитектурна естетика на подобни опити в импровизирана, псевдостилистика.

Фиг. 15. Изглед от тежката структура на сградата/ ъгъла на улиците *Стефан Караджа* и *Бр.Миладинови*

Фиг. 16. Детайл от еклектична фасадна декорация

И ако, до скоро, подобна сграда, можеше да се възприеме като странна случайност, или пропуск на одобряващите инстанции, то шумно рекламирания проект на

луксозен жилищен комплекс *ГРАНД КАРАВЕЛ*, в същия район на централната градска част, е повод за сериозен размисъл!

Разпрострял се върху голяма част от квартала между булевардите *Княз Борис I* и *Цар Освободител*, този проект е още по-драстичен пример за незачитане на мащаба и характера на градската среда, при това с още по-съмнителна архитектурна естетика.

Ситуиран е върху терена на бившия Френски девически пансион *Сент Андре,* с фронт към улиците *Бр.Миладинови* и *Петко Каравелов*.

Фиг. 17. Несъществуващата днес сграда на френския пансион, 1940 г.

Историческата сграда е оставена да се *самосрути*, според изпитаната технология, безпрепятствено прилагана, в последните години с цел мултиплициране на застроената площ и получаване на максимална печалба за инвеститора.

Фиг. 18. Проектът за новата застройка обхваща целия квартал между улиците Бр. *Миладинови* и *П. Каравелов*

Загуба на още една оригинална сецесионова сграда, е цената, която обществото ни ще заплати за новия проект, несъобразен с контекста на архитектурната среда на този квартал.

Фиг. 19. Изглед по време на строителството, 2017

Не е направен дори и опит да се приложи метода на реконструкция, реставрация и адаптация на съществуващата сграда, доказал, своята социална и икономическа ефективност, в Европа и по света, когато се отнася до историческите квартали на градовете.

Вместо това е налице застройка, която не се съобразява с мащаба и характера на съществуващата застройка, макар и формално, да е спазено действащото законодателство на ЗУТ[3], но със спорна, фасадна, естетика?

Става въпрос за използване на декоративни елементи, чужди на съвременния архитектурен език, които при това нямат конкретен стилов първообраз, както това е ставало в миналите столетия от Ренесанса до

[3] Закон за устройство на територията,

началото на 20 век., вкл. и на т. нар. неостилове/ късни стилове, когато се възпроизвеждат, точно, определени образци на отминали архитектурни епохи или техните класически ордери[4].

Не се касае и за явление, като *постмодерна*[5], появил се в средата на 1970-е години в САЩ и Западна Европа, който прилага цитати и различни стилови заемки, хиперболизирани силно и поднесени в нов контекст, граничещ с ирония и дори сарказъм.

Фиг. 20. Постмодерна архитектура на жилищна група в Марн ла Вале, до Париж, арх. Рикардо Бофил, 1982 г.

За разлика от постмодерна на Р. Бофил, във варненския проект се натъкваме на едно закъсняло, чисто формално третиране на архитектурната фасада с разнородни декоративни елементи, без връзка с нейната цялостна композиционна структура.

Фиг. 21. Псевдостилова фасадна декорация на рекламирания проект

По този начин фасадата остава темпорално недефинирана, като прилага архитектурен език, неадекватен на съвременния.

Използваните декоративни елементи са без структурна или стилова обусловеност и още по- малко, ясна композиционна логика. Те не съответстват и на съвременната строителна технология на обекта, каквато е монолитния стоманобетон и поради това не могат да бъдат свидетелство на времето.

Фиг. 22. Странна смесица на декоративни елементи без стилово единство

[4] Ордер = ред (гр.), архитектурен ред/ стил
[5] Jencks, C. A. The language of post-modern architecture. Rizzoli, 1984

Дори непрофесионалния поглед на случаен минувача, ще установи, еклектичната
естетика на фасадната декорация с множество, твърде разнородни, детайли:
- балюстри с форма на боулинг кегли
- апликирана рустика
- пиластри и рамки
- корнизи и
- др. импровизирани елементи,
в т. ч. сегментни арки, без конструктивна роля в структурата на сградата и без опит за някакво *стилово* единство.
Липсата на формална съгласуваност на различните декоративни елементи на фасадата, в рамките на общата визия, се усилва, на фона на преекспонирания, интензивен червен цвят на мазилката. Създава се впечатление за бутафорно решение, което скъсва с реалната, околна, среда и въздейства като плосък/ двумерен параван, подобно на сценичен декор.
В резултат, се получава своеобразна размяна на темпорална идентичност на застройката, ако се сравни, например, с разположения в непосредствена близост, типичен жилищен блок от 60-е години. Семплата, на глед, фасада в духа на цитирания вече, *БАУХАУС,* без каквато и да е декорация, с минимални архитектурни средства и материали, изглежда по- модерна, въпреки скъпата опаковка на новостроящата се сграда, до нея.
И тук възниква въпросът, чия е отговорността за явната подмяна на съвременния архитектурна език с липсата на такъв или по-точно, на естетика, граничеща с кич?

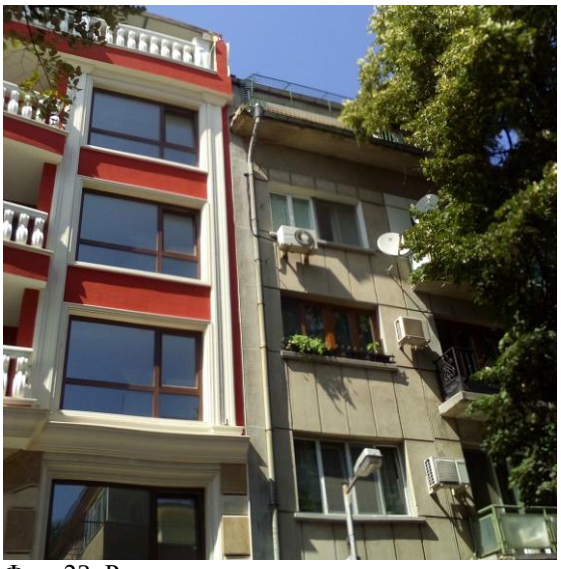

Фиг. 23. Размяната на темпорална идентичност е в полза на съществуващата жилищна кооперация

Тази *игра на стилове* обаче, постепенно завзема улицата и прилежащата градска среда и започва, неусетно, да измества автентична жилищна застройка.

Фиг. 24. Подобна сграда с формална декорация, на срещуположната страна на улицата/ *П. Каравелов*

Формалното използване на ордерни елементи, откъснати от цялостната архитектурна тектоника на фасадата и *прикачени* към съвременна сграда, води до функционални и естетически абсурди и профанизират духа на историческата застройка.

Фиг. 25. Многократно повторената етажна балюстрада подчертава липсата на архитектурна тектоника

Достатъчно е сравнението с неостилната сграда, разположена в съседство с новостроящата се, за да се оцени високия професионализъм на нейната фасадна композиция- ясна тектонична подчиненост на елементите и подчертано стилово единство на използваните декоративни модели.

Фиг. 26. Неостилна фасада с ясна тектоника на стиловите елементи/ бул. *Княз Борис I* № 70 .

Последните години, както вече се изтъкна, интересът към централните градски части расте, но за сметка на автентичната застройка, която се заменя с нова, несъобразена по мащаб, структура и материали.

И въпреки че, броят на оцелелите, все още, от строителната инвазия оригинални неостилни сгради, намалява, именно те са носителите на точната мярка и духа на историческата застройка, от началото на миналия век.

Макар и с по-семпла архитектура, те са ценни, като документ на своето време и създават онази непоправима градска атмосфера, която е израз на богата културна традиция.

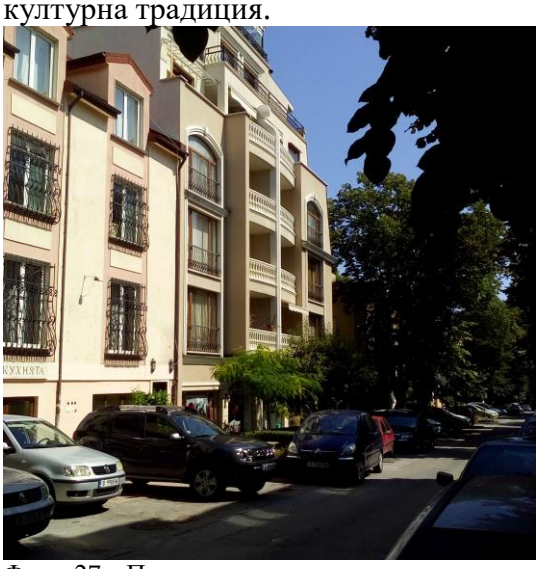

Фиг. 27. Псевдостилната архитектура измества автентичната градска застройка

Част от автентичната околна застройка на същия квартал е жилищна кооперация, типична за функционализма, с балансирани пропорции на плът и отвори, изчистена от декорации. Интегрирането на оригинално декоративно пано върху фасадната плоскост, постига своеобразен синтез на архитектура и пластично изкуство, в случая висок релеф на скулптора Кирил Шиваров- висока мярка за архитектурна естетика, постигната със скромни изразни средства и материали.

Фиг. 28. Жилищна кооперация *Хан Крум* / Ул. *Македония* № 24, арх. Ж. Богданов, 1935 г.

Фиг. 29. Декоративен релеф *Мадарски конник*, ул. *Македония* № 24/ скулптор Кирил Шиваров

И ако се върнем отново към новостроящият се, *луксозен* комплекс, неговите скъпи, фасадни облицовки, не могат да компенсират, липсата на архитектурен вкус и пренебрегват характера на средата и нейния мащаб.
Това скъсване с контекста на конкретната градска среда е другия голям проблем на този проект, освен формалната естетика, която е спорна и в разрез със съвременната.
Тя поставя под въпрос приемствеността и границите на допустимата намеса в градската среда, без които е невъзможно постигане на нейното хармонично развитие във времето.
Така, както това е ставало в повечето предходни епохи- от Ренесанса, Барока , Класицизма и до неостиловете, от края на 19 в., когато на основата на класическите ордери, според Витрувии, Албери, Серлио [6] и до Паладио, всяка епоха е преоткривала тяхната непреходна ценност.
Подобна теза защитава английския критик Джон Самерсън: *Класицизмът в архитектурата не почива единствено на употребата на самите редове* (ордери, б. м.), *като такива, но и почива, много повече, на начина на тяхното използване…..*[7]
А що се отнася до използването на стилови реминисценции, подобни на примера, предмет на изследването, именно липсата на разбиране на същността на архитектурния език, като една система от правила, подобно на граматиката в лингвистиката, прави тази реализация толкова спорна и далече от съвременната професионална практика.
Тя поставя под въпрос самата култура на нейните създатели, поръчители, а и на бъдещите и ползватели, навярно?!

Изложените примери са само част от възможните прочити на подобни реализации, които свеждат съвременната архитектурна естетика единствено до произволни декоративни реминисценции, на псевдостилове, граничещи с откровена гротеска.
Архитектурата, като синтетично изкуство, макар по своята същност да е утилитарно/ полезно, като визуално и пластично по своята специфика, носи силен емоционален заряд и има определящо, естетическо, въздействие не само върху

[6] Architektur Teorie von Renaissance zur Gegenwart, Taschen GmbH., Kőln. 2006.
[7] Samerson, D. Klasični jezik arhitekture, Građevinska kniga a.d., Beograd, 2004. s. 13

неговите директни ползватели, но и върху цялото общество.

В този смисъл, въпросът, дали архитектурата на прехода, ще се окаже достатъчно *културна*, за да бъде част от потенциалното културно наследство на настоящото и следващите столетия, остава открит?!

В ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Следва да се напомни, че този опит да се подменя съвременната архитектурна естетика с псевдостилова декорация е чужд на българската архитектурна традиция, устояла на превратностите на времето повече от хилядолетие и успяла да пренесе своята оригинална самобитност, независимо и въпреки конкретните социално- политически конюнктури и господстващите архитектурни стилови направления.

Той е в разрез с приетите основни принципи на световните организации UNESCO и DOCOMOMO за създаване, опазване и развиване на културните ценности в глобален мащаб.

А цената, която обществото би заплатило- твърде висока, за да позволим, лишаване на

идващите поколения, от автентично културно наследство и съзнание за собствена ценност и идентичност, още по-необходими днес, в стремглаво глобализиращия се свят!

Литература:

1. Устройство на територията, Нова звезда, София, 2009.
2. Architektur THEORIE von der Renaissance bis zur Gegenwart, Taschen GmbH., Kőln, 2006.
3. Die Schatzkammer. Sonderband. Neostile,
   Im Prizma- Verlag, Leipzig, 1979.
4. Jencks, C. A. The language of post-modern architecture, Rizzoli, 1984.
5. Jodidio Ph. Contemporary American Architecture, Benedict Taschen GmbH, Köln, 1993, p. 91.
6. Samerson, D. Klasični jezik arhitekture, Građevinska kniga a.d., Beograd, 2004. s. 13.

Илюстрации:

- Авторът,
- http:// petel.bg
- https:// www.google.bg/search? musala
- https:// ww.google.bg/maps/@43.2066...
- и др. свободни интернет медии.

За контакти:
Доц. д-р арх. Станчо Цеков Веков
Веков Дизайн ЕООД
vekov_architect@yahoo.com
+ fax 359 52 303 224
+ mob.888 82 82 96

ПРИНОСИ НА ВАРНЕНСКИ ЛЕКАРИ В ОБЛАСТТА НА МОРЕЛЕЧЕНИЕТО. Проф. д-р Параскев Стоянов

Ивелина Димитрова, Валентина Александрова, Димитър Ставрев

Abstract: *The famous Bulgarian, Professor Dr. Paraskev Stoyanov, arriving in Varna in 1905, devotes himself to the opportunities that the sea and the sea coast provide as a healing and prophylactic impact on human health. He dedicates 17 publications and one book "Thalassotherapy. Healing properties of the sea. Methods of treatment". The developed and described methodologies, the doctor applies in the first children's sanatorium for treatment of tuberculosis, where he is appointed as manager and achieves eminent results. This article presents the contribution of Prof. Dr. Paraskev Stoyanov in the field of thalassotherapy.*

През последните години морелечението възвръща своето място в комплекса модерни лечебни практики. Идеята за използване на природните сили за благоприятно повлияване на здравето съществува от дълбока древност по нашите земи. Естествен център на морелечението в национален и международен мащаб е морската столица – Варна. Варненските лекари познавайки европейската практика, оценяват лечебно - възстановителните възможности на варненския бряг, систематизират знанията и са първите, които пропангадират и въвеждат използването на природните дадености - море, слънце и плажове.

Именитият български лекар проф. д-р Параскев Стоянов (Фиг. 1) допринася съществено за развитието на морелечението, като организира на първия в България детски морски санаториум и основава научното калолечение у нас. В санаториума разнообразните морелечебни практики са допълнени с лечение чрез кални бани. Изгражда се комплексна методика, която последователно се усъвършенства и на практика доказва, че лечебните свойства на морето са изключително ефективни в борбата с туберкулозата.

През своя богат професионален опит и посещения в много европейски държави, проф. д-р Параскев Стоянов пренася много ценни знания, които заедно с анализа на резултатите от изследванията си обобщава в книгата си „**Морелечение. Лечебни свойства на морето. Методи на лечението**" София, май 1926. Съвместно с организацията „Морски сговор" в предговора отправя призив: „*Българино познай и цени морето си, тамъ е твоето спасение, тамъ е твоето здраве, тамъ е твоето богатство и напредъкъ!*".

Фиг. 1*. Проф. д-р Параскев Стоянов.

Параскев Стоянов е описан от своите съвременниците като „една много дейна, скромна, етична и обаятелна личност". Произхожда от род отличаващ се с изключителни предприемчивост,

трудолюбие и стремеж към знание и възход. Иванчо Стоянов, бащата на Параскев Стоянов е роден през юли 1844 година и като син на търговец получава добро за това време образование. Успява рано да намери място в средите на тогавашния български възрожденски елит и става „мюфетиш“ - ревизор по солта, като е единственият тогава българин на турска служба. Сключва брак с Габриела фон Валтер, немкиня по народност на 10 октомври 1868 година в Русе. На 30 януари 1871 година в младото семейство се ражда първородният им син Параскев. Иванчо Стоянов е почетен член на Букурещкия революционен комитет. Със негови средства е въоръжена четата на Христо Ботев. Семейството е домакин на известни родолюбци, като Стефан Караджа, Хаджи Димитър, Панайот Хитов, братя Обретенови, Христо Ботев, Стефан Стамболов и други.

Първоначално Параскев Стоянов учи в Букурещ. Следва медицина в Париж, Женева и Букурещ. Във Вюрцбург успешно защитава докторската си теза „Върху сърдечния карцином”. Специализира в Русия. Получава знания от много и най-различни водещи европейски медицински школи. Владее 11 езика. Има поглед върху най-новите постижения в Европа, което го изгражда като личност с широк мироглед, възприемчив на различни идеи.

На 24 ноември 1895 година д-р П. Стоянов започва своята кариера, като ординатор в Ловешката болница. Работи като старши лекар в хирургическото отделение при Русенска първостепенна болница за около една година 1899 - 1900 година. От 16 юли 1900 година до 29 юли 1902 година отново е на работа в Ловеч като старши ординатор в хирургическото отделение в болницата. В периода 1902 - 1905 година е старши лекар на хирургическото отделение в Плевенската първостепенна държавна болница. Здравните власти изпращат д-р Параскев Стоянов на места, където нуждата от хирург и организатор е особено остра.

През пролетта на 1905 година е назначен за управител и лекар на Варненската първостепенна болница и изпълнява тази длъжност до 1908 година. От пълен „*хаос и дезорганизация*“ за няколко месеца д-р Параскев Стоянов успява да въведе ред и извършва пълна реорганизация на болничното заведение. Той модернизира болницата като я ремонтира, отстранява някои конструктивни дефекти, повишава нивото и организацията на медицинския персонал. Прокарва парно отопление, урежда физиотерапевтичен кабинет, инсталира рентгенов апарат за радиоскопия, занхранван със статично електричество. Д-р Стоянов пръв в България прави рентгенови снимки. Към болницата създава голяма библиотека с медицинска литература. Много енергия влага в модернизиране на операционната зала. Подменя оперативната маса, изгражда в съседна стая умивалници, снабдена с топла, студена вода и с апарат (конструиран от него) за течен сапун. Извършвайки сложни и разновидни операции д-р Параскев Стоянов за няколко години става най-известният хирург в България.

Интереса на д-р Параскев Стоянов към физиотерапията и в частност към морелечението го свързва с лекарите Теодоров и Фарашов - собственици на първата частна физиотерапевтична лечебница в България. Лечебното заведение е открито в една от най-красивите сгради във Варна, на ъгъла на улиците „Антим I“ и сегашната ул. „Бр. Шкорпил“. Едновременно той е хирург в държавната болница и в частната лечебница. Само през 1908 година

извършва 81 операции без да допусне смъртен случай.

Към 1910 година влиза в конфликт с княжеския двор и напуска не само държавната болница, но и системата на здравеопазването. На 10 януари 1910 година постъпва като училищен лекар във Варненската мъжка гимназия. Тази длъжност той заема до 1915 година с прекъсване по време на Балканската война. На този пост отново се проявява неговия неукротим дух и енергия. Като училищен лекар д-р Параскев Стоянов прави предложения за подобряване работата в училищата, за въвеждане на гимнастика, предлага да се изучава дисциплината „ръчен труд“, осигурява парно отопление и др. Изнася множество сказки пред учениците за хигиената, за здравното им състояние, за половото възпитание и др.

В своя професионална дейност проф. д-р П. Стоянов проявява изключителен интерес към профилактичните и лечебни свойства на морската вода, слънцето и лечебната кал. Именно по време на т.нар. “варненски период“ от живота му, издава 17 публикации, а по-късно и книга посветена на морелечението. Преди това няма публикации свързани с таласотелапията и физиотерапията. Идвайки в град Варна той прави оценка на ресурсите на Черноморието. Пътува на юг до Анхиало, на север до Балчик и изследва находищата от кал. Д-р Параскев Стоянов, изследва и описва историята на физиотерапията и най-вече на морелечението, калолечението и слънцелечението. В повечето от текстовете му посветени на морелечение и калолечение се съдържат исторически сведения за развитието им.

Фиг. 2*Снимка на заглавната страница от книгата.

В книгата си „Морелечение. Лечебни свойства на морето. Методи на лечението.” издадена през 1926 година (Фиг. 2) проф. д-р П. Стоянов запознава лекарите и широката обественост с принципите на морелечението и представя основните показания при използването му.

Тематика е разпределена в 15 раздела с обем от 125 страници. Всеки раздел обхваща от една до шест тематични еденици. Те включват както общо медицински и физиологични въпроси, като «*топлината на въздуха, физиологичното ѝ действие, различните аспекти на морския въздух, слънцето, морските и кални бани*», така и конкретни методики и техники: например «*Колко да се предстои в морето? Как се правят слънчеви пясъчни и др. бани?*». При всеки от разделите посветен на различните фактори на климата се посочва, както положителното въздействие при отделните заболявания, така и възможните вреди, които могат да настъпят. Има отделен раздел посветен на храненето с морски продукти. Според проф. д-р П. Стоянов плаването по море е един от най-мощните фактори за лечение. Кораба за него е потенциален плаващ санаториум. Не е подминава морската болест като дава точни указания за нейното преодоляване.

Женскитѣ морски бани въ Варна

Фиг. 3* Снимка на женските морски бани във Варна през 1926 г.

Книгата придобива завършен вид с публикуването на три фотограгии (Фиг. 1 и 3) и протретна снимка на проф. д-р П. Стоянов. Освен снимковият материал поместени са и две таблици за температурата и солното съдържание на морската вода и схема за слънцелечение (Фиг. 4). Оформена, като пълно ръководство по морелечение книгата има за цел да привлече вниманието на правителството и компетентните органи за по-ефикасно използване на морските богатства и по-добро функциониране на морските курорти.

Ролие (отъ Лейзенъ) дава следната схема за слънчево лѣкуване:

Дни	1*	2	3	4	5	6
Ходила .	5	10	15	20	25	30 минути
Свирка .	—	—	10	15	20	25 „
Бедра .	—	—	—	5	10	15 „
Коремъ .	—	—	—	—	5	10 „
Гръбъ . .	—	—	—	—	—	10 „

Фиг. 4* Таблица слънчево лечение.

Като член на Българското балнеоложко дружество през 1930 година проф. Стоянов, участва на Петия конгрес по физиотерапия в Лиеж, където изнася доклад свързан с физикалната терапия и морелечение в България. В него той докладва за прилагане на практика на научните постижения в тази насока със създаването на първия електро-физиотерапевтичен институт на д-р Горанов през 1904 година и на първите санаториуми в страната. Описва историята на морелечението в статията си „*Приносът на България за развитие на морелечението*”.

Проф. д-р Параскев Стоянов е основоположник на научното калолечение в България. В книгата си „*Калолечението в България и Балчишката тузла*” и статиите „*Анхиалското езеро и неговата лечебна кал*”, „*Калолечението в България*”, „*Калолечението въобще и в България в частност*”, той дава ценни сведения за използването на калта за лечебни цели още от османския период. На него българската наука дължи първите проучвания и подробни описания за запасите, химическият състав и свойствата на калта в балчишката „Тузла“ и лугата от Поморийското езеро.

Проф. д-р П. Стоянов е голям авторитет сред международните физиотерапевтични среди. По покана от проф. Шарл Броди той пише няколко глави в двутомно издание посветено на хелиотерапията. През 1931 година написва една глава от книгата на Бернхард – „Слънчевите лъчи в хирургията“. Член е на Международното балнеоложко дружество на Международния научен комитет по калолечение. Като основател на Българското балнеоложко дружество е официален докладчик за фанготерапията в Лондон на Международния конгрес по физическа медицина. Член е на няколко международни дружества като хърватското, френското, сръбското и др. Сътрудничи в международни списания. Проф. д-р П. Стоянов е един от редакторите и редовен сътрудник на „Известията на българското балнеоложко дружество“, по-късно сп. „Курортно дело“.

Безспорно една от съществените заслуги на проф. д-р П. Стоянов по време на престоя му във Варна е, че поставя началото на санаториалното лечение. Още като студент, прекарва едно лято във Варна и у него се заражда

идеята за създаване на санаториум. През 1898 година след като присъства на I-вия международен конгрес за борба с туберкулозата, издава статия със заглавие „*Какво може и какво трябва да се прави против охтиката в България*“ (1900 г.). В нея предлага при изолация и лечение на болните да се използват манастири и карантинни бараки.

Идеята за необходимостта от създаване на санаториуми в България се утвърждава в началото на XX-ти век. Със съдействието на директора на Дирекция „Общественото здраве“, д-р Марин Русев на 12-ти юли 1905 година, към Варненската първостепенна болница се разкрива Първия детски морски санаториум в месността „Карантината” под село Галата. Още с назначаването си за управител на болницата д-р Параскев Стоянов се заема с организирането и на санаториума. Приспособени са карантинните бараки и са изградени нови постройки. Той изготвя правилник, определя режима и реда на санаториума и организира лечението на децата. За тях се грижат още - един ординатор, надзирател, милосърдна сестра, готвачка и пет слуги.

Утвърдения от Върховния медицински съвет Правилник на санаториума, го определя като здравно заведение за деца до 14 години, болни от скрофулоза, рахитизъм и лимфатизъм. Лечебното заведение функционира от 1-ви май до 1-ви октомври с капацитет 40 легла. Схемата за лечение се изготвя индивидуално за всяко дете, лично определен и контролиран от д-р Параскев Стоянов. Дневният режим включвал ставане и лягане в определен час, петкратно здравословно хранене, слънчеви бани и гимнастика на плажа и в морето, обедна почивка, след което редуване на разходки, игри на открито или на верандата. В процеса на лечение се използват хирургични операции, излагане на слънце, налагане лапи кал и горещ пясък, също и поставяне на подкожни инжекции от филтрирана морска вода. Раните се третират чрез излагане на слънце през деня, посипване с йодоформ или инжектиране на йодоформено масло. За най-малките морските бани са се правели на плажа в цинкови вани със слънчева морска вода.

Проф. д-р Параскев Стоянов постига големи успехи с децата създавайки едно комплексно лечение, като използва всички морски фактори, съчетани с определен режим на покой, физическа активност, диетотерапия и калолечение. Анализът на данните, показва, че само през първата година от приетите за лечение 36 деца, 16 са изписани здрави, 17 получават подобрение и само 3 от тях не се повлияват.

През лятото на 1908 година санаториума е закрит и преместен в декорови (временни) бараки до манастира “Св. Константин”. Благодарение на царица Елеонора с нейни и държавни средства в местността „Кокодива” в курорта „Св. Константин и Елена”. През 1910 година се изгражда нова база със стабилна сградата на два етажа, с веранди, които през зимата се закриват с прозорци. На брега на морето, децата имат възможност целогодишно да правят въздушни, морски, слънчеви и пясъчни бани. Модернизираният санаториум разполага с добре уредено собствено стопанство, новоизградена водопроводна и канализационна система и кухненски съоръжения и др. Проф. д-р П. Стоянов ръководи морския санаториум до 1910 година, но никога не престава да се интересува от съдбата му.

По време на Балканската и Междусъюзническата война д-р Параскев Стоянов завежда първа полуподвижна болница при IV-та армейска девизия, а през Първата световна война (1915-1918) е началник

на болница при трета армия. През 1916 година в Текир-гьол, Северна Добруджа, създава първия войнишки морски санаториум, в който прилага методите на морелечение, слънцелечение и калолечение.

През 1918 година проф. д-р Параскев Стоянов е избран за професор по хирургия в новооткрития Софийски медицински факултет. В продължение на 22 години (1918 - 1940) е професор в факултета и завеждащ на хирургичната пропедевтична клиника. За две години ръководи и Катедрата по анатомия.

Въпреки, че напуска Варна, обаянието на черноморската ни столица завинаги остава в сърцето на Параскев Стоянов. Той често си спомня, говори и пише с най-добри чувства за Варна: „*Познавам я от детството си, изучавах я като студент и лекар, живях в нея цели 14 години. Лекувах хората* …“ (произнесени от П. Стоянов думи при едно от посещенията си в града през 1931 година) и още **„***Бях от първите, за да оценя нейните лечебни богатства, като преди четвърт век създадох варненски морски санаториум и преди 22 години аквариума… От първите съм, който предсказаха светло бъдеще на Варна, като морски курортен град и сега и предричам светло бъдеще! Радвам се, че бях пророк и че нашата хубавица Варна „цъфти и хубавее“!***“** (в-к Възраждане, С., 1929 година).

Литература:

1. Стоянов, П. 1926. Морелечение. Лечебни свойства на морето. Методи на лечението. София.
2. Стоянов, П. 1926. Варненският държавен детски морски санаториум, Известия на Дирекцията на народното здраве, София, XI, кн.5-6, с. 203-243.
3. Бойчев, Б., Израел С. 1971. Параскев Стоянов. София.
4. Николаева, И., Н. Коларов, В. Василев. 1980. История на здравеопазването във Варна от древността до социалистическата революция от 9.IX.1944г. С., с. 59, 60.
5. “Проф. Параскев Стоянов /1871-1940/”. Съставители Д. Ставрев, И. Капинчева. Изд. Медицински университет “Проф.д-р Параскев Стоянов” – Варна, 2008, стр.144
6. Стаматов, С. 2013. Биоталасология. Варна, с. 14-30.

За контакти:
Ивелина Димитрова
Музей по история на медицината към Медицински университет
„Проф. д-р Параскев Стоянов“- Варна
E-mail: iva_svdimitrova@abv.bg

„КНИГАТА НА СЕДЕМТЕ“ – ВИЗУАЛЕН МАНИФЕСТ НА „ГРУПАТА НА СЕДЕМТЕ“

Д-р изк. Ирена Димитрова

Варненската художническа „Група на седемте“ е основана от Владимир Иванов през 1987 г. в ателиетата на бившата фабрика „Вулкан“. Нейни членове са Веселин Димов, Васил Василев, Панайот Минев, Явор Цанев, Сашо Анастасов и Агоп Гемджиян. През 1988 г. по идея на Вл. Иванов групата създава ръчна книга, в която всеки автор (с изключение на С. Анастасов и В. Димов) оформя по четири страници. Ние ще анализираме отделните авторски страници, като направим паралели между „Книгата на седемте“ и книгите на художници от началото на XX век.

Ключови думи: ръчна книга, „Група на седемте“, визуален манифест, авангардни практики, пространствено-графичен обект.

„Групата на седемте“ е основана от Владимир Иванов в ателиетата на фабрика „Вулкан“ през 1987 г. Нейни членове са Веселин Димов, Васил Василев, Панайот Минев, Явор Цанев, Сашо Анастасов и Агоп Гемджиян. Художниците се събират веднъж седмично в ателието на някой от авторите и дискутират по проблемите на визуалното изкуство. През 1988 г. по идея на Вл. Иванов те създават ръчна книга, в която всеки член на групата оформя по четири страници. Книгата е в 13 номерирани и подписани от авторите екземпляра, които не са напълно еднакви поради разликите в отпечатването на графиките или в създаването на рисунките и колажите. /1/ В тази връзка ние можем да направим паралели между книгата на „Групата на седемте“ и ръчните книги на европейските художници от епохата на модернизма (символизма) и авангарда, имайки предвид, че Вл. Иванов е бил запознат с това явление. Става дума за т.нар. *livre d’artiste* във Франция и за *artist's book* в англо-американското изкуство от 60-те години на миналия век. Според руската изследователка в областта на ръчната книга Елена Григориянц: „Книгата винаги се е възприемала като съвършено особен архетипен обект. Неслучайно са се появили такива езикови метафори, като книга на битието, книга на живота, книга на природата.“ Е. Григориянц смята, че терминът *artist's book* се е трактувал като „по-нова концепция на книгата, основана на широка трактовка на понятието „текст“.“ Тя допълва, че в този случай „художествените елементи излизат на преден план, превръщайки се в самостоятелна текстова структура, а традиционният текст може изцяло да отсъства.“ От тази гледна точка, можем да определим книгата на варненските художници като *artist's book* или *книга*

на художника. Ние сме съгласни с мнението на Е. Григориянц, според което този вид произведения могат да се отнесат към отделно художествено направление и да се нарекат **„пространствено- графични обекти“.**

Върху картонената корица на „Книгата на седемтте“ /3/ са изредени собственоръчно написани имената на художниците, което придава автентичност на изданието (ил. 1). На нея също така е залепено ксерокопие на гравюра, с изобразени на нея 7 мъже, облечени в ретро-костюми и каращи колело.

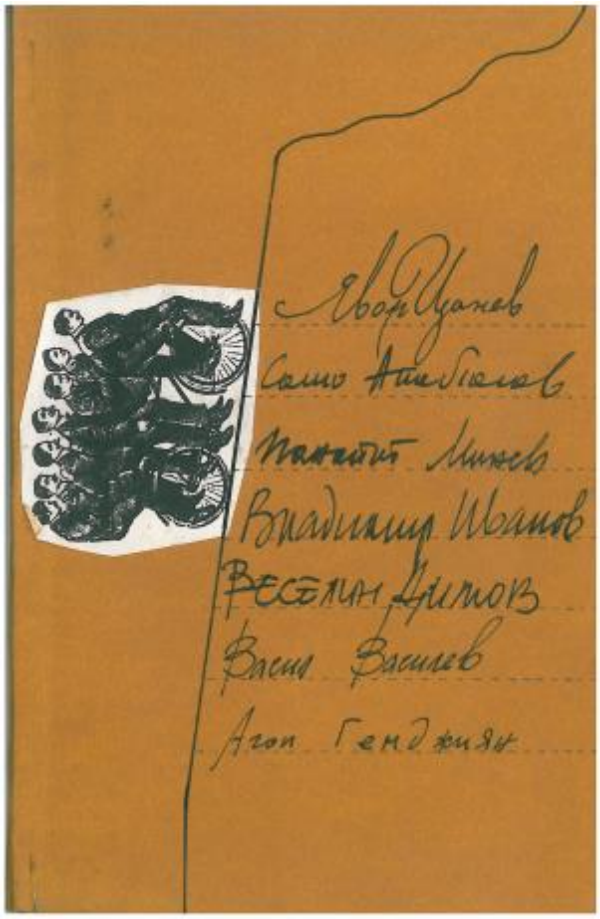

ил. 1 „Книга на седемте“, корица

Ксерокопието е от албум с графични работи от края на XIX век, когато подобен тип гравюри са много популярни. Гравюрата илюстрира названието на авторското обединение „Група на седемте“ и напомня общите снимки на дадаистите, които често са имали пародийно-провокативен характер (ил. 2).

ил. 2 Откриване на изложба на Макс Ернст, 1921 г.

Ръчната книга започва с текст и рисунка на Явор Цанев (ил. 3). Липсата на ясно изразено смислово единство между образния и словесния текст в страниците на художника е неконвенционален подход към книгата, в която традиционно визуалният текст илюстрира вербалния. Фрагментираността на словесния текст, както и липсата на препинателни знаци, му придава известна неподправеност, асоциирайки се със спонтанни записки в личен дневник. По този повод е важно да отбележим, че Я. Цанев редовно си води дневник, в който размишлява над различни житейски, а също така философски и художествени проблеми.

Трябва да отбележим, че свободната импровизация характеризира като цяло авторските страници не само на Я. Цанев, но и на Вл. Иванов и А. Гемджиян (работите на последните двама ще разгледаме по-нататък).

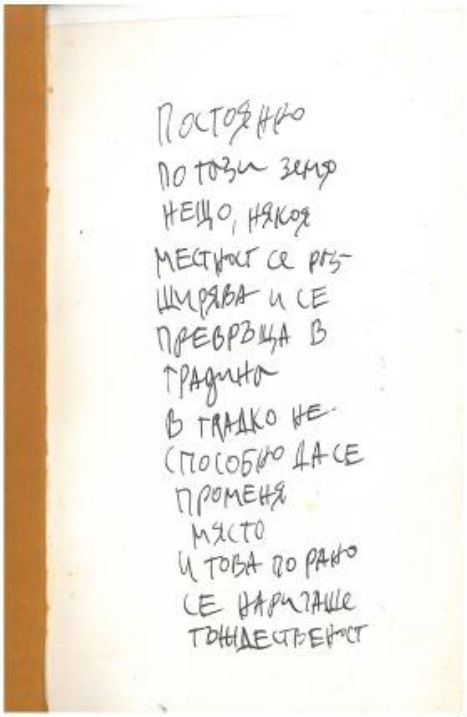

ил. 3 Я. Цанев – първа страница

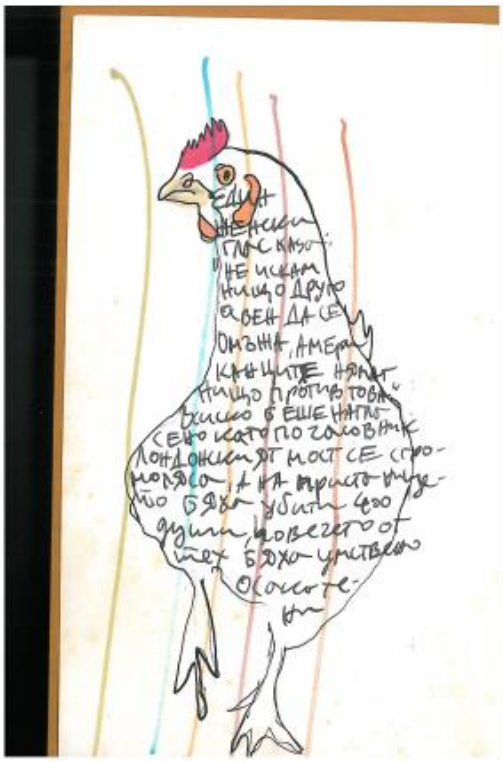

ил. 4 Я. Цанев – втора страница

Следващата работа в книгата е на Сашо Анастасов, който оформя две страници. Тя представлява черно-бяла, абстрактна графика, напомняща фантастичен пейзаж (ил. 5).

ил. 5 С. Анастасов – първа страница

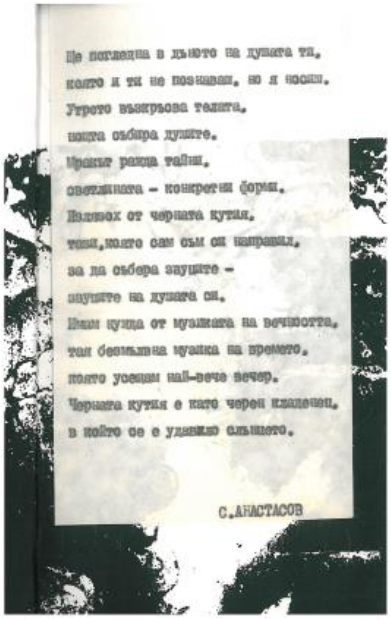

ил. 6 С. Анастасов – втора страница

На другата страница следва още един близък по стилистика графичен отпечатък (ил. 6), като върху него авторът залепва лист със свое стихотворение. Ако разгледаме словесния текст като първичен, то тогава изображението може да се определи като илюстрация, трансформираща интуитивния вътрешен свят на автора чрез езика на черно-белия графичен отпечатък. Но ако приемем, че абстрактното изображение е изходно, тогава говорим за неговата вербализация. Така или иначе, става дума за смисловата обратна връзка между двата реда – вербалния и графичния, в които ключовите опозиции са светлината и тъмнината, бялото и черното, душата и тялото и т. н.

Панайот Минев създава колаж от рисунка с молив и цветна хартия, преминаващ от една страница в друга. В рисунката могат да се различат човешки фигури в различни пози (седнала, легнала, изправена), предмети (кутия, каруца, колело) и животни (птица, куче). Тези образи имат гротесков характер и на пръв поглед не са свързани в определен сюжет, напомняйки подготвителни скици за живописни или графични творби. Ако се вгледаме по-внимателно, обаче, ще установим, че фигурите са части на една цяла рисунка, закрита на места от цветния картон (ил. 7, 8).

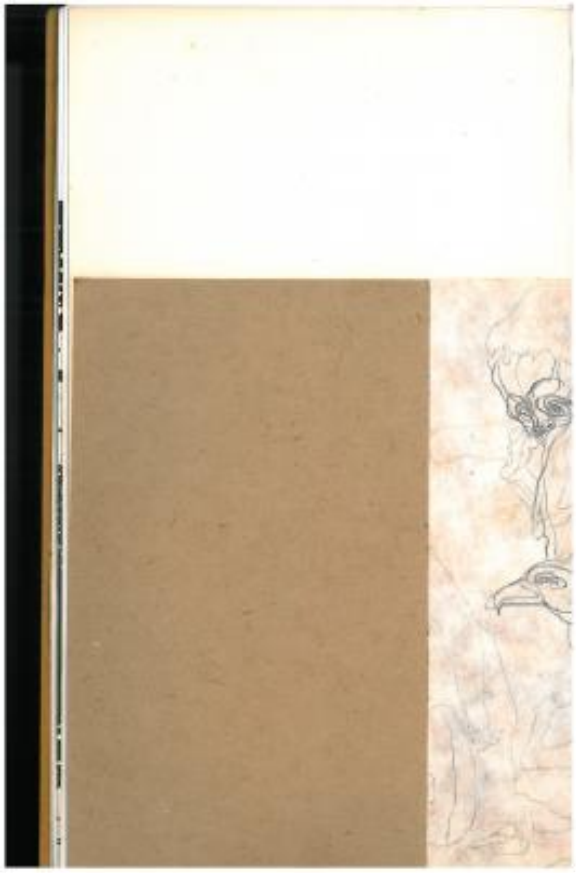

Ил .7 П. Минев – втора страница

Според нас тези визуални паузи в работата на П. Минев имат както естетически, така и игрови провокативен характер и са построени на принципа на пъзела. Фрагментираните и несвързаните (поне на пръв поглед) образи са метонимични и характерни за постмодерния мироглед. За да бъде разгадан от зрителя, този пъзел изисква по-внимателно вглеждане и по-нататъшна мисловна реконструкция на скритите части. Интересно е, че в горния ляв ъгъл на последната страница има бял квадрат, идентичен с квадратната форма на фотографския портрет на Вл. Иванов на следващия лист и представлява органичен преход към този автор.

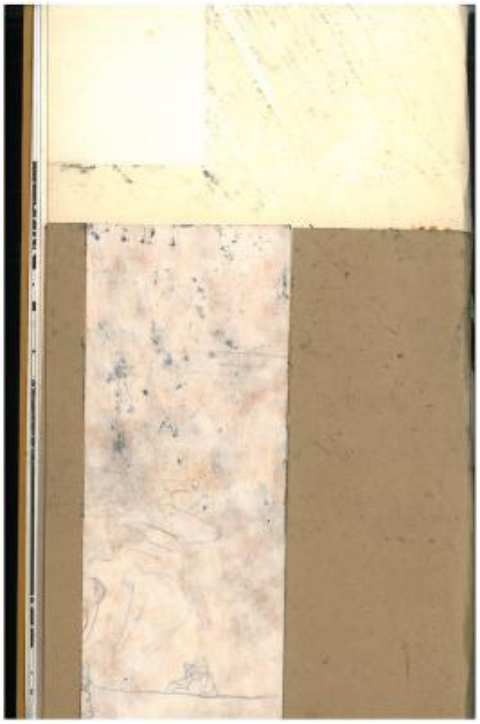

ил. 8 П. Минев – четвърта страница

Колажът на Владимир Иванов е концептуално свързан с неговата инсталация „Вътрешни измерения“ (1983 г.) и е типичен пример за постмодерно автоцитиране. Първата страница представлява съчетание от умалено ксерокопие на фотография на автора (пред стената на „Вулкан“) и рисунка с туш (ил. 9).

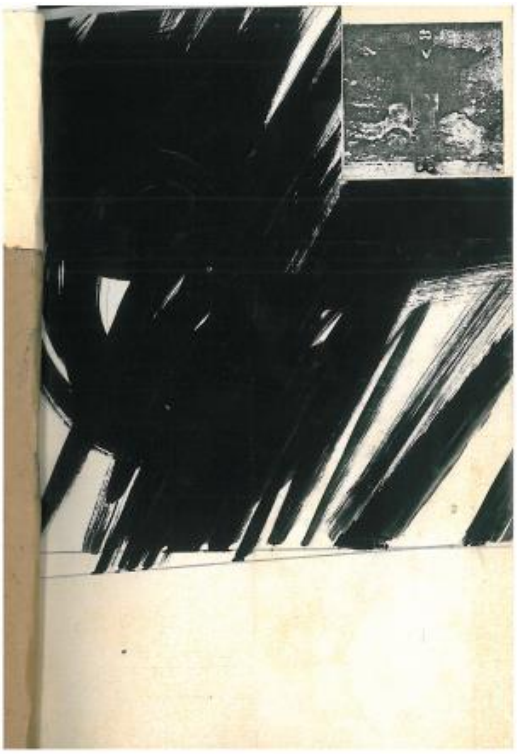

ил. 9 Вл. Иванов – първа страница

Вл. Иванов използва четка, защриховайки почти целия лист в свободен маниер и поместваики своя портрет в горния десен ъгъл. На следващите две страници Вл. Иванов залепя парче хартия с нарисуван триъгълник (ил. 10). В центъра на триъгълника авторът помества око, което поради подвързването на книгата се различава трудно. Това е така нареченото „око на провидението“, което води началото си от Древен Египет и по-късно е заимствано от християнската иконография ("Всевиждащото око на Света Троица"). Използването на универсален символ придава на колажа на Вл. Иванов философски и религиозен смисъл.

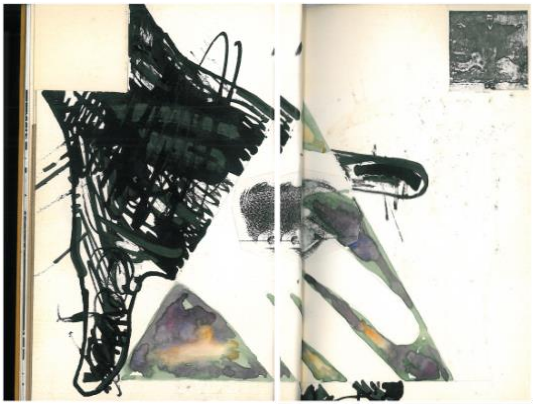

ил. 10 Вл. Иванов – втора и трета страница

На последната страница авторът залепя следния печатен текст: *„нещо за дъжда нещо за светлината след него нещо за морето нещо за лятото нещо за врабчето в устата на котката нещо за самите нас нещо за нищо“.* Липсата на препинателни знаци и главни букви поражда културно-исторически асоциации с древните и средновековни писмени текстове (включително и сакралните), в които липсват тези елементи на съвременния правопис.

Рисунката на Веселин Димов е най-лаконична и заема една страница, като хартията е изготвена собственоръчно от художника. Творбата представлява геометрична фигура от 13 квадрата, защриховани в червено, синьо и жълто – част от тях са бели (ил. 11).

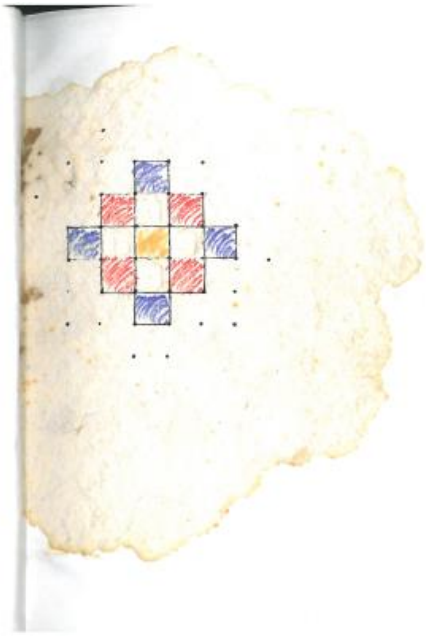

ил.11 В. Димов

Тази работа представлява своеобразна математическа конфигурация от квадрати, основана на различни числови комбинации (ил. 11). Ние сме на мнението, че подобен подход е свързан с физико-математическото образование на В. Димов, предполагащо синтезиране на явленията във видимия свят под формата на числа и геометрични форми (в случая на квадрата). Към това се добавя и добре обмисленият избор на трите основни спектрални цвята (жълто, червено и синьо). Това съчетание на научно-рационалистичен (математически, физически) и художествен код (цветни щрихи) може да се разгледа като метафора на двете същности на художника – рационалната (научна) и емоционалната (артистична), която се проявява и в неговите обекти и инсталации.

Графичните образи на Васил Василев са изградени върху опозицията светло – тъмно (ил. 12, 13). Със семантиката на светлината са свързани бялата ивица / свещ, „сияещата“ купа сено / „сияещо“ дърво, бялата ограда / бяло поле, а с тъмнината – черното непрогледно пространство в отделните графики.

ил. 12 В. Василев – втора страница

Лайтмотивът на бялата ивица като лъч светлина можем да интерпретираме и като визуализация на метафората „лъч надежда“ (ил. 12, 13). В тази връзка трябва да отбележим, че техниката на черно-бялата линогравюра, боравеща със средствата на черно-белия контраст, щриха, петното и плоскостта, изразява авторската концепция.

ил. 13 В. Василев – четвърта страница

Обособеността на образните елементи в отделните работи (фигура / свещ – купа сено / дърво – ограда / поле – процеп в пещера) може да се разгледа като метафора на самотата. В. Василев създава многозначни асоциативни образи, които могат да бъдат трактувани, както миметично (човешка фигура, предмет или природен пейзаж), така и декоративно-абстрактно.

Агоп Гемджиян създава колаж, като първата страница представлява абстрактно-минималистична композиция. Авторът залепя лист с печатен текст с превод-дефиниция на английската дума „information“ – *информация,* колажът „преминава“ и на втората страница (ил. 14).

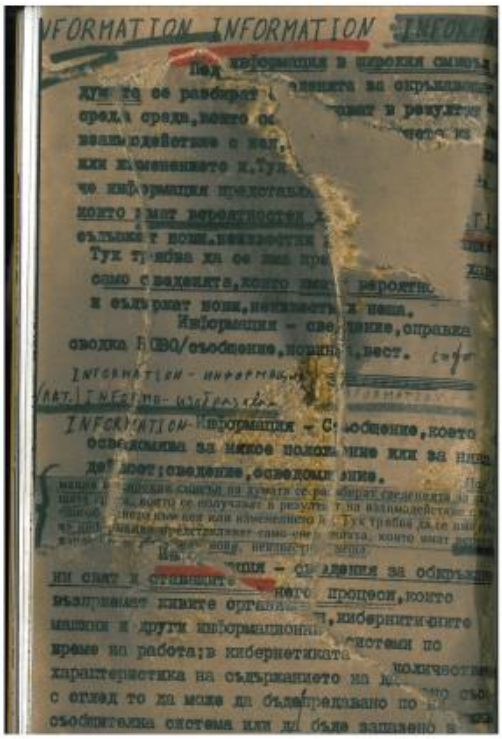

ил. 14 А. Гемджиян – втора страница

Хибридното съчетание на печатен и ръкописен текст в третата и четвъртата страници е типичен постмодерен похват. Преводът от английски на български език на думата „информация“, както и на трите лични форми на местоименията, е свързан с изучаването на английски от художника, докато той се готви да имигрира в САЩ. Тези страници имат автобиографичен характер, което отново е свързано с разбирането за книгата като метафора на живота (автобиография). На последната страница, върху релефна хартия, А. Гемджиян рисува с пулверизатор силуета на перо, напомнящо старо перо за писане и в същото време перо от крило на ангел (ил. 15).

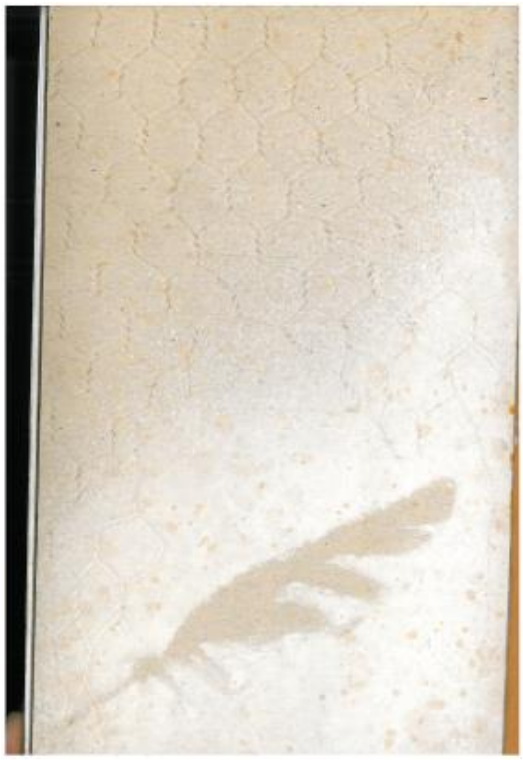

ил. 15 А. Гемджиян - Четвърта страница

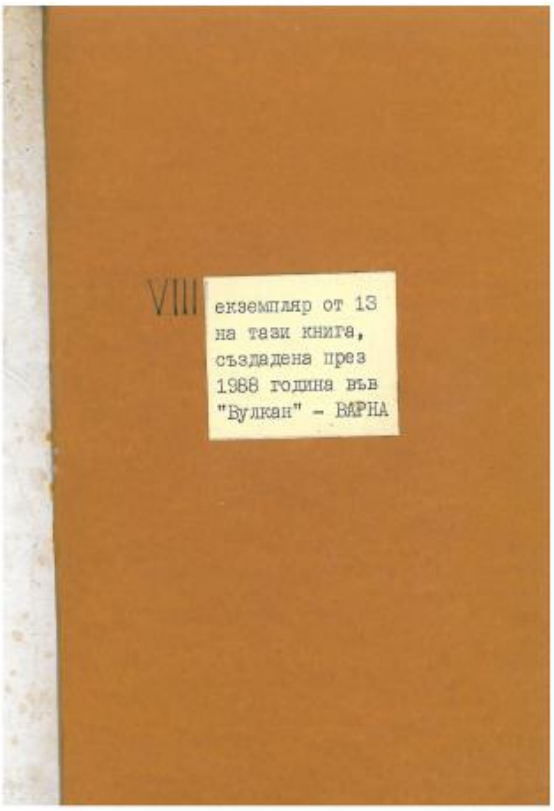

ил. 16 „Книга на седемте“ – гръб

По този начин авторът намеква за връзката между творческото и божественото начало, поставяйки поетичен завършек на своята серия и на цялата „Книга на седемте“. В случая можем да направим и паралели с книгите-обекти на А. Гемджиян от серията “Signs” („Знаци“, 1990 г.), напомнящи цветни колажи, изписани с думи. Това повтаряне на собствени художествени находки е типичен пример за постмодерно автоцитиране.

Въз основа на анализа на „Книгата на седемте“, можем да обобщим, че тя има експериментален характер. Художниците импровизират с визуален (рисунка, живопис, графика и т. н.) и с вербален (писмен, печатен) текст. Превес в книгата имат изображенията (с изключение на Я. Цанев и А. Гемджиян) с абстрактно-асоциативен, а не с миметично-описателен характер. Интерес представлява различното съотношение между двата вида текст. Така например П. Минев, В. Василев и В. Димов изобщо не използват словесен текст. При Я. Цанев отсъства ясно изразената връзка между вербалното и визуалното начало, докато при С. Анастасов и Вл. Иванов единството между словото и изображението е по-

осезаемо. А. Гемджиян използва вербалния текст като визуален. Като цяло творческите търсения на „Групата на седемте“, може би с изключение на работата на С. Анастасов, не отговарят на конвенционалните представи за съдържание и оформление на една книга. По този начин, към нея ние можем да приложим гореспоменатия термин „пространствено-графичен обект“, предложен от Е. Григориянц, която отбелязва: „Книгата на художника ни връща към извора, към момента на появяването на книгата в историята на човешката култура. Някога всички книги са били уникални, те са били творение на майстора и това е придавало на изданието особена цялостност.“ **От тази гледна точка „Книгата на седемте“ може да бъде разгледана като актуализация на древната форма на ръчната книга – уникат.** Да напомним, че реанимация на старите, включително и архаичните форми, е присъща на постмодернизма.

В заключение, ние можем да разгледаме тази ръчна книга като **визуален манифест на творчеството на варненската „Група на седемте“** и да направим паралели с подобната серия книги-обекти на югославската група „ОХО“ от 60-те години на миналия век. /4/ Освен това, трябва да отбележим, че развивайки този експеримент, А. Гемджиян и Я. Цанев създават собствени ръчни книги.

Литература:

1. Един екземпляр от „Книгата на седемте“ е показан на изложбата „PRINTED.BG“ с куратор Красимир Русев през 2015 г. в Националната библиотека в София.
2. *Григорьянц,* Елена, И. „Книга художника“: к феноменологии жанра. - Петербургские искусствоведческие тетради, выпуск 7, СПб: АИС, 2006. с. 260 - 261.
3. Репродукциите в статията са от осмия екземпляр на книгата (на Явор Цанев).
4. Югославската група „ОХО“ твори в Словения от 1966 г. до 1971 г. – вж.: Контакт София. Работи от колекцията съвременно изкуство „Контакт“. СГХГ, 2011.

За контакти: Ирена Димитрова Димитрова – доктор по изкуствознание, преподавател в НЧ „Отец Паисий“, Варна.
Тел: 0898953448,
e-mail irena19@abv.bg

ПОДНОС С БЛАГОДАРСТВЕН ТЕКСТ, АДРЕСИРАН ДО КНЯЗ АЛЕКСАНДЪР ДОНКУКОВ-КОРСАКОВ (23 ОКТОМВРИ 1878 Г. – 3 МАРТ 1879 Г.)

Кольо Хубенов

The following article presents a metal tray with an engraved inscription, expressing the gratitude of the Bulgarian citizens of Varna towards the Russian Imperial commissioner in Bulgaria knyaz Dondukov-Korsakov. The text commemorates the inauguration of the first Bulgarian civic councils in the city after the Liberation – 23 October 1878. The author begins by presenting the tray as an object and then follows the fate of the city from the end of the Russo-Ottoman war (1877 – 1878) till the complete liberation of the city. By summarizing the already publish materials on the topic and looking into the press releases from that time, the author tries to shed light on: the importance of the date for Varna and its Bulgarian citizens; the solemn reception of knyaz Dondukov-Korsakov around that time in Varna; and the actual presentation of the tray to the Russian representative on 3 March 1879.

Ключови думи: поднос; благодарствен текст, освобождаването на Варна; 23 октомври 1878 г.; 3 март 1879 г.; княз Александър Дондуков-Корсаков.

Key words: tray; inscription of gratitude; the liberation of Varna; 23 October 1878; 3 March 1879; knyaz Alexander Dondukov-Korsakov.

Настоящият материал представя поднос от фондовете на Регионален исторически музей – Варна, носещ върху себе си спомен от освобождаването на града през втората половина на 1878 г. Гравираният текст засвидетелства благодарността на българските жители на града към руските войски и администрация за пълното отстраняване на османската власт във Варна в края на месец октомври. Датата 23 октомври поставя началото на следосвобожденската история на Варна, но днес тя сякаш не е толкова популярна сред обществеността, колкото изисква нейната значимост. Именно за това на следващите редове ще представим тази ценност от културното наследство на Варна, която носи спомена за прехода между две забележителни за града епохи – Възраждане и Ново време.

Подносът е част от експонатите на отдел „Българските земи XV – XIX в.“ при РИМ – Варна, в чиито книги е записан през август 1985 г.[1] Предметът е бил вече обект на интерес от страна на дългогодишния уредник и завеждащ Музея на Възраждането в града Станка Димитрова, която го описва накратко в съобщение, представящо реликви от Освободителната война (1877 – 1878 г.) в музея.[2] Подносът е изработен от метална сплав, която е посребрена. Има правоъгълна форма с размери 56х42 см и дълбочина от около 1,5 см (Обр. 1).

Обр. 1 – лице на подноса

Украсата по целия съд е с растителни мотиви. На дъното са гравирани цветове и листа, доукрасени с точки и щрихи (Обр. 2), а по целия ръб релефно са представени лозови гроздове (Обр. 3, 4).

Обр. 2 – детайл от гравирана украса

Обр. 3 – детайл от релефна украса

Обр. 4 – детайл от релефна украса

Подносът е имал две дръжки, но днес е запазена само лявата (11х6 см) (Обр. 5).

Обр. 5 – лява дръжка

Гърбът е гладък, с частични следи от нанасянето на лицевата украса (Обр. 6).

Обр. 6 – гръб на подноса

По съда не бяха открити следи от клейма или подписи на работилници или майстори, което не позволява категоричното установяване на мястото и времето на произход.

В средата на подноса от лицевата страна има изчистено правоъгълно поле с размери 12х16 см, където е гравиран с печатен шрифт следният текст (предаден в оригинал) (Обр. 7):

Обр. 7 – благодарствен надпис

БЛАГОДАРНАЯ ВАРНА ЗА 23 ОКТЯБРЯ

1878 ГОДА

ИМПЕРАТОРСКОМУ РОССІЙСКОМУ

КОММИСАРУ ВЪ БОЛГАРИЕ

КНЯЗЮ ДУНДУКОВУ КОРСАКОВУ

БОЛГАРСКИ ЖИТЕЛЕЙ Г.

ОТЪ ВАРНЫ

3 МАРТА 1879 ГОДА

На следващите страници ще представим събитията от историята на Варна, които според нас имат най-голямата заслуга за изписването на тези осем реда. Понеже една част от тези теми – освобождението на Варна и региона[3] и въвеждането на Временното руско управление и гражданска администрация тук[4] – са добре изследвани в нашата историография, те ще бъдат накратко обобщени до толкова, до колкото да се даде представа за обстановката и атмосферата по тези места от втората половина на 1878 г. По-подробно ще се спрем на отделни въпроси и моменти от този период, които биха хвърлили допълнителна светлина върху благодарствения адрес.

Датата 23 октомври 1878 г.[5] е с основополагащо значение за следосвобожденската история на Варна. Тя бележи началото на новата история на града, защото това е денят, в който Временното руско управление въвежда българската гражданска администрация.[6] Пътят до това събитие обаче не е лек нито за руските освободители, нито за местното население. Тук ще представим основните причини, които превръщат варненското освобождение в един труден и мъчителен осеммесечен преход, период, който е по-продължителен от самите бойни действия между двете империи на Балканския полуостров (юни 1877 – януари 1878 г.).

На първо място, трябва да се отбележи, че Варна (тук ще добавим и Шумен, тъй като в следващите месеци съдбите на двата града са тясно свързани) не е превзет от руската армия по време на войната. За неговото непосредствено предаване не се настоява и в клаузите на Одринското примирие (19 януари 1878 г.).[7] Тези пропуски на руската дипломация и армия довеждат до следното усложнение, а именно, че дори след подписването на мира в Сан Стефано (19 февруари с. г.), според който Варна трябва да се предаде на Българската държава, Високата порта умишлено бави този процес, възползвайки се от: предварителния (прелиминарен) характер на договора; необходимостта от негово ревизиране на международен конгрес от останалите Велики сили; обтегнатите отношения между част от последните (Обединеното кралство и Австро-Унгария) и Русия.[8] Османската позиция на протакане не се променя и след края на Берлинския конгрес (1 юли с.г.), който категорично присъжда града на Княжество България.

На второ място ще поставим правото на османската власт да започне евакуацията на Варна, чак след като е приключила същия процес в Шумен.[9] Това включва правото на османците да транспортират цялото си военно и административно имущество от Шумен във Варна и чак след това да задействат тази практика в морския град. Допълнително, през цялото това време всячески се противопоставят и спъват стремежа на руските войски за овладяването на защитните укрепления в региона.[10]

На трето място ще спомена, че в преговорите между руските и османските дипломати около окончателното утвърждаването на Санстефанския договор (кр. на февруари – нач. на март 1878 г.), руската страна така и не залага предварително конкретни срокове за напускането на града от османските военни и администрация, опирайки се на действащото тогава международно право, което налага незабавното изпълнение на условията по договора, веднъж щом той бъде ратифициран. Това създава условия за умишлено забавяне на тези процеси, не само в самата Варна, но и в целия район от действащата власт.[11]

Този тежък проблем приключва едва на 23 октомври 1878 г. с въвеждането на българската гражданска администрация. За местно население на града и региона изминалите месеци са изключително тежки, съпътствани от насилия, убийства и данъчни произволи. Още през пролетта на 1878 г. шуменският каймакамин събира данъците за текущата години, следващата 1879 и дори за 1880 г.[12] В своя телеграма ген. Аполон Цимерман съобщава за нападение над християни във Варна.[13] За несигурното положение на българите в града от пролетта до есента на 1878 г. говорят и спомените на служещия по това време в българската църква свещеник Христо Върбанов.[14] Грозна картина от убийството на българин около Варна и докарването му за опяване в българската градска църква ни описва в свой брой списание „Славянско братство“, събитие, което ще остане и в спомените на едва шестгодишния тогава Антон Страшимиров.[15]

В тези напрегнати месеци голям морален ефект постига влизането руските войски във Варна през деня на 27ми юли. Ген. Аркадий Столипин начело на два полка е най-тържествено посрещнат в центъра на българщина в града – днешния храм „Св. Архангел Михаил“ (ул. „27ми юли“). В препълнения от хора двор на църквата са спазени традиционните за християнството и славянството ритуали в знак на благодарност и признателност – гостите са посрещнати с хляб и сол, отслужен е молебен, произнесена е благодарствена реч. Не случайно в спомените на съвременниците и свидетелите на това събитие, то е определено като „освобождението на Варна“.[16]

Въпреки безспорното морално и символично значение, което има този ден за местното християнско и най-вече за българското население, до промяна във властта не се стига.[17] Руското влизане и престой са предварително съгласувани с османските управници, ограничени са по времетраене и довеждат единствено до разполагането на част от руските войски по някои укрепления и част от стената. Градът още се управлява от османците, които продължават да се интересуват единствено от това, колко могат да отнемат от него, преди да го напуснат. Местното християнско население продължава да живее в една опасна и тягостна обстановка между месеците август и октомври. В руската кореспонденция продължават да се срещат съобщения за данъчни

произволи, грабежи и безчинства.[18] Вестниците „Българин“ и „Марица“ съобщават за мудността и тромавостта при предаването на града и анархията, която цари тук и в околността.[19] За преустановяване на това положение в най-кратки срокове е необходимо бързото завземане на гражданската власт.[20]

Тази промяна е извършена на 23 октомври 1878 г. На тази дата градът е овладян с караули, а на следващия ден – 24^{ти} – ген. Пьотр Вановски, командващ Северния отряд, телеграфира на главнокомандващия руска армия ген. Едуард Тотлебен, че е зает конакът и *в името на Господаря Император обявих Варна за присъединена към България и обявих гражданско управление*.[21] На 23 октомври е издаден и Приказ № 15 по Варненската губерния (губ. Павел Баумгартен) за назначаването на Градски съвет, Окръжен управителен съвет и Окръжен съдебен съвет – първата градска управа на освободена Варна.[22]

Тежките месеци от пролетта, лятото и есента на 1878 г. придават една допълнителна значимост на датата 23 октомври. За варненци тя е моментът, в който напълно се ликвидират османските правомощия в града. Тя ще запази своето значение и за напред, бидейки повод за благодарност, демонстрирана само няколко месеца по-късно – на 3 март 1879 г. Преди да пристъпим към това събитие, трябва да обърнем внимание на друг важен въпрос – за връзката на княз Дондуков-Корсаков с въвеждането на гражданската власт във Варна.

Княз Александър Дондуков-Корсаков (1820 – 1893 г.) оглавява Временното руско управление след смъртта на княз Владимир Черкаски (19 февр. 1878 г.). Основната цел на Управлението е да положи основите на модерната държавност в новоосвободените български земи.[23] Забавянето на тези процеси във Варненско и най-вече във Варна няма как да не представляват ключов интерес за княз Дондуков и неговата администрация.[24] Князът посещава на няколко пъти Варна и околностите през лятото и есента на 1878 г., като ние ще прегледаме информацията, която го поставя тук в края на месец октомври.[25]

Според съобщение във в-к „Българин“, озаглавено „Пътуването на княз Дондукова“, последният предприема обиколка на по-главните градове в България, за да разгледа управлението и войската през средата на октомври.[26] На 19 с.м. той е тържествено посрещнат в Русе, откъдето на следващия ден потегля за Шумен и Варна.[27] На 20^{то} число князът се очаква да пристигне в Шумен.[28] За това кога точно пристига във Варна и как протича визитата му, ние не успяхме да открием конкретни материали, но от тук се завръща обратно в Русе, а на 22^{ри} вече е в Свищов.[29] Тези данни ограничават престоя му във Варна във времето между 20 – 21 число с.м.

За двудневен престой на княз Дондуков-Корсаков във Варна от това време ни разказва в спомените си свещ. Христо Върбанов. Според тях на втория ден е превзета сградата на управлението/правителствения дом, след което князът е тържествено посрещнат в църква „Св. Архангел Михаил“. На излизане от нея той се обръща към събралите се хора с думите: *... по благоволение на Негово Величество, България се освободи*.[30] Историята, която е описана от българския свещеник отговаря по съдържание на събитията от 23 – 24 октомври, но съдейки по информацията от съобщенията в българския периодичен печат, князът няма как да е бил точно по това време във Варна, а няколко дни по-рано. В своите спомени

свещеник Върбанов дава сравнително малко дати, които биха ни били доста полезни в опитите ни за прецизиране хронологията на събитията. Като пример ще посочим, че след описването на събитията на 27 юли, до гореописаното посещение на княза е даден само един ориентир – 1 август.[31]

Без значение дали идването на княз Дондуков във Варна съвпада точно с отстраняването на османската власт или я предхожда с няколко дни, ефектът от неговото присъствие не подлежи на съмнение. Петвековното османско владичество на града е прекратено и се поставя начало на модерното му управление. Варненци сериозно приемат новите си отговорности и скоро избират за първи път свои управници. Значимостта на промените, които настъпват в края на октомври 1878 г. и евентуалните заслуги на княз Дондуков остават траен спомен в местното обществено съзнание. По възможно най-демонстративния начин своята благодарност жителите на града изказват няколко месеца по-късно – 3 март 1879 г.

На 3 март 1879 г. Варна посреща княз Дондуков-Корсаков, ген. Е. Тотлебен и управляващия Отдела на Вътрешните работи в България генерал Пьотър Гресер.[32] Както и в предходните случаи, когато градът очаква високи гости от подобен ранг, така и в този местната общественост е предварително предупредена и се заема с необходимите приготовления. В града са издигнати триумфални врати, чиито надписи желаят здраве на руския император, слава за ген. Тотлебен и вечна признателност на руския братски народ. Празничността в града се подсилва и от друго събитие. На 17 февруари от трибуната Учредителното събрание Варненският и Преславски митрополит Симеон приканва на *19ти… ден на възшествието на престола на Негово Императорско Величество Александър II, Великодушний Освободител на България, и ден на освобождението на България…* народните представителите да се стекат в църквата Св. Богородица и да се отслужи молебен за Освободителя.[33] Събитието е широко одобрено и приветствано не само на местно ниво, но и в цялата страна. Изпратени са поздравителни телеграми от много български селища, между които е и Варна.[34] Така, макар и без официален характер, се отбелязва първата годишнина от Освобождението.[35] Само две седмици по-късно герои от тази война посещават Варна.

Според цитираните сведения те са посрещнати на гарата, където им е отдадена подобаващата почит. Важно и подробно описание дава бъдещият виден варненски общественик и кмет Кръстьо Мирски: *На главнокомандующия се отдаде при слизането му от вагона, в станционната зала от страна на българите във Варна, чрез заслужившия жител, изпълняющ нине длъжност председател Окръжнаго управителнаго съвета г-на Сава И. Доброплодни, хляб и сол на табла с титулярний надпис на Негово Високопревъзходителство, който произнесе от благодарност няколко думи*.[36] Сродно описание дава и руският вицеконсул в града Т. Лисевич: *Изпълняющият длъжността председател на варненския административен съвет г. Доброплодни, произнесе пред главнокомандующия твърде съдържателна реч от името на местните българи, турци и арменци и поднесе на Негово величество хляб-сол на сребърен поднос*.[37]

Споменаването на Кр. Мирски за поднос с надпис първоначално се прецени като достатъчно доказателство за участието на представяния предмет в

посрещането. При по-внимателно заглеждане обаче се забелязва, че авторът казва ... *на табла с титулярний надпис на Негово Високопревъзходителство*…

Прочитайки целият му материал ние виждаме, че обръщението „Негово Високопревъзходителство“ е използвано единствено за ген. Тотлебен, докато към княза се обръща с „Негово сиятелство“. В своя рапорт за събитията Т. Лисевич не дава информация за характера на подноса, споменавайки само, че е сребърен. Това постави въпроса дали не е бил изработен и втори подобен поднос, предвиден за руския генерал. След справка с другите отдели на РИМ – Варна и музеи в града се установи, че не е известна друга такава табла. На този етап сме по-склонни да приеме, че става въпрос за грешка при осведомяването или при публикуването на материала и че представеният поднос е същият, използван в ритуала. Дори това да не се окаже така, разминаването между сведенията на съвременниците и действителния надпис, не трябва да се приема като нещо, което подронва автентичността на предмета, а напротив – като сведение за евентуалното наличие на още една културна ценност от това време, която към момента е в неизвестност.

Пълното освобождаване на Варна и варненския край от османската административна и военна власт е бавен и продължителен период, който отнема осем месеца след края на Освободителната война. Свидетелства за този тежък преход се намират в кореспонденцията на руските военни и администрация, спомените на съвременници, дописките в българския периодичен печат. Оригинален спомен за пълното премахване на османската власт и за началото на българското самоуправление ни оставят и българските жители на град Варна. Решението да се изпише благодарствен текст до императорския руски комисар в България княз Александър Дондуков-Корсаков, който да му се връчи непосредствено след първата годишнина от Санстефанския договор, е не само знак на признателност към целия руския народ, но и културен паметник, носещ спомена за възстановяването на българската държавност във Варна.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

[1] Подносът е част от постоянната експозиция на отдела и може да бъде видян в сградата на Музея на Възраждането във Варна на ул. „Д-р Л. Заменхоф“ 21.

[2] **Димитрова, Ст.** Реликви от Освободителната война, съхранявани в музея на Възраждането Варна. – Сборник из документалното богатство на Варненския край, 10, 1990, с. 251.

[3] По-подробно вж.: **Тонев, В.** След Сан Стефано и Берлин 1878 г. Изследвания, документи и материали за освобождението на Североизточна България от османска власт. София: Анубис, 1999; **Тонев, В.** Освобождаването на гр. Варна и Варненския край от османско иго. – ИНМВ, XV (XXX), 1979, с. 43 – 76; **Плетньов, В., Ив. Русев**. История на Варна. Т. 2. Средновековие и Възраждане (VII в. – 1878 г.). Варна: Славена, 2012, с. 571 – 580.

[4] По-подробно вж.: **Пенкова, М.** Временното руско управление и изграждане на българската администрация в гр. Варна. – ИНМВ, X (XV), 1974, с. 171 – 202; **Дряновски, Б.** Изграждане на българската администрация и гражданско общество във Варна и Варненска губерния след Освобождението 1878 – 1880 г. Варна: Славена, 2003, с. 5 – 14; **Дряновски, Б.** История на Варна. Т. 3. 1878 – 1944 г. Варна: Славена, 2015, с. 13 – 14;

Денчев, Б. Варна след Освобождението. Едно закъсняло възраждане на българщината. София: Анубис, 1998, с. 75 – 104.

[5] Всички дати са в стар стил.

[6] ДА – Варна, ф. 827к, оп. 1, а.е. 32, л. 1; **Дряновски, Б.** История на…, с. 14.

[7] **Тонев, В.** След Сан Стефано и Берлин…, с. 41 – 43, 48; **Тонев, В.** Освобождаването…, с. 61 – 62.

[8] **Тонев, В.** След Сан Стефано и Берлин…, с. 46 и сл.; **Тонев, В.** Освобождаването…, с. 64 и сл.

[9] **Тонев, В.** След Сан Стефано и Берлин…, с. 60, 63; **Тонев, В.** Освобождаването…, с. 72 – 73.

[10] **Тонев, В.** След Сан Стефано и Берлин…, с. 60, 64 – 67, 70 – 71; **Тонев, В.** Освобождаването…, с. 73 – 74.

[11] **Тонев, В.** След Сан Стефано и Берлин…, с. 44, 49; **Тонев, В.** Освобождаването…, с. 64.

[12] **Тонев, В.** След Сан Стефано и Берлин…, с. 90 (док. № 14).

[13] Пак там, с. 97 (док. № 21).

[14] **Върбанов, Хр.** Спомени за Варна (1875 – 1881). – ИВАД, V, 1912, с. 43.

[15] Сп. „Славянско братство“, кн. 8, 3 юли 1878 г., с. 69 – 70; **Страшимиров, А.** Из детството – Чичо. – В: Съчинения в седем тома. Т. 2. Разкази. София, 1962, с. 231 – 232.

[16] Ген. Столипин телеграфира, че ... *завърши освобождението на България с встъпването на руските войски във Варна*. **Тонев, В.** След Сан Стефано и Берлин…, с. 157, (док. № 90); **Дряновски, Б.** Изграждане на…, с. 25 (док. № 11); ДА – Варна, ч.п. 696. В спомените си ген. Пьотър Паренсков говори, че Столипин … *казано на древния език „с поклон поднасяше Варна“*. **Паренсов, П.** Из миналото. Спомените на един офицер от генералния щаб в България. София: Ден, 1909, с. 7. Свещеникът в българския храм Хр. Върбанов си спомня за този ден, … *че всеки българин със сърдечна радост и със сълзи на очите гледа да види от де ще се зададат освободителите*. **Върбанов, Хр.** Цит. съч., с. 44. Виж също и спомените на Антон Страшимиров за това събитие в разказа „Из детството – Чичо“. **Страшимиров, А.** Цит. съч., с. 232 – 233.

[17] В-к „Зорница“, бр. 31, 3 август 1878 г.; **Дряновски, Б.** Изграждане на…, с. 26 (док. № 12).

[18] **Тонев, В.** След Сан Стефано и Берлин…, с. 70, 72.

[19] В-к „България“, бр. 89, 14 септ. 1878 г., с. 3; Пак там, бр. 97, 12 окт. 1878 г., с. 4; Пак там, бр. 101, 26 окт. 1878 г., с. 4; В-к „Марица“, бр. 12, 5 септ. 1878 г.; **Дряновски, Б.** Изграждане на…, с. 28 (док. № 16), с. 29 (док. № 18); **Тонев, В.** След Сан Стефано и Берлин…, с. 69.

[20] **Тонев, В.** След Сан Стефано и Берлин…, с. 70.

[21] Пак там, с. 204 (док. № 134); **Дряновски, Б.** Изграждане на…, с. 47 (док. № 35); ДА – Варна, ч.п. 696.

[22] **Дряновски, Б.** Изграждане на…, с. 8; **Дряновски, Б.** История на…, с. 13 – 14; ДА – Варна, ф. 827к, оп. 1, а.е. 32, л. 1.

[23] **Пенкова, М.** Временното руско управление…, с. 171.

[24] Във Варненско налагането на гражданската администрация от ВРУ започва още през месец май 1878 г. Тогава на територията на бившия Варненски санджак се създава Варненската губерния, състояща се първоначално от окръзите Варна, Провадия, Балчик, Хаджиоглу Пазарджик и Мангалия. Неин пръв губернатор е българинът на руска служба полк. Иван Кишелски, а седалището му е в Хаджиоглу Пазарджик (дн. Добрич) до средата – втората половина на август месец, когато е преместено във Варна. **Дряновски, Б.** Изграждане на…, с. 8, 20 (док. № 4); **Пенкова, М.** Временното руско управление… , с. 174 – 175.

[25] **Пенкова, М.** Временното руско управление…, с. 174.
[26] В-к „Българин“, бр. 100, 22 окт. 1878 г., с. 4.
[27] Пак там; сп. „Славянско братство“, кн. 13, 22 окт. 1878 г., с. 108; В-к „Зорница“, бр. 43, 26 окт. 1878 г., с. 172.
[28] В-к „Българин“, бр. 103, 2 ноем. 1878 г., с. 2 – 3.
[29] В-к „Българин“, бр. 100, 22 окт. 1878 г., с. 4; в-к „Марица“, бр. 35, 24 ноем. 1878 г., с. 4; сп. „Славянско братство“, кн. 14, 23 ноем. 1878 г., с. 112.
[30] **Върбанов, Хр.** Цит. съч., с. 44.
[31] Пак там.
[32] **Архим. Инокентий.** Посрещането на генерала Тотлебен и княза Дондуков-Корсаков в гр. Варна. – Варненски общински вестник, бр. 285 – 286, 14 септ. 1932 г., с. 8; **Мирски, Кр.** Новости из Варна (01 – 11 март 1879 г.) – В-к „Марица“, бр. 69, 27 март 1879 г., с. 4; **Мирски, Кр.** Посрещането на главнокомандващия на действаща войска в България генерал Тотлебен и княз комисаря Дондуков Корсаков. – В: „Материали из историята на град Варна. Отдел VI – Следосвободителен, глава XXV“. Приложение към Варненски общински вестник, бр. 231, 4 септ. 1930 г., с. 4 – 5; **Дряновски, Б.** Изграждане на…, с. 102 (док. № 102), 104 (док. № 105); **Стоянова, В.** Обществените празници във Варна от Освобождението до 20те години на XX в. – ИНМВ, 19 (34), 1983, с. 155.
[33] **Недева, Т.** Търновски празници 1878 – 1944. В. Търново: ПИК, 2009, с. 45; Протоколите на Учредителното Българско Народно Събрание в Търново. 1879, с. 56.
[34] **Недева, Т.** Цит, съч., с. 46.
[35] Пак там, с. 44. За първи път официално датата 19 февруари се чества през 1880 г. под името „Ден на възшествието на престола на император Александър Втори и заключение на Санстефанския мирен договор“.
[36] **Мирски, Кр.** Новости из Варна…, с. 4.
[37] **Архим. Инокентий.** Цит. съч., с. 8.

За контакти:
Кольо Хубенов
Музей на Възраждането – Варна
Ул. „Л. Заменхоф“ 21
E-mail: muzei.vazrajdane@abv.bg

ЗА ДВИЖЕНИЕТО НА НЯКОИ ЕТНИЧЕСКИ ГРУПИ СРЕД НАСЕЛЕНИЕТО В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ (ВАРНЕНСКО И ДОБРИЧКО). ЕЗИКОВОАРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОЧИТ

д-р Димитър Маринов

Северното Причерноморие в областите Варна и Добрич се оказа тази част от българската езикова територия, в която е имало засилено движение на етнографски и регионални групи, част от които като *булгари, кумани, печенези* и *узи* участвуват в създаването на българската народност. По темата има ограничена по обем историческа, демографска и краеведска литература и съвсем малко писания по лингвистични проблеми и почти никакви в езиковоархеологически план.

Обяснение: езиковата археология се „намесва", в случая в българознанието, когато е налице недостиг на документална фактология. Нейният работен принцип е: *От историята на езика към историята на обществото!* – постулат, създаден от осетинския учен **Василий Абаев,** който възстанови историята на своя народ (за която почти липсват документи с историческа информация), записана в езика.

Езиковата археология има няколко оператора, които са изключително точни в хронологичен план. Безспорно основният е *безизключителността на фонетичните закони*, които са датирани, респ. „застинали" в собствените имена (топоними, ойконими, антропоними). Разчетени от *ономастическия анализ*, допълват писаната история, когато я има, в други случаи възстановяват историческата действителност, понякога с неочаквани резултати.

В Северното Причерноморие е налице *староседелско* население, *емигрантско*, заселено в Бесарабия, Влашко, Гърция, Турция, *имигрантско*, с реемигранти от Бесарабия и Запорожието, *мигрантско*, от Балкана, т. нар. балканджии от Югоизточна България, Източна Тракия, Мала Азия, Западна Тракия, Егейска и Вардарска Македония. В лингвонимен план има българи, които говорят български език и българи, които говорят турски език, т. нар. *гагаузи*, които са староседелци, емигранти и имигранти като реемигранти от Бесарабия; друга група от този план са т. нар. *арнаути*, които пазят вторичния си албански език единствено в Каракурт:Жовтневое до Болград. Другите етнически групи са: на циганите (с много подгрупи: *загунджии, лахоря, калбурджии, калдерари, айи,* или *мечкари, бургуджии* и под.), на ногайските и на кримските татари, на местните турци, които са от туркменско или друго тюркско потекло, както и потомци на българи потурнаци, после читаци, местните гърци, голяма част от които емигрират в Гърция, добруджанските немци, емигрирали в Германия и под.

Сведенията за това население са записани в близо триста ойконима или стари селищни имена, в повече от 2000 антропонима, в десетки имена на племена, родове и етноси, както и десетки имена на български и на други етнически групи. Казано обобщено, научното изследване се разполага върху няколко хиляди имена, като от тях се

представят в енциклопедичен вид като резултат от ономастическия и езиковоархеологическия анализ т. нар. „говорещи имена". Разчетени, те допълват познатата история на Северното Причерноморие с нова фактология, която в много от случаите е неподозирана, неочаквана, изненадваща.

За илюстрация привеждам няколко разработени по темата статии:

Варна

Множество са опитите за обяснение на името. Първа регистрация при Мануил Фил: βάρνα (XIV в.). Българската етимология от *врана*, приета от Б. Томашек, К. Мирчев, В. Бешевлиев, БЕР I 121 и др. Повече при ВНС 74 сл., в БЕР I 121 по стб. *вранъ, врана* 'черен' с начална неметатизирана форма **варнъ*, вероятно асоциирано с *Черно море* и неговите мждуезикови съответствия. При Ив. Петканов (Ез. л-ра 1, 1961, 52) по име **var* 'вода'.

- *Варна* е български адаптиран изговор на българското име най-вероятно с начална форма **варнаг*, където *ŕ-то* е гортантно, т.е. изпада. Основания: българите са давали свои имена на завзетите от тях места и селища. Именували са по най-общия признак: на първо място дали в селището са заселени българи, чието племенно или родово име без изключение е сртавало и име на селището или мястото; другият елемент в имеобразуването е бил географският термин, с който са означавали мястото;

- по-основателно е първото предположение: начално **Варнаг*: по етноним **вар наг*, с отпадане на гортантното *ŕ*: *Варнаг:Варнаа:Варна*, буквално 'място, селище в територията на племето, рода варнаг'.

Самото име *варнаг* сравнително лесно се разчита като етноним:

- *наг* за род, племе, записано като българо-маджарско племе *нагман:найман* при Кузеев 1974, 508, като род на съвременните башкири, останал от българите *нагман*, на племето усерган (Кузеев 1957, 49). Българско по форма на етнонима *нагур* за средновековно племе е дадено при О. Акчокраклъ, Татарские тамги в Криму, Симферопол 1927, 7: В двата етнонима след отделянето на форманти *–ман, -ур* в значение 'род, племе, народ' остава името на етническата единица *наг*. *Нагман* е УВ на етноним *найман*, който Кузеев 1974, 255, чете като цифров в значение 'осем' по първоосновата в монголския език (*наймх* 'осем'). Първата част на цифровия етноним *вар-наг* 'осем рода вар' е записана и в българската форма *вар* при част от туркмените на племето теке (Атаниязов 37) и ваз, род на туркменското племе арабачъ (п.т. 36), *вар-зоби* и *вар-саджар* при други тюрки (ЛиС I 137 и пр.).

// Що се отнася до *наг*, възможно е в етнонима *варнаг* да е и огурско *наг* 'голям', в случая голяма част от племето *вар*, срв. унг. nagy 'голям'. Това четене е с голяма степен на сигурност като *Варна* с основа цифровия етноним *варна(г).*

// Българското племе *вар* е записано още в хунско време. Известно е, че още тогава, когато се появяват тюркютите, те срещат при Аралско море племена или народи *хуни, вар* и *огори* (Л. Гумильов, Древние тюрки, М., 1967, 35).

Опитите за отъждествяването на *вар* с *авар* (Атаниязов 37) са неуспешни. Може би основата на етнонима се пази в туркм. *ваз* 'бърз' по отношение на начина на придвижване на тези номади по пасищните пътища?!

К. Багрянородни (ГИБИ III 202 сл.) съобщава за река *Варнас* в българската територия. К. Иречек, Пътувания 1974 882, допуска, че това е Провадийската река с Девненското езеро. Като не знае обстоятелството, че реките често носят имената на булгарските племена, в случая *Варна(г)*, този учен също етимологизува името по врана (птица).

Втората хипотеза се основава на най-забележителния географски признак на Варна, който безспорно е *Варненското езеро*. В чуваш. *шавар* ‘езеро’, безспорно стои и *шавар ’кал’*. Имало ли е обаче това *–вар* значение на ‘езеро’ при булгарите, засега не може да се каже?! Но сякаш е така, като се има предвид чуваш. *вар* в значение на старо сухо корито на езеро, река и под. Може би в онова историческо време Варненското езеро да е било само поречие на река, което се е пълнело и опразвало от водата на морето? Но това четене не може да обясни крайното *–на* във *Варна*. Поне засега.

Не е за изпускане и третата хипотеза, която се основава на възможното булг. *вар*, иранизъм в значение град, запазен и в унг. *вар:var*, например в *Темишвар*, сега в рум. *Темишоара* и под. Географският термин е обяснен с подробности при М. Н. Боголюбов, Древноперсидские этимологии, в: Древний мир, М., 1962, вж. и ЭМС 113. И в този случай обаче не може да се обясни крайното *–на* във *Варна*. Това четене е компрометирано от един езиков феном: всяко коренно *а* в булгарските иранизми е прегласило в *о*. Следователно, ако в унгарското *вар:var* е останало по оригинал, то в булгарското и българското съответствие би било *vor, респ. името би гласяло **Ворна.*

Друга библиография за името Варна: повече при Тр. Трифонов, 700 наименования от българското Черноморие. Справочник, Варна 2006, 22; Ив. Дуриданов, Ст. Андреева, Библиография на българската ономастика 1940-1970, С., 1970, 352; Ан. Чолева и др., Библиография на българската ономастика (1971-1980), ВТ 1993, 145; Т. Балкански и др., Библиография на българската ономастика 1981, 1981-2000, ВТ 2013, 48 и др.

Зъгаджии

Общобългарско име за малоазийските българи, настанявани в десетки селища на БЧ. Говорен групоним по съществена черта на речта им, в която частицата за бъдеще време е *зъ*, честото *зъ го* ‘ще го’, срв. по запис на ЕБМБ 32 за село Ягнило, Варненско: *Зъ-г-зема чапата, и на лозето*.

// За множеството заселници във Варненско, Бургаско, вж. при ДШНИ.

Казан татар(ъ)

За тази група сред българските татари в Добруджа САТБ 157, пише, че групата „съществува само информативно” за това, че кримските татари по същество произлизат от *казанските татари*.

В случая става въпрос за запазен Е *казан* на булгарско племе *казан*, остатъци от което има и при туркмените *казан:газан* (САС 38) и при башкирите *казан* от племето *катай* (ЛиС I 198), с множество следи в онимията на Крим: гр. *Казан*, село *Казанлъ*, *Казанпир* (ВБЛС 131 сл.), в Бесарабия: *Казанджик* (АЕНЛ 95) и др.

// Българският град *Казанлък* е с име по *казанлък* „народ *казанлък* =

волжки булгари, повече при Т. Балкански и Ц. Константинова, Акджа Казанлък… в Български език 6 1996, 46-47.

Кая бей (кьой)

Днес Камен бряг, Добричко. Рег. 1573: *Кая бег*, 1676 също (РСт 1961 414); 1873: *Кая бей* (ГТР 240).

Народната етимология свързва с тур. kaya ‘скала’, оттук и рум. административна калка Стънка: Stînca:stînca ‘скала’ (до 1942 г.); за ГТР 240: „*Кая бей кьой* в превод означава *‘скално бейско село’*”; АБВ III 33: „*Кая бег* или *Кая беки*, вероятно е било наречено бейско село, защото е било сравнително голямо и вероятно в него е имало бейско имение”.

Точно това предава името на туркмените *кайъ бек (бег:бей)*, където втората част е Е за рода бек:бег: *бей* на туркмените от племето *кая* (ЛиС I САС 30), а първата името на племето *кайъ*, към което то принадлежи.

// Родове с име *бег:бек:бей* имат почти всички туркменски племена (САС 30): *кайъ*, сега туркменското *гайъ*, е името на средновековното туркменско племе, което се е отделило от племето *гьокленг*; то е в основата на османската народност; М. Кашгари е записал името през XI в. като *кайъг* (п.т. 39).

Респективно в тази част на Добруджа твърде рано са попаднали туркмени от родовата организация на ранните *османци.*

Махалнишки. РИ в Добричко.

по СелИ: Махалница, Еленско. Първо са били заселени в Колибарската махала на Котел, от където мигрират като котелски кехаи.

Османджик

Изчезнало село в землището на Аврен, до пътя Аврен-кв. Константиново. ДФ: *Осмаджи* като *Батаджи* срещу *Батаджик,* Поморийско. Според преданието престанало да съществува след Голямата Чума (1837).

Има само един опит за обяснение на името при САСА 37: „Названието му произлиза от турското мъжко лично име *Осман*”. Имената на селища, създадени на турски език, по същество са **отетнонимни**, т.е. са по имената на туркменските племенни родове и подродове, заселени в случая в българските земи; *Османджик* е по етнонима *османджик* за малка част от рода *осман* на туркмените *каркън* (ЛиС II 321; САС 95). Коляното *каркън:гаркън* е на туркменското племе арсаръ, чиито родове заселват стотици български селища.

Осмарски

Род в Горун, придошъл от Северна Добруджа, където ще да са преселници от Осмар, Шуменско.

Татарите на Актав: Актау

Така се нарича една група пришълци в нашите земи. Ногаи, подчинени на Златната орда. Тамерлан разбива нейния управител чингизид Тохтамъш и свирепствува в Прикавказието и Причерноморието до Волга през 1391-1395. Тогава реката *Узи* (Днепър) пресичат *татарите на Актав и на Тимур оглан*, темници в Ордата. Отсам Днепър срещат татарите на друг клан Хурмадай. Тук сведението за Тимур оглан свършва, но се появява в един пасаж от хрониката на арабския

летописец Шериф ад дин Йезди, тук по ПиТ 112: „Положението им било по-лошо и от плен, затова оттук туманът на Актав заминал за Рум (Византия, най-общо казано – Балканите – бел. ав.) и заселил равнината Исраяка (Тракия – пак според авторите), където те се намират и до днес).”

Първоначално (1397-1398) се прехвърлили в Добруджа, през 1399 г. влезли в конфликт с турците на Баязид. Баязид разселва татарите на Актав на различни места. Според авторите - и в Пазарджишко (113).

Групонимът *татарите на Актав*: Актау се употребява в османските документи почти до края на XVI в. От него обаче в онимията на Пазарджишко **няма и следа**! Не е познато като име и в ногайската, и в тюркската етнонимия в тази форма. Безспорно деформатив на *ак тау*, сега *тау*, запазено при башкирите: *ак* е етнонимен попказател за посока, най-често „западен”, в случая западната част на племе: *род тау таг*.

// Според Несебърската хроника (Chronicon Mesembriac) по ХИБ II 201: „В годината 6907 (=1399), индикт 7, на 2 февруари, *Варна* бе заробена от безбожните татари.”

Следа от тези татари може да е *Татар махле*, после *Веселин*, сега *Любен Каравелово*, община Аксаково, Варненско. Така наречените актавски юруци са записани с 21 оджака къз зиамети на налдьокенските юруци във Визенско, Черноменско, Старозагорско и Пловдивско. Появяват се в регистрите до 1642 г. (САТБ 38).

Тати

Етническа група, която се появява в българските земи след Кримската война. Няма единство по въпроса дали са *кримски тати* или *кавказки тати*. На много места не ги различават от *черкезите*, което дава основание да се смята, че са придошли в нашата земя след Кавказката (Шамиловата) война от 1864 г.

- за сигурно се смята свидетелството, публикувано от М. Ташева, Татите в с. Дебово, Плевенско, в: Векове 4, ч1975, 73.

Татите са кавказка народност, чиито остаъци след посочените събития живеят в Азербейджан и в Дагестан (около 17 000). Говорят един от иранските езици. Някои от *татите* са с юдейско вероизповедание;

- повече при Б. В. Меллер, Таты, их расселение и говоры, Баку 1929.

// Въпросът за присъствието на татите сред българите до този момент не е поставян. Безспорно задача на българознанието.

- черкезите в България са ги наричали *джурт* „чифути”.

Униря

Административно поставено име на *Горунул Галбен* *вж. от румънските власти по румънския **хрононим** Unirea в пълна форма Unirea Prinçipatelor, букв. Съединението - за събитието, при което се обединяват Молдова с Влашко (Цара Романяска - на 24.I.: 5.II. 1959 г.). Тогава е прието и новото държавно име *Румъния* (Românîa).

// По това събитие в рум. Ой множество административно поставени имена Unire; аналогично бълг. СелИ *Съединение*, Пловдивско.

*В румънската Ой съставните части на сложните имена се изписват с главна буква.

Чуфут куюсу

До 1942 г. име на Йофково, Генералтошевско, Добричко. ДФ: *Джухут куюсу* (1573), *Шухуд куюсу* (1789). Тълкувано наивно като ‘Еврейски кладенец’ (ГТР 22). Евреите почти не са притежавали селски имоти и още повече кладенци в Добруджа?!

Сякаш става въпрос за увлечени с туркмените *чуют*, родове на узбеки, киргизи с ДФ *чувут* (ЛиС II 439, 441), *джуют* (ВБЛС 99), *шюит* при каракалпаците. Възможно е и ногаи с такъв произход, срв. с. *Чюют* в Крим (ВБЛС 99). Най-достоверна е хипотезата, според която чуфут са увлечени пастири караими от Крим с ДИ *чувут*, а още по-достоверна е, че СелИ е по Е *чуфут* на *татите* в Крим, вж. *тат.*

Темата *За движението на някои етнически групи сред населението в Северното Причерноморие. Езиковоархеологически прочит* предвижда проследяването по данни на езика на всички преселнически и изселнически групи на българи, турци, татари, черкези, гърци, власи от проучваната част на българската езикова територия като например: *гагаузи, шиковци, паскалевци, гьочове, малазийци, мухаджири, маджири* и под.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Абаев 1967: Абаев В., Этногенезис осетин по данным языка. – В: Происхождение осетинского народа, Орджоникидзе, 1967.

Аджемлерски 2013 (САСА): Св. Аджемлерски, С. Аврен. Варна, 2013.

Аджемлерски 2012 (САС): Св. Аджемлерски, Справочник на селищните имена във Варненска област. Велико Търново, 2012.

Акчокраклъ 1927: Акчокраклъ О., Татарские тамги в Криму. Симферопол, 1927.

Атанасов Ат и др. 1985 (АБВ III): Ат. Атанасов и др., Шабла. София, 1985.

Атаниязов 1988: Атаниязов С., Словарь туркменских этнонимов. Ашхабад, 1988.

Балкански 1996: Т. Балкански**,** Тодор Живков. Просопография на диктатора. Велико Търново, 1996.

Балкански 2010: Т. Балкански, Българите и българското от другата страна на Дунав. Велико Търново, 2010.

Балкански и др. 2013: Т. Балкански и др., Библиография на българската ономастика 1981-2000. Велико Търново, 2013.

Балкански; Константинова 1996: Т. Балкански; Ц. Константинова, Акджа Казанлък…, В: Български език. София, 1996.

БЕР 1971: БЕР**,** Т. I. София, 1971.

Бешевлиев 1981: В. Бешевлиев**,** Името Варна. – ИНМВ, 17 (32). Варна, 1981.

Боголюбов 1962: Боголюбов М.**,** Древноперсидские этимологии, В: Древний мир. Москва, 1962.

Боев 2006 (ЕБМБ): Ем. Боев**,** Междубългарски названия…. София, 2006.

Бушаков 2003 (ВБЛС): Бушаков В., Лексичний склад історичної топонімії Криму, Киев, 2003.

ГИБИ III: Извори за българската история, т. III: Гръцки извори за българската история. София, БАН, 19??.

Гумильов 1967: Гумильов Л., Древние тюрки. Москва, 1967.

Дрон 1988: Дрон Й., К историю этнонимы молдавских цыган, В: Ономастика, типология и стратиграфия. Москва, 1988.

Дуриданов; Андреева 1970: Ив. Дуриданов; Ст. Андреева, Библиография на българската ономастика 1940-1970. София, 1970.

Еремия 1970: Еремия Ан., Нуме де локалитэць. Студиу де топонимие молдовеняскэ. Кишинев, 1970.

Иречек 1974: К. Иречек, Пътувания по България. София, 1974.

Кузеев 1974: Кузеев Р., Происхождение бащкирского народа. Москва, 1974.

Лезина; Суперанская (ЛиС) 1994: Лезина А.; Суперанская Н., Словарь-справочник тюркских родоплеменних названии. т. I, II, Москва, 1994.

Меллер 1929: Меллер Б., Таты, их расселение и говоры. Баку, 1929.

Никонов 1966 (ВНС): Никонов В., Краткий топонимический словарь. Москва, 1966.

Павлов; Тютюнджиев 1995 (ПиТ) =: Пл. Павлов; Ив. Тютюнджиев, Българите…. Велико Търново, 1995.

Петканов 1961: Петканов Ив., Сп. Език и литература. София, 1961.

Стойков 1961 (РСт): Р. Стойков, Наименования на български селища в турски документи от XV, XVI, XVII, XVIII век. – Известия на народната библиотека „Васил Коларов". Т. I (VII), София, 1961.

Стоянов 2004 (САТБ): Ан. Стоянов, Татарите в България. Добрич, 2004.

Ташева 1975: М. Ташева, Татите в с. Дебово, Плевенско, В: Векове 4. София, 1975.

Топалов 2005 (ГТР): Г. Топалов, Речник на селищните наименования в Добричка област. Добрич, 2005.

Трифонов 2006: Тр. Трифонов, Седемстотин наименования от Българското черноморие. Справочник. Варна, 2006.

ХИБ II 1978: ХИБ II, Христоматия по история на България, Том 2, Края на XII-XIV в., София, 1978.

Чолева и др. 1993: Ан. Чолева и др., Библиография на българската ономастика (1971-1980). Велико Търново, 1993.

Шишманов 2000 (ДШНИ): Д. Шишманов, Необикновената история на малоазийските българи. София, 2000.

ТОПОНИМИ ОТ БИТКАТА КРАЙ ВАРНА ОТ 1444 ГОДИНА

Трифон Трифонов

Резюме: *От битката край Варна от 1444 г. остават топоними, които стесняват периметъра на сражението до пространството между два гребена спускащи се от Франгенското плато към езерния бряг. Част от тях означават събития предшестващи самото сражение и показват придвижването и отстъплението на отрядите от двете армии.*
Ключови думи: *битка, релеф, топоними.*

В хода на едно друго проучване успяхме да се доберем до повече от дванадесет схеми от различни народности за битката край Варна от 1444 година. Наред с българските има две полски, две немски и по една от Унгария, Турция и дори от Русия [17]. Според тези схеми битката се води на близо четиринадесет квадратни километра - от Аерогара - Варна до морският бряг от запад на изток и от ръба на Франгенското плато до мочурливият бряг на езерото от север на юг. Това е тераса с наклон на юг, прорязана от множество суходолия, няколко дерета с течаща вода и два гребена спускащи се от Франгенското плато към езерото,които разделят терасата на три почти равни части. От казаното до тук става ясно, че в битката в която е участва изключително конница се води само върху част от описаната местност, но къде точно?! Именно непознаването на местността води до множеството схеми, съставяни само по описания и една от друга по - неточни и дори абсурдни от гледна точка на едно кавалерийско сражение.

За съжаление картата и схемата на сражението в Парка - музей ”Владислав Варненчик” са едни от най - неточните и това ме накара и аз да внеса своята ”лепта” в проучването на мястото и развоя на сражението върху местността. През 2010 година в сборника ”10 книги за Варна 2009” беше отпечатана една схема за която имаме претенции, че е една от най-достоверните, защото опорни точки ни бяха част от шестнадесетте топонима от местността (фиг. 1). Трябва да отбележим, че между местното население някои от обектите имат по две и дори три наименования. Събрани и правилно преведени те са сигурни ориентири за събитията случили се в полето край Варна преди векове. Най - удобна за нанасяне на тези топоними е една триверстова карта, която съдържа старите наименования на местности и селища, използвана от Шкорпил още през 1908 година за съставяне на една от първите схеми на сражението (фиг. 2). Не е трудно за запознатият със сражението читател да разбере, че тук Шкорпил ползват за основни източници италианеца Андреас де Палацио[7], участник в сражението и генерал-майор Кьолер,считан за един от най-добрите специалисти,запознати със сражението[13]. Ще използваме тази карта и затова, че на нея е изобразена крепост, наричана от българите Михалич, Мъглиш или Михилис, от немецът Бехайм – Михелич[10], а от турците - Мюхлюз кале. Югоизточно от крепостта, на самото плато се намира и най-западният топоним свързан с битката край Варна. Оттук ще

продължим на изток, като топонимите ще бъдат от белязани с цифри от едно до петнадесет, а в подножието на платото, над село Инджекьой (дн. Тополите) с квадрат е отбелязан турският лагер.

Много малко хора, дори изследователи зная, че на девети ноември, сутринта, на платото се води сражение, много по - малко по мащаб, но все пак сражение. За него споменава само с два реда Бехайм[10], а като спомен от него вероятно е местността „ Байряка ” (1), на самият ръб на платото. През нощта на осми срещу девети ноември кръстоносната войска се установява в подножието на крепостта Михелич[10]; Хуняди вече знае, че Мурад II е на един преход и се страхува да не бъде хванат в „клещи” от султанската войска и гарнизоните на крепостите Варна, Кастрица и Галата. Разузнаването показва, че крепостите са без гарнизони[7], но остава Мюхлюз кале. Сутринта, на девети ноември, воеводата изпраща един отряд да провери крепостта, чийто гарнизон посреща кръстоносците югоизточно от укреплението, на малък „полуостров” ограден от стръмнини. На краят му вероятно е стои щандарта на този отряд, дал наименованието на местността. Пак Бехайм съобщава, че гарнизонът е изметен от пътя на кръстоносците с големи загуби. Крепостта е разрушена с „дива жестокст” и вероятно оттогава остава наименованието й ”Мюхлюз кале”, от арабската дума ”мюфлис” – фалирал[7, 8, 11]. Днес местното население нарича крепостта и „ Мъртвият град ”

На девети ноември вечерта, турската войска се установява на лагер на разклона на стратегическите пътища водещи на запад и север и кръстоносците трябва да приемат сражението[8]. Цяла нощ 10 000 българи - джерахори изграждат еничарската позиция[5, 19]. Изкопан е ров дълъг 400 метра, широк четири и дълбок два метра с ескарп на западният бряг, замаскиран с храсти и тръни[19]. Дерето на запад от рова е удълбано, на източният му бряг е издигнат вал върху, който е опъната верига[14], както се вижда от една гравюра от 1596 година. Това дере днес се нарича Балъм или Балан дере. На оригиналната скица на Парка - музей то е отбелязано като „Баалам дере”. Наименованието произлиза от турският глагол ”бааламак” - „вързвам, свързвам, сковавам (противника)”. Правилното му звучене е „Баалан дере” (6) - „дерето, което сковава противника”и то защитава тила на еничарската позиция. Ровове и валове за защита от атака на рицарите по него време ползва и пехотата в цяла Европа[2, 6, 15].

Наред с рова и Баалан дере наименованията на двете могили на изток от тях също показват, че тук е центъра на турският боен ред, позицията на еничарите. През 1847 година генерал - лейтенант фон Йохмус, барон Котиньола[10], немец на турска служба погрешно ги поставя в района на аерогарата с наименования Санджак(2) и Мурад тепе(3). От по - късните проучванията на братя Шкорпил обаче става ясно, че това са старите наименования на могилите наричани Мешели тепе (4) – „Тепето,могилата с дъбовете” (3), тъй като край тях има малка дъбова гора[19]. Първата могила по на север е Мурад тепе, а във втората, Санджак, е изграден мавзолеят на крал Владислав. ”Санджак” е персийска дума в турския език и означава „ знаме, пряпорец, флаг ” и там вероятно е издигнат

султанският щандарт – четири туга с по три опашки. В записките на моя колега - краевед Борис Митев намерих топонима Текир тепе (5). Според него местното население нарича така местността Канарата, на изток от Байряка и, че там е стоял крал Владислав по време на сражението. Твърде е вероятно този ”байряк” да не е турски ,а да е християнски, издигнат от самият Владислав, като знак за победата над гарнизона на крепостта. Това са предположения, но превода на наименованието е много интересен. Наименованието на град Текир даа в съвременна Турция се превежда като „Гората на императора”, тъй като там византийските василевси ходели на лов за елени. ”Т`агавор”на средновековният арменски език означава „цар”. Той е първият християнски владетел с който се сблъскват турците и неговата титла става синоним на император, крал под формата на ”текфур, текюр, текир”. Може да се предполага и, че това е наименование на една от могилите, където е погребано обезглавеното тяло на краля. Друга интересна подробност - във Варненски окръг всички мюсюлмански гробища са залесени с.....дъбове. По наше мнение много по – вероятно е Мешели тепе и Текир тепе да сочат гроба на краля.

На север от еничарската позиция, пред днешната парна централа, има каптаж, където някога съществува Урганджи чешма (7). ”Урганджи”от турски език се превежда ”човек продаващ или правещ въжета”. За това наименование може да се предположи, че е дар от търговец на въжета, който направил добър ”бизнес” с въжета, през Средновековието пленниците са вързвани, все пак бронирaн воин дори без оръжие е опасен. В една западна хроника има рисунка как оръженосец води рицар с вързани ръце[2]; вързан, в каруца е изобразен графа на Фландрия, Феран, след битката при Бувине 1214 година[6]. Урганджийска чешма има и в прохода над днешното село Добромир, Варненско, а малко по на север е Капан кая, Скалата-капан. Вероятно в района на местната Урганджи чешма на 10 . 11 . 1444 година има „ пленнически лагер ”.

След тези наименования, които могат да бъдат оспорени по значение следват няколко за които спор не може да има. На кръстовището на булевардите „Сливница” и „България”, зад бензиностанцията се е намирала „Кървавата чешма”(8), така я наричат старите жители на Трошева махала, днешния квартал ”Трошево”. По това дере, наречено Планова (Дерето за пладнуване), са изтласкани надолу към езерото отрядите на епископите Ян Доминис и Симон фон Розгон. Малко по на юг пак в дерето отрядите на Хуняди са притиснати от анадолците на Караджа паша, но концентричните атаки на краля и воеводата разбиват в дълбочина цялото дясно крило на турците[7], а Караджа паша е убит със стрели и вдигнат на пики от кръстоносците[9].

Преди тези събития, още в началото на сражението, към 11 часа и горното течение на Планова дере се пълни с трупове. Заслепени от силният вятър от север и подмамени от акънджиите, кръстоносците от дясното крило объркват своят боен ред и тогава са ударени от спахиите по фронта и лявият фланг и всички отряди са принудени да пресекат дерето под натиска на турците. На място остават само хората на фон Зегев, охраняващи десният фланг на центъра. Турците обкръжват остатъка от дясното кръстоносно

крило в района на местността Кочмар (9), в подножието на вагенбурга на отметка 164. Обкръжените са обстрелвани непрекъснато от акънджии и азапи и тук е убит рицарят Лешек Бобжицки[7, 11]. В основата на наименованието е турският глакол ”кочмак” – „притискам,прегръщам”. Решителната намеса на краля разкъсва обкръжението и турските отряди на свой ред са прекарани през дерето. Оттогава остава наименованието ”Салхана тарла” (10) - „Нивата – кланица”. Тук е намерен масов роб, вероятно на турски войници.

Безславното отстъпление на епископите по дерето продължва до тресавищата край езерото, където тежките конници затъват и много от тях са избити със стрели от турците[4]. От покойният Веселин Иванов знам, че това място се нарича „Канлъ тарла” (11) – „Кървавата нива”.

Целият ден на девети ноември 1444 година Хуняди обхожда и укрепва бойното поле. Според Жан де Ваврен по него време пътят от днешното село Каменар към Варна е павиран и кръстоносците го прегражда с камъни и снопове от храсти[8]. Според други източници тук е изграден класически вагенбург, който е ключът към отбраната на кръстоносците. Не случайно той цял ден е атакуван от леката турска пехота – азапите[8, 12, 19]. На английска карта №2285 от 1854 година възвишението с височина 164 метра е изписано като ”Ooshek tepeh”. Единствената турска дума, подобна на изписаната на картата е ” ушак ” – „дете, момче, слуга, човек от друга област”. Вероятно превода гласи ”Върхът на чужденците или слугите” (12). Слугите, това вероятно са хуситите, тъй като рицарите са били благородниците, господарите. Наименованието е останало вероятно и защото тук се е разиграло последното сражение - на 11.11.1444 година при превземането на вагенбурга. След Ушак тепе, веднага след Франга дере следва една местност, която на картата заема около 1,5 километра и се нарича ”Кокарджа баалар” (13) - Миризливите лозя. Както сочи Михаел Бехайм, след смъртта на краля в кръстоносната войска започва паника, която Хуняди не успява да овладее. Под дулата на оръдията на вагенбурга оцелелите побягват през Франга дере, след което водени от власите, тръгнат по склона на Франгенското плато на север, а пътят им е застлан с трупове, които са останали неприбрани изобщо и са тровели въздуха до следващата година. Според Бехайм във Франга дере са стъпкани от своите 3000 души [11].

Както казахме Караджа паша е убит от унгарците на десният турски фланг и като султански зет му е устроено специално погребение. По сведения от братя Шкорпил преди разклона на пътищатата за Добрич и Провадия,на самият бряг на Планова дере има теке „Паша баба” (14), където се отдавала почит към пашата. ”Баба” в турския език освен „баща” се превежда и „шейх, свят човек”. Текето има и друго наименование - „Кесик баш текеси” - Текето на отрязаната глава[19]. Тук вероятно става дума за наслагване и объркване на събития от сражението. При строежа на бившият завод ”Елпром” през 1960 година под могила е открит масов гроб,а настрани от него - погребение в дъбов ковчег, което може да е на Караджа паша[5]. В унгарски вестник „Вашарнапи уйшаг” от 1895 година има снимка на това теке, твърде неугледно на вид. Днешният квартал

„Владиславово” е село наричано до 1907 година Паша кьой (16) - Селото на пашата. Това е вакъфски имот, централната власт няма права над него и доходите от такъв имот се използват за религиозни или благотворителни цели. В памет на пашата в селото има странопримница за мюсюлмани - имарет, медресе и джамия [19].

Когато се погледне картата, като цяло групираността на топонимите сочи недвусмислено, че сражението се води между двата хребета споменати по - горе, а отстъплението и бягството на отделни отряди разширяват периметъра на полесражението на изток и запад.

Топоними свързани с битката край Варна от 1444 г.

1. Байряка.
2. Санджак тепе
3. Мурад тепе
4. Мешели тепе
5. Текир тепе
6. Баалан дере
7. Урганджи чешме
8. Кървавата чешма
9. Салхана тарла
10. Кочмар
11. Канлъ тарла
12. Ушак тепе
13. Кокарджа баалар
14. Паша баба тюрбеси
15. Кесик баш текеси
16. Паша кьой

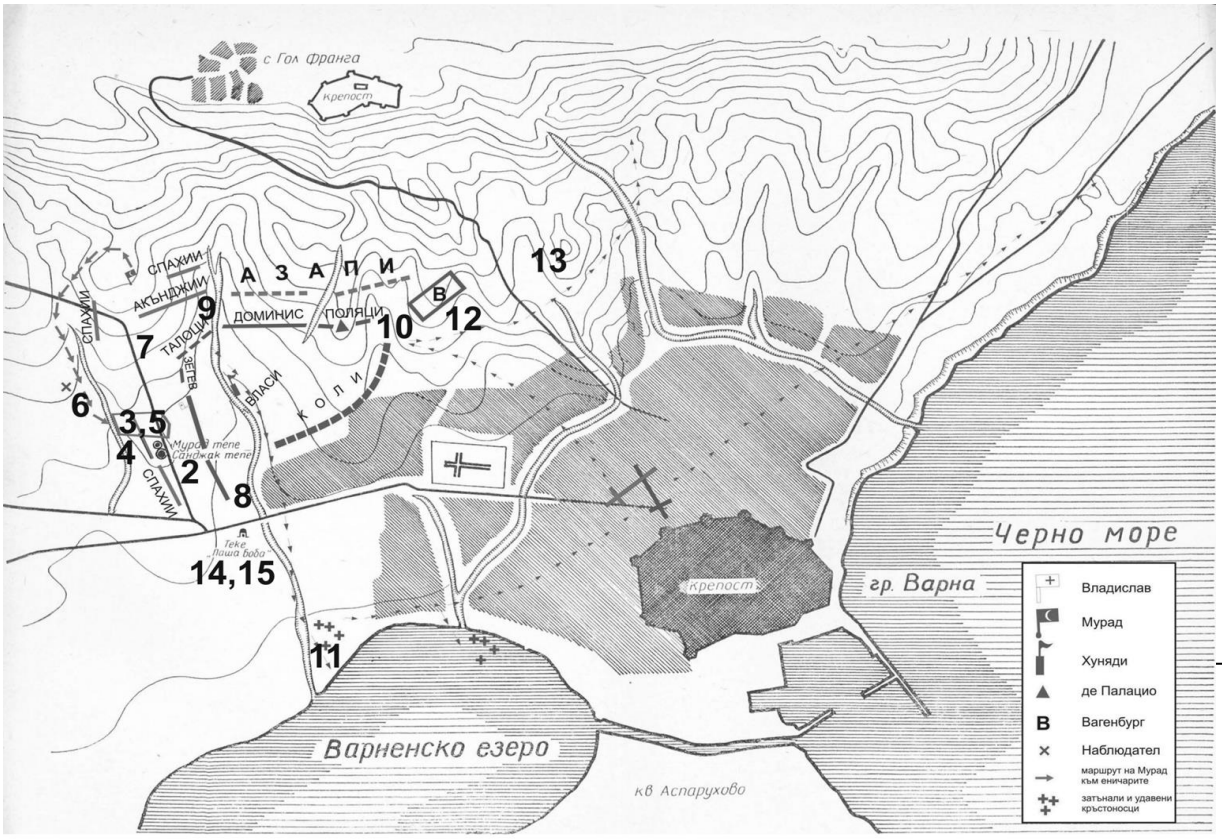

Фиг. 1. Карта на местността от 1964 г. със схема на сражението и част от топонимите

Фиг. 2. Триверстова карта на Шкорпил от 1908 г. с всички топоними

ЛИТЕРАТУРА

1. Белски, Мечислав. Владислав III Варненчик на Балканите (1443 - 1444). ВТ, 2006.
2. Бенет, Меттью, Джим Брэдбери, Келли де - Фрай, Йен Дикки, Филлис Джестайс. Войны и сражения Средневековья 500 - 1500. Москва, 2007.
3. ВАД. Сражението при Варна в 1444г., Варна, 1908.
4. Варна - действителност и традиция. Университет ”Адам Мицкевич”, Познан, 1997.
5. Варна 1444. Сборник от изследвания и документи в чест на 525 – годишнина на битката край гр. Варна, С. 1969.
6. Девриз, Кели, Мартин Догерти, Филлис Джестайс, Кристен Йоргенсен. Великие сражения средних веков 1000 - 1500. Москва, 2007.
7. Де Палацио, Андреас. Писмо за поражението край Варна, изпратено до кардинал Лудвик. Превод Милко Мирчев. В: ИВАД, кн. XV, 1964.
8. Имбър, Колин. Кръстоносният поход към Варна 1443 - 1445.Превел Трифон Трифонов, Варна,2015.
9. ИВАД, 1909, I, II.
10. Johmus, A. Notes on a journey into the Balkans, or mount Haemus in 1847. Journal of the Royal Geographical Societe, vol. 24 (1854).
11. Коларов, Хр. Два малко известни извора за битката на народите на 10 ноември 1444 година при Варна. ИНМВ, 1970, VI (XXI).
12. Коларов, Хр. Хрониката на Калимах-важен извор за Варненската битка от 1444 година. ИНМВ, 1973, IX (24).
13. Köhler, G. Die Schlahten von Nikopoli und Warna. Breslau, 1882, p. 33 - 66. Превод Пламен Станчев. Библиотека ПМ ”Владислав Варненчик”
14. ЛИБИ,т. V, С.,2001.
15. Николе, Д. Яничары. Москва, 2004.
16. Русско - персидский словарь. Москва, 1959.
17. Трифонов, Трифон. Опити за графична реконструкция на битката край Варна от 1444 година. Анализ и критика. 10 книги за Варна 2009. Варна, 2010.
18. Турско - български речник. БАН, С., 1952.
19. Шкорпил, Х. К. Владислав Варненчик 1444 - 1923. Варна, 1923.

Трифон Трифонов
e-mail: trich@abv.bg
в.ф 26870